రాజశిల్పి

1964

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటితము

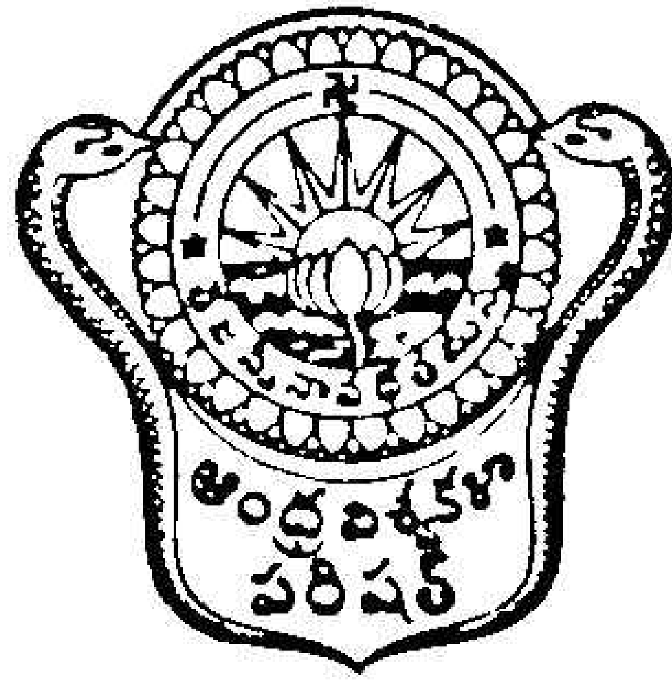
వెల రు. 2—25

CI

రాజశిల్పి

రచన

పాటిబండ మాధవశర్మ

1964

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తువారిచేఁ బ్రకటితము

వెల రు. 2—25

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్తు
వారి
1957 వ సంవత్సరము
పోటీలో
బహుమతి పొందిన గ్రంథము

అంకితము

ఆంధ్ర ప్రదేశ ముఖ్యమంత్రి గౌరవనీయులు

శ్రీ

నీలం సంజీవరెడ్డిగారికి

ఆతఁడు రాజకీయముల నారియు తేరిన దిట్ట పాలనా
రీతుల లోతుపాతుల నెఱింగిన ప్రోఢ, మహాంధ్రరాష్ట్ర ని
ర్మాతలలోన మేటి, యఖిలాంధ్ర జనమ్మునకేకనేత, వి
ఖ్యాత విశుద్ధవర్తనుఁడు, కావ్యరసజ్ఞుఁడు, కావ్యవిజ్ఞుఁడున్.

రెడ్డిజాతి కతండు కీర్తి ధ్వజమ్ము,
నీలము కులాన నతఁడింద్ర నీలమణియు,
కల్పశాఖి కార్మికులకు, కర్షకులకు
కేవలము వేల్పుగిడ్డి, సంజీవరెడ్డి.

వరియించె నతనిఁ బతిగా
పరమరసాకృతి మదీయ వరకృతి, దీనిన్
భరియించి ఆయురారో
గ్యరమా ప్రాభవములతఁడు కాంచుత సతమున్.

పాటిబండ మాధవశర్మ

ప్రథమ ముద్రణము, 1958 : 10,000 ప్రతులు
ద్వితీయ ముద్రణము, 1963 : 5,000 ప్రతులు
తృతీయ ముద్రణము, 1964 : 8,000 ప్రతులు

PRINTED & PUBLISHED BY THE SPECIAL OFFICER
ANDHRA UNIVERSITY PRESS, WALTAIR

౧

శ్రీ

రాజశిల్పి

అక్షయ వసంత శుభారంభము. ప్రాతర్మందానిలములు వెలిమంచు వలిపముల వలెవాటులు ధరించి కొండపీటఁ బెండ్లినడకలు పోవుచుండెను. శిథిలశిశిర వేళాశీతల స్పర్శములగు నా వాయువులకుఁ బుష్పభారావనమ్రములగు భూరుహములు మంజుల కిసలయ రంజితములగు నగ్రశాఖాంజలులచే సగంధ కుసుమ మధుపర్కముల సర్పించి సంభావించుచుండెను. గండుకోయిల కావించు వసంతభూపాల రాగాలాపనమును గూడ మ్రానుకోయిల తన మర్దళధ్వనులతో విభజించి తాళమునకు సరిపెట్టుచుండెను. ఆరోహణావరోహణములఁ గైశికీ నిషాదమును మాటిమాటికి నొక్కుచు, నొక్కునొక్కునను సమృతపుఁ జొక్కులఁ జిల్కునా గానమునకుఁ జొక్కి తరురాజి పారవశ్యమునఁ దలలూపుచుండెను. సుకుమార తాడనముల నా నొక్కులను మెఱుంగులు వెట్టు నా మృదంగనాద తరంగముల కంతరంగము లుప్పొంగఁ గిసలయ రోమాంచితలుఁ గుసుమదరహసితలు నగు లతాతన్వంగులు లాస్యతన్మయ లగుచుండిరి. కర్ణికారములు కర్ణావతంసములుగాఁ గింశుకములు చీనాంశుకముగాఁ బారిజాతములు ప్రావారకముగాఁ గురవకములు శిరోవేష్టనముగా, లోధ్రతామ్రోష్ఠుఁడుఁ గుందమందహాసుఁడుఁ గాంచనకుండలాలంకృత గండమండలుఁడు నవమాలికారోపిత వక్షఃస్థలుఁడు నగు గిరిరాజు వసంతోత్సవ మంగళాలంకృతుఁడై కన్నులకుఁ బండువు సేయుచుండెను.

నిర్మల నీలగగన సాగరమున నొక నీలిమబ్బుతునుక పశ్చిమ దిశగా వచ్చి వేమ బురుజుపైఁ గస్తూరి నురిసిపోయినది. ఉత్తర దిశగా నొక ధవళమేఘశకలము వచ్చి యనపోతబురుజుపైఁ గర్పూర రజోరాసులు ప్రసమ్మరించిపోయినది. కనకగౌరవమగు నొక యభ్ర ఖండము దక్షిణాశాంతమునుండి వచ్చి యనవేమబురుజుపై మలయజ రజఃపుంజము లొలికించిపోయినది. ప్రాగ్దిశాప్రాంగణము నుండి యొక యరుణరాగ రంజితమగు నంబుదశకలమువచ్చి కుమరగిరి బురుజుపైఁ గుంకుమపూవు దింపిపోయినది. దిగిన సరుకు దిగినట్లు చేరల కొలందిగాఁ బట్టి యెడలెల్లఁ బులుము కొనుచు నరనారీ వివేకము లేక దారిం బోవు వారి మొగములఁ జెక్కుల మెడల నొడళ్ళఁ బులుముచుఁ బిల్లగాలులూర నెల్లెడల నల్లరిగాఁ దిరుగుచుండెను. జిలిబిలిగాఁ జుట్టునుం దిరుగుచుఁ జేతికందని యా చిలిపిగాలుల చేతలకు జనులెల్లరుఁ జిఱునవ్వులుఁ బులకరింపులు నగుచుండిరి.

తూరుపున నరుణరేఖలారి కుమరగిరి బురుజున కరుణప్రావారక మయ్యెను. బాలభాస్కరబింబము దాని కాంచనోష్ణీషమునఁ బద్మరాగమణి యయ్యెను. నాఁడు కుమరగిరి మహాప్రభువు బ్రాహ్మీ ముహూర్తముననే మేల్కాంచి, యరుణోదయముననే యభ్యంజనము ముగించి, సూర్యోదయ మగుసరికి వసంత సుందరి వేషుఁడై ముహూర్తమున కెదురు చూచుచుండెను. హజారమున వీరాస్వామి యప్పుడే వసంత భూపాలము ముగించి మాయామాళవగౌళ రాగాలాపన మారంభించెను. వీరాస్వామి సన్నాయి వాద్యము విని యెంత కాలమైనది! వామనభట్టున కొడలు పులకించెను. సింహద్వార మింకను వందిధనుస్సులు పై నున్నది. వామనభట్టు సన్నాయి వాద్యము వచ్చుచున్న దిక్కునకుఁ దలయెత్తిచూచెను. రాజభవన ప్రాకార గోపుర శిఖరమున బంగరుకలశము లేయెండలో ధగధగ మెఱసిపోవుచుండెను.

వామనుని కన్నులు మిఱుమిట్లు గొని యించుక చెమర్చెను. పడిచేతి మీఁదుగా నించుక మలుపు తిరిగి యాతఁడు సింహద్వారము కడ నశ్వము నవరోహించెను. ద్వారశిఖరస్థయగు పురలక్ష్మికి నమస్కరించి ద్వారరక్షకుల మందహాసపూర్వక నమస్కారముల నందుకొని కుశల మడిగి యాతఁడు కోటలో నడుగిడెను. పది యడుగులు సాగి తలయెత్తి చూచి యాశ్చర్యచకితుఁడై నిలిచిపోయెను. ఇంతకుమున్ను తాను రాజద్వార గోపురకలశమును కొనినదాని కించుక పూర్వోత్తరముగా దేదీప్యమానమగు కలశము వేఱొండు కానవచ్చు చుండెను. ఇంతవఱకు నీరెండును నొక్కటిగనే కాన్పించినవి. ఇప్పుడు రెండును వేర్వేఱుగాఁ గాన్పించుచున్నవి. వామనభట్టునకు క్షణములో గుఱుతువచ్చెను. ఈ క్రొత్తకలశము కుమరగిరిప్రభు వీనడుమఁగట్టించిన సౌధము మీఁదిది. వామనభట్టు తనలోఁ దాను నవ్వుకొనుచు ముందునకు సాగిపోయెను.

రాజవీథియుఁ బ్రధాన వీథులును గస్తూరీ శ్రీగంధసమ్మిళిత పటీర జలములఁ గలయంపి చల్లఁబడి యుండెను. చతుష్పథములందెల్లఁ గాశ్మీరఘనసారములతోఁ జిత్రచిత్రములుగ రంగవల్లులు తీర్పఁబడి యుండెను. ఎడనెడఁ జూతకింశుక కుసుమగుచ్ఛములు ఉభయపార్శ్వ స్థాపితములగు క్రముకాశోక తరుశేఖరములనుండి తోరణములుగాఁ గట్టఁబడి యుండెను. యాతాయాతప్రజాశ్రేణులు వీథుల కిరువైపులఁ గట్టఁబడిన నానావర్ణ కిర్మీరిత కుసుమతోరణ దామములవలె నయ నోత్సవ సంధాయకము లగుచుండెను. వివిధ పరిమళ భార మంథరమైన చైత్రపవనతరంగములపై నుత్సాహ పారవశ్యలాఘవమునఁ బౌరు లెల్లరు దేవతలవలెఁ దేలిపోవు చున్నట్లుండిరి. ఎల్లవారును రక్తాంశుక ధారులు. క్లుప్తకర్ణావతంసులు, కంఠ ప్రాలంబి నవ మాలికాదాములు, కస్తూరీమిళిత చందన సమలంకృతోరస్కులు, కరకీలిత చూతకిసలయ కుసుమమంజరులు. ఎల్లవారును నా సమరక్తలోచనాంచలులు, వసంత

రాగచ్ఛాయాముఖరితముఖులు, మధుగంధిలవదనులు, తాంబూల తామ్రాధరులు. ఎల్లవారును సశరీరమన్మథమూర్తులు. చైత్రమైత్రీలబ్ధ ప్రతిష్ఠఁ డగు వసంతరాయని వైభవ మీతీరునఁ గొండవీటఁ దాండవ మాడు చుండెను.

వామనభట్టు స్వగృహమున కేఁగి వృద్ధజననికిఁ బ్రణమిల్లి కుశలము నివేదించి, స్నాతాలంకృతుఁడై కాటయవేమభూపతి భవనమున కరిగెను. అంతకుమున్నే యాతఁడు సపత్నీకుఁడై రాజభవనమున కేఁగియుండుట దెలిసికొని తాను హుటాహుటి సడల మోహరి వాడమీఁదుగా రాజభవనమున కరిగెను. బంగరు హౌదాయెత్తిన పట్టగజము రాజద్వారమునెదుట నైరావత ప్రథమసంతానమువలె నిల్చియుండెను. తగటుపటములు దంటగాఁగూర్చిన గంతలు కుదురుగా వెన్నునఁ గూర్పఁబడినవి. వానిపై ముఖమలు పఱపులు బఱచఁబడినవి. పదునాఱువన్నియ బంగారుతో రచియించి దానికి రత్నములు దాపి తీర్చిన చౌడోలు కట్టబడినది. మణిగణతపనీయమయమైన చప్పరము సమకూర్పఁబడినది. పద్మరాగ ప్రభాపటల భాసురమైన కాంచనకలశ మద్దానిపై ఘటింపఁబడినది. దానిచుట్టును ముత్యాలపేర్లు మువ్వల గుత్తులుఁ గట్టఁబడినవి. ముత్యాలజల్లులు మొనసిన పటము కుంభస్థలమునఁ గొమరొప్ప నిలుపఁబడినది. తుండమున జిరుమువ్వల చేరులును, గంఠమునఁ గూష్మాండప్రమాణమగు కాంస్యఘంటికయు నిరుదెసలఁ దాళఫల ప్రమాణములగు జోడుగంటలును గట్టఁబడినవి. శుభ్రదంతములఁ గాంచన వలయములు కూర్పబడినవి. ఫాలమునఁ బంచ వర్ణములతోఁ బద్మకరము దిద్దఁబడినది. ఒడలెల్లఁబూల గుత్తులతోఁ గ్రుచ్చి యెత్తఁబడినది. దానికిరువైపులఁ గనకపల్యాణ సజ్జితములు, మణిముక్తా పుష్పమాలికా లంకృతములునగు రెండు శ్వేతభద్రాశ్వములు నిలిచి యుండెను.

వామనభట్టు ద్వారపాలకులఁ జిఱునవ్వులతోఁ బలుకరించుచు శిరః కంపములతో సంభావించుచు లోని కరిగెను. రాజభవన ప్రాంగణము పురోహితామాత్య దండనాథ సామంతజనముతో సమ్మర్దముగనుండెను. పుష్పిత జంగమలతలువోని పరిచారికాగణముల ససంభ్రమ మాసార ప్రసారములచే నాప్రాంగణమంతయు నొక నాట్యశాలవలె నుండెను. ద్రుతగమనముచేఁ జెదరిపోవుచున్న కాశ్మీరసంవ్యానము సవరించు కొనుచు వామనభట్టు ముఖశాలఁ బ్రవేశించెను. సంధ్యాతప రమణీయమైన కైలాసగిరి శృంగమువలెఁ గుమరగిరి మహాప్రభువు శాలామధ్యమున దంతపీఠికపై నాసీనుఁడై యుండెను. ఆయన దక్షిణ పార్శ్వమునఁ గాటయవేమభూపతియు, వామపార్శ్వమున జతనము పెద్దిరాజును నిల్చియుండిరి. అంగరక్షకుఁడగు వృద్ధనాయప్ప ప్రభువు పాదము నందలి యందియలు సవరించుచుండెను. కుమరగిరిమహీపతి బరువైన కనుఱెప్పలెత్తి వామనభట్టును దిలకించెను. వామనభట్టుపై బొండుమల్లి యలజల్లు కురిసినట్లయ్యెను. ప్రభువు మందహాసముచేసెను. వామనుని కంఠమును బారిజాతమాలికలు కౌఁగిలించినట్లయ్యెను. మావి చివురుల గుత్తివంటి చేయెత్తి ప్రభువు వామనభట్టును గుశలమడిగెను. అతఁడు వినతుఁడై కుశలము నివేదించెను. "ప్రభువుల దయవలన నీయేడు వసంతోత్సవము చైత్ర సంక్రాంతమగుట నాయదృష్ట" మని వామన భట్టు విన్నవింపఁ బ్రభువు కడకంటి చిఱునవ్వులు కాటయవేమభూపతిపై విసరెను. అరవిరిసిన జూకామల్లెపూవువంటి యాయన మందహాసము వామనభట్టు కన్నులలోఁ దళుకులొత్తెను.

రాజపురోహితుఁడు పెద్దియజ్వ యొకపర్యాయము ద్వారము ముందుఁ దారాడెను. ఆ సన్నఁగైకొని జతనము పెద్దిరాజు అంతః పురముదెసఁ బరికించెను. ఇంతలో అంతఃపురమునుండి "యొకవంక ముహూర్తము సమీపించుచున్నది. ఈ యాడువారి యలంకరణ

ముంతలోఁ చెమలదాయేమి ?" యను వృషభగర్జనయు, దానివెంట "నిదిగో యువరాజు నిద్ధ" మను కోకిలాలాపమును వినవచ్చెను. సంభ్రమము టోపుఁదాల్చినట్లున్న యాల్లాడరెడ్డియు, నాయనవెనుకఁ బాలగుత్తి వలెనున్న కుమారాన్న పోతారెడ్డిని జంకనిడికొని మల్లాంబికయు ముఖశాలలోఁ బ్రవేశించిరి. ఆ వెనుకఁ దన చిన్నకుమారుఁడగు వీరభద్రారెడ్డి నెత్తికొని వేమాంబ వచ్చెను. ఆవెన్నంటి చిఱుగంటల తోడి మదనధ్వజముల వంటి పదిమందిపట్టువపడుచులు వచ్చిరి. ఆ పదిమందియు గలగలని మువ్వలతోఁ గిలకిలని నవ్వులతోఁ బువ్వుల రువ్వులవలెఁ గుమరగిరి ప్రభువును బొదివికొనిరి. ఆపాదచూడము వసంత పుష్పాలంకృతలగు నా సుందరాంగుల నడుమఁ జుక్కల నడుమఁ జంద్రునివలె నా ప్రభువు కలకలలాడెను. ఇప్పటికాయనకుఁ బ్రాణములు వచ్చెను. యౌవన సన్నికర్షముచేఁ బ్రభువు ముఖమున యౌవనకాంతి తొణికిసలాడెను.

ఈ సందడిలోఁ గాటయవేమభూపతి వామనభట్టు నల్లనఁ గౌఁగిలించుకొని, సలోభ మందహాసమునఁ దమ్ముఁ దిలకించు చున్న భార్య చంకనుండి యువరాజును దీసికొనెను. మగని మెయిసోఁకి నంతనే మల్లాంబిక మెయిదీవ నిలువెల్ల మొగ్గదొడిగి చెక్కుల గులాబులు పూఁచెను. ఇరువురు యువతులనూఁతగాఁగొని కుమరగిరిప్రభువు ముఖశాలాద్వారమునకుఁ గదలెను. ప్రాంగణమున వారెల్లఁ బ్రభువునకు గౌరవము నెరపిరి. ప్రాంగణమునఁ గస్తూరీపటీర కర్దమమున నలుకఁబడి కాశ్మీరఘనసారముల రంగవల్లులు తీర్చఁబడి, సకలవసంత కుసుమాస్తృతమైన వేదిక యెదుట శుభ్రదుకూలముచేఁ గప్పఁబడిన కాంచన పీఠమునఁ గుమరగిరి మహీపతి ప్రాఙ్ముఖుఁడై కూర్చుండెను. మల్లాంబిక గంధపుష్పాక్షతలతోడి బంగరుపళ్ళెరమునఁ గర్పూరము వెలిగించి కలకంఠకుల కంఠముతో గళము మేళవించి మంగళకైశికీవృత్తిని

ప్రభువునకు వందనగీతముఁ బాడెను. ప్రభువు ఫాలమునఁ గస్తూరి తిలకము దిద్ది కర్పూర నీరాజనము నర్పించెను. చూతపల్లవ దీక్షాబంధ మును ముంజేతఁ గట్టెను. శ్రీచందన లిప్తమగు చూతకుసుమ ప్రసాదముఁ జేతికందిచ్చెను. ప్రభువు ప్రసాదము భక్షించి లేచినిలువఁబడెను. ఉభయ పార్శ్వములను శ్రేణులుదీర్చిన పరివారము నడిమి మార్గమున నృత్యగానములతో నట్టువరాండ్రు పుష్పాంజలులు జల్లుచుండఁ బ్రభువు రాజద్వారమునకు నడచెను.

పట్టగజము నాలుగుకాళ్ళపై మోకరిల్లెను. రాయప్ప తెచ్చి యుంచిన గందపుఁ బీటపైఁగాలూది ప్రభువు గజాధిరోహణము గావించెను. కాటయవేమభూపతి యువరాజును ప్రభువు నొడిలోఁ గూర్చుండఁ బెట్టెను. పట్టగజము జయఘీంకార మొనర్చి ప్రభువు శరీరము తొణకకుండునట్లు లేచినిలిచెను. వీరాస్వామి శంకరాభరణరాగాలాపము నలముకొని మంగళవాద్యములు ఘోరనమ్రోగెను. ప్రభువునకు దక్షిణ పార్శ్వమునఁ గాటయవేమారెడ్డియు, వామపార్శ్వమున నల్లాడరెడ్డియు శ్వేతభద్రాశ్వముల నారోహించిరి. పట్టపుటేనుఁగు ముందు నాట్య సుందరులు, వారిముందు వీరాస్వామి మేళము, దాని ముందు వివిధ మంగళవాద్యములు — ఈ తీరున నూరేగింపు బయలుదేరినది. ప్రభువు వెనుకఁ బురోహిత మంత్రిదండనాథ సామంతులు, కవి పండిత నర్తక గాయకులు, ప్రధానపౌరులు నడచిరి. ఉభయపార్శ్వములను రాజభటులు మోచితెచ్చు బంగరు తట్టలయందలి పూవులగుత్తులను బట్టపుటేనుఁగు తుండాగ్రమున గ్రహించి యూర్ధ్వముఖముగఁ బ్రభువుపైఁ జల్లుచు సవిలాసమందగమనమున సాగిపోవుచుండెను.

రాజమార్గమున కిరువైపుల స్థానిక వైదేశిక ప్రజాసమూహములు ప్రభుదర్శనమునఁ బున్నమనాటి మున్నీటి పొంగులు పోవుచుండెను.

సౌధాగ్రములనుండియు, జాలకమార్గములనుండియు జలజలరాలు పూల జల్లులచే రాచబాటయంతయుఁ బూలతోఁట యయ్యెను. వివిధవాద్యము లయు, జయజయధ్వానములయు నులివు మిన్నందుచుండ నా సందు నుండి వీరాస్వామి శంకరాభరణ రాగాలాపము జనుల హృదయము లలో నమృతము లొలుకఁబోయుచునే యుండెను. నాలుగు గడియల ప్రొద్దెక్కినప్పటి కూరేగింపు వేణువనము ప్రధాన ద్వారము ముందు నిలిచినది. వేమభూపతియు నల్లాడరెడ్డియు నశ్వము లవరోహించిరి. మావటివాడు పట్టపుటేనుఁగును బన్నుండఁబెట్టెను. ప్రభువు పృథివిపై నవతరింపఁగనే వకుళ, వంజుల, మాలతీ, మంజుల, భ్రమరి, మయూరి, కలకంఠి, కీరవాణి యొక్కమారుగా నాయనను బొదివి కొనిరి.

వసంతరాయని యాగమనమునకై వేణువనము ప్రభాతసమయము నుండియు సర్వసంభారములు సంగ్రహించుకొని సన్నద్ధమై యున్నది. వామహస్తమున గంధపుష్పాక్షతలతోడి బంగరుపళ్లెరమును, దక్షిణ హస్తమునఁ బటీరజలభరితమగు బంగరుకలశమును ధరించి ప్రభువు నకు స్వాగతి నెఱపుటకై లకుమాదేవి యారామద్వారమున నిల్చి యున్నది. ఆమె కుసుంభరాగారుణమైన యంగదట్టముపై జ్యోత్స్నా ధవళమగు దుకూలము ధరించినది. బంగరుపూలు కుట్టిన నెమిలిపట్టు కంచులిక దొడిగినది. సరిగంచుల సంపెఁగపూరంగు చీనాంశుకముఁ గప్పుకొనినది. సిగలోఁ బారిజాతములు చెరివినది. నుదుటఁ గస్తురి బొట్టు పెట్టినది. పదముల బారాణి యలఁదినది. కర్ణములఁ జూకట్లు, నాసికఁ బటికపుముంగర, గళమున ముత్తెపుసరులు, కరములఁ గంబు వలయములు, చరణముల మంజీరములు నలంకరించుకొనినది. పరమ శివుని కంటిమంటలఁ బ్రళయమందిన మన్మథదేవుఁడు నేఁడామె చూపుల పాలవెల్లిలో నమృతమూర్తియై యవతరించుచుండెను. ఆమెను గాంచి

నంతనే ప్రభువునకుఁ బ్రాణములు కన్నులలో మెఱసెను. కొండవీటి వసంతలక్ష్మి తనయెదుట సాక్షాత్కరించినట్లయ్యెను. గంధపుష్పాక్షతల నర్చించి లకుమాదేవి ప్రభుపాదములఁ బటీరజలములఁ గడిగి యంశు కాంచలములఁ దడియొత్తెను. అంతసేపును బ్రభువొక యనిర్వచనీ యానుభూతిలోఁ బరవశుఁడై పోవుచుండెను. ఆయన నేత్రము లర్ధ నిమీలితములై మాధుర్యములు చిప్పిలుచుండెను. అంతసేపును నాయన దక్షిణహస్త మామె శిరమును నిమురుచుఁ గబరీబంధమునఁ జెదరు చున్న పారిజాతములను సరిచేయుచుండెను.

ప్రభువుద్యానవన దేవతకుఁ బ్రణమిల్లి యుద్యాన పాలకులఁ బ్రసన్నవిలోకనముల సంభావించి యాత్మీయమగు మూర్త్యంతరము వలెనున్న యారామము ప్రవేశించెను. వేణువనము ఏనూరు ధనుస్సుల యాయతిగల చతురస్రారామము. కొండవీటి నాగరకుల విలాసభూమి. కొండవీటిస్వర్గమున రసికదేవతల విహారమునకై వసంతరాయ దేవేం ద్రుఁడు సృష్టించిన నందనోద్యానమది. అది సర్వఋతు రమణీయము. ప్రభువు పాదము మెట్టినంత వేణువనము పులకితమైనది. ఒక్కొక్క వృక్ష మొక్కొక్క పురుషుడు. ఒక్కొక్క లత యొక్కొక్క లలన. ఆ పురుషులందఱుఁ గుమరగిరి ప్రభువులు. ఆ లలనలందఱు లకుమా దేవులు. ప్రభువునకుఁ దానే యారామమైనట్లుండెను. అందరకును నారామమే ప్రభువైనట్లుండెను.

వేణువన మధ్యమందు విరియఁబూచిన యొక తియ్యమామిడి చెట్టున్నది. దానిక్రింద రంభాస్తంభములతో నొక లామజ్జక కాయమా నము నిర్మింపఁబడియున్నది. మించువలిపముల మేల్కట్లతో బంగారు తోరణములతో, రతనాలగుత్తులతో సలంకరింపఁబడి మదన మహీపతి యాస్థానమంటపమువోని యా మంటపమునఁ బ్రభువు లకుమాపురస్స

రుఁడు వకుళావంజులాది పరివారపరివేష్టితుఁడునై ప్రవేశించెను. పురోహిత నిర్దిష్టమగు మణిపీఠముపైఁ బ్రభువు ప్రాఙ్ముఖుఁడై యుపవిష్టుఁడయ్యెను. ఆయనయెదుటఁ గాంచనమణిగణనిర్మితమైన వేదికగలదు. మృగనాభిపంకమున నలికి కర్పూరమున రంగవల్లులుదీర్చిన యా వేదిక నడుమ శ్రీగంధరజోరాశిపైఁ జిత్రవర్ణకుసుమకల్పితమగు నాస్తరణముపై మణికలశమున్నది. ఆ కలశము మరువకచూతాంకురములచేఁ గంఠపర్యంత మావృతమైయుండెను. పెద్దియజ్వ సమంత్రకముగఁ బ్రభువుచేత నా మంటపముపై క్షేత్రపాలకుఁడగు వసంతుని, లోకపాలకులగు రతీమన్మథులను, లక్ష్మీనారాయణులను, గౌరీశంకరులను, శచీపురందరులను నావాహనము చేయించెను. ప్రభు వా దేవతలను షోడశోపచారముల నర్చించుచుండ వీరాస్వామి వసంతరాగము నందుకొనెను. వీరాస్వామి సన్నాయి వాద్యమున సప్తస్వరములకుఁ బ్రాణప్రతిష్ఠచేయును. ఆ స్వరములు పోయినంతమేరఁ బ్రాణశక్తులను వెదఁజల్లును. అచేతనములుగూడ నా గానమునఁ జైతన్యవంతములై యేదో వివరింపరాని యాంతరవికారము లుదయించి యంతరాంతరములం దానందమున స్పందించును. ఆరామమంతయు నాతని గానమునఁ బులకిత బ్రహ్మానందమునఁ బ్రకాశించుచుండెను. ప్రభువు నంతరంగము విశ్వమంత విస్తారమయ్యెను. కాంచనమణి వేదిక ప్రభువు నంతరంగము. ఆ దేవతలందఱు ఆయన యంతరంగమునఁ బ్రతిబింబించిరి. ధూపదీప నైవేద్యములర్పించి ప్రభువు మణిపీఠమున మస్తకమునోకనా దేవతలకు నమస్కారము గావించెను. ఒక్కుమ్మడి భేరీమృదంగ పణవతూర్యాది మంగళవాద్యములు మ్రోసెను. ప్రభువు కన్నులు తెఱచి లకుమాదేవి వంకఁ జూచెను. తన దశాతపస్సునకు మెచ్చి దేవతలు ప్రసాదించిన యచ్చర యామె. కుమరగిరి ప్రభువు నేత్రములందు తాను కృతార్థుఁడనన్న యొకతృప్తి ప్రదీప్తమయ్యెను.

వసంత నవరాత్రోత్సవములకు నాందియైనది. ప్రభువు భర్గుండ కింశుక చూతాశోకాది కుసుమరజోమిళితమగు పటీరజలమును మణిమయశృంగమున నాకర్షించి వేదికోపవిష్టులగు దేవతలపైని, బురోహితునిపైనిఁ జల్లెను. పిదప లకుమను, గాటయవేమారెడ్డిని, నల్లాడరెడ్డిని బటవాసక్షేప వసంతరసాసేచనముల సంభావించెను. పిమ్మట నొక విశాలమగు లతామంటపమున సుఖాసీనుఁడై ప్రభువు నానా దేశాగతులయిన దుర్గాధిపతులకును సీమాధిపతులకునుఁ గొలువిచ్చెను. కాటయవేమారెడ్డి దుర్గాధిపతుల నొక్కొక్కరిని బ్రభువునకు నివేదించెను. కోరుకొండదుర్గాధిపతి మంచికొండ కూనపరెడ్డి, నిరవద్యప్రోలు దుర్గాధిపతి భీమదేవచోడుఁడు, అద్దంకి దుర్గాధిపతి కోటారెడ్డి, బెల్లంకొండ దుర్గాధిపతి యరియేటి లింగనమంత్రి, వినుకొండ దుర్గాధిపతి పెదవెంకప్పరెడ్డి, త్రిపురాంతక దుర్గాధిపతి వెలుగోటి రాయపనాయకుఁడు, కందుకూరు దుర్గాధిపతి పినకోమటిరెడ్డి వరుసగాఁ బ్రభువునకు నివేదింపఁబడిరి. వారు సమర్పించిన కప్పములను సమూల్యోపహారములను స్వీకరించి ప్రభువు వారిని పటవాసక్షేప, వసంతరససేచన, కస్తూరికాదానములచే సంభావించెను. పిదప సీమాధిపతులును, బ్రధానరాజోద్యోగులును, నాగరప్రముఖులునుసమర్పించు కట్నములు స్వీకరించి ప్రభువు వారిని యథార్హముగ సత్కరించెను. లతామంటపము వెడలి వచ్చుచున్న ప్రభువునకుఁ దన్ను కాన్పించుకొని యవచిదేవయసెట్టి వసంతోత్సవ సంభారములు దర్శింపుఁడని ప్రార్థించెను. పటికపుఁ దొట్టెలఁ బటీరజలములు, వెండితట్టలఁ గర్పూరకస్తూరికారజములు, బంగరు పళ్లెరముల గందపుటుండలుఁ గుంకుమపూవు సిద్ధముగా నుండెను. ప్రభువు వాని నల్లనల్లన స్పృశించి యుత్సవాగతులకు వినియోగింప నాదేశించెను. అల్లాడరెడ్డి యనుసన్నంబడి సర్వాలంకార భూషితులగు యువతీయువకులా సుగంధద్రవ్యముల నెల్లరకుం బంచిపెట్టిరి.

వకుళా వంజులాదులు చర్చరీ ధ్వనులఁగావించుచు హిందోళరాగమున వసంత గీతములు పాడుచు లకుమాదేవి చుట్టును మండలాకారమునఁ బరిభ్రమించుచు నొకఘడియసేపు గొండ్లిసలిపిరి. అనంతరము వివిధ మంగళవాద్యములు బోరుకలంగఁ బటవాసక్రీడ యారంభమయ్యెను. ఉత్సవాగతులయిన నరనారీజనము లుత్సాహావేశమున నొడలు మఱచి యొకజాముసేపు వసంతక్రీడలఁ దేలియాడిరి. ఎల్లరకు నొడళ్ళఁ బులకల చివుళ్ళును మొగముల నవ్వులపువ్వులు నయ్యెను. లతలకు లలనలకును, దరువులకుఁ బురుషులకును భేదమేర్పరుపరాక సృష్టియంతయు వసంతమయమైపోయెను.

౨

వామనభట్టు విద్యానగరమునకేఁగి రెండేండ్లయినది. కాటయ వేమారెడ్డితోఁ గలిసి యాతఁడు కోలాచల పెద్దిభట్టుకడఁ బంచకావ్యములఁ జదువుకొనెను. పెద్దిభట్టు రసజ్ఞుఁడైన పండితుఁడు. కావ్యములు పాఠముచెప్పిన నాయనయే చెప్పవలెను. విశేషించి కాళిదాసుని కావ్యములాయన కాత్మవిషయములు. ఆ మహాకవి వ్యంగ్య వైభవములు వివరించుపట్ల నాయన యొక మాంత్రికునివలె భాసించును. ఆయన శ్లోకమును బఠించుపద్ధతియేవేఱు. కాళిదాసుని శబ్దమాధుర్యమాయన ముఖమున సంగీతమై శ్రోతల నానంద శిఖరముల నెక్కించును. కాళిదాసుని యర్థచమత్కృతుల నాయన వివరించుచో శ్రోతకుఁ దానెక్కిన యానందశిఖరము త్రోవలు స్పష్టముగ గోచరించును. ఇది పదియేండ్లక్రిందటిమాట. అప్పుడప్పుడే శబ్దములు ప్రారంభించిన పదియేండ్ల కుఱ్ఱవాఁడు మల్లినాథుఁ డన్నగారి వ్యాఖ్యానధోరణి నట్టె నోఱు తెఱచుకొని యాకర్ణించుచుండువాడు. నాట్యశాస్త్రవ్యాఖ్యాన రచనాసందర్భమునఁ గుమరగిరి ప్రభువునకుఁ దోడ్పడవచ్చి కొండవీట

నివసించుచుండిన లొల్లమహాదేవ పండితులకడఁ గాటయవేమారెడ్డియు వామనభట్టును గలసి కాళిదాసనాటకత్రయమును జెప్పికొనిరి. మహాదేవపండితులు భరతముని యపరావతారమని ప్రసిద్ధికెక్కిన లొల్లభట్టాచార్యులకుఁ బ్రత్యక్ష శిష్యులు. అందుచేతనే యాయన లొల్లమహాదేవుఁడయ్యెను. ఆయన నాట్యమునందేకాక సాహిత్యమునందును గొప్ప పండితుఁడు. ఆయన కాళిదాసుని నాటకములను వ్యాఖ్యానించు పద్ధతి మిగులఁ జిత్రమైనది. నాటకమందలి ప్రతివాక్యము నాయన యభినయించుచు వ్యాఖ్యానించును. అక్షరాక్షరము, పదపదము నాట్యాభిముఖముగను రసాభిముఖముగను వ్యాఖ్యానించుచు నామూఁడు నాటకములను ముగించుట కాయనకైదేండ్లు పట్టెను. దుష్యంతాది పాత్రముల నభినయముఖమున వ్యాఖ్యానించునప్పు డాయన ముఖములో నొకానొక పారవశ్యరేఖ పొడచూపుచుండును. దుష్యంతాది పాత్రముల యందే రసమున్నదని యాయన సిద్ధాంతము. వారు ప్రకటించు కటాక్షాది చేష్టలును, చింతాదిభావములును గారణముగా రసమను కార్యముత్పన్నమగుచున్నదని యాయన మతము. అనుసంధాన బలముచే నటుఁడా రసము ననుభవించుచున్నాఁడు. ఆ యనుభవమును దిలకించి సామాజికు లానందించుచున్నారు. రామాది పాత్రములందు నిండియున్న రసమును నటుఁ డాస్వాదించుచుండ సామాజికుఁడు గ్రుడ్లప్పగించి చూచుచు వట్టి గుటకలు మ్రింగుచున్నాఁడనుట కాటయవేమారెడ్డికిని వామనభట్టునకును నచ్చెడిదికాదు. అది వారి యనుభవమున కేదో విరుద్ధముగాఁ దోచెడిది. ఆ యనుభవమును విప్పిచెప్పుట యెట్లో తెలియక వారు తమలోఁదాము గుజగుజలు పోవుచుండువారు. మహాదేవపండితుని యీ యపూర్వ వాదమునందలి సత్యాసత్యములను నిర్ణయించుటకు దార్శనిక జ్ఞాన మావశ్యకమని తలఁచి వామనుఁడు విద్యానగరమున కేఁగెను. ఈ రెండేడ్లనుండియు నాతఁడు విద్యారణ్య

స్వామిపాదము లాశ్రయించి సర్వవిద్యనములను సంగ్రహాయాసమున గ్రహించెను. సూత్రభాష్యాధ్యయనము గావించెను. బ్రహ్మసూత్రార్థములను రససూత్రార్థములతో సమన్వయించుకొనెను.

విద్యారణ్యస్వామి శతవృద్ధు. నిరుడు విద్యానగరమున జరిగిన శ్రీ విరూపాక్ష దేవుని చైత్రయాత్రామహోత్సవములలో శ్రీ విద్యారణ్యస్వామి శతవసంతోత్సవముగూడ జరిగినది. ఆ యుత్సవముల సందర్భమున వామనభట్టు రచించిన శృంగారభూషణభాణము ప్రదర్శింపఁబడెను. ప్రతిసంవత్సరమును నరుణగిరినాథ డిండిమ కవిసార్వభౌముని యోగానంద ప్రహసన మా యుత్సవములోఁ బ్రదర్శింపఁబడుటాచారముగ నుండెడిది. నిరుడాయనయే వామనభట్టును బ్రోత్సహించి యీ క్రొత్తరూపకమును వ్రాయించెను. హరిహరరాయలవారా రూపకమును మెచ్చి వామనభట్టును సాహిత్యచూడామణి బిరుదముచే సత్కరించిరి.

రాకరాక రెండు సంవత్సరముల కింటికివచ్చిన కుమారునకుఁ దల్లి పంచభక్ష్యపరమాన్నములతో విందమర్చినది. ప్రియకుమారు నాతని చెంతఁ గూర్చుండి కడుపారఁ గుడిపించినది. తన యభ్యుదయముల నభివర్ణించి జననికి వీనుల విందొనర్చుచు మార్గాయాసము భుక్తాయాసము నుపశమింప వామనభట్టించుకసేపు విశ్రమించి యేదో గుబులు వచ్చినట్లు చివాలునలేచి నూతనవస్త్రములు ధరించి గళమున బిరుదపతకము నలంకరించుకొని బంగరుటంచుల పట్టుసాలువు పైగప్పుకొని బయలుదేరెను. పదియడుగు లరుగునప్పటికిఁ గాటయవేమారెడ్డి పంపిన పల్లకి యెదురయ్యెను. తానింత యాలసించినందులకు సిగ్గుపడుచు నాతఁడు మిత్రుని హృదయమువలె మెత్తగానున్న పల్లకినెక్కి వేమారెడ్డి భవనమున కరిగెను.

పంచబాణుని యాయుధాగార మనఁదగిన విశాలసుందరోద్యానమునడుమ నొక చంద్రశాల. దానివెనుక సల్లంతదవ్వులఁ బశ్చిమోత్తరదిశయందు ధనదపదాకృతియగు భవనము కాటయవేమారెడ్డి యావాసము. దాని యెట్టయెదుట నైరృతిదిశగా వరుణపదలక్షణమైన మందిరము మల్లాంబిక యంతఃపురము. వామనభట్టు చంద్రశాల పూర్వద్వారమునఁ బ్రవేశించుచు పశ్చిమద్వారమున జూపుఁ సారించెను. కాటయవేమారెడ్డి యొకమందారమును మల్లాంబిక కర్ణమూలమునఁ జెరువుచుండెను. మల్లాంబిక పతివక్షఃస్థలమందలి పద్మరాగముపై దొరఁగిన గంధపుఁబొడి తుడిచివేయుచుండెను. వామనుని మనస్సులోఁ గాటయవేమారెడ్డి శాకుంతలవ్యాఖ్యాచిత్రములు తళుక్కున మెఱసెను. ద్వారబంధపుఁ జట్రమున బిగించిన చిత్రపటమువలె నున్న యాదృశ్యమును దిలకించుచు నాతఁడచ్చటనే నిలిచిపోయెను. మల్లాంబికయు, నామెవెనుకఁ గాటయవేమారెడ్డియు మందిరముఁ బ్రవేశించుచు వామనభట్టును గాంచిరి. మల్లాంబిక నమస్కారమును, గాటయవేమారెడ్డి మందహాసమును జివుళ్ళతో బొదివిన మల్లెపూగుత్తివలె స్వీకరించుచు "క్రొత్తగా నీ నమస్కారములేమిః" యని వామనుఁడు కనుబొమ లెగురవైచెను.

"బిరుదముద్రిక మెఱయించి నీ కనులు మిఱుమిట్లు గొలుపవలెనని" యని వేమారెడ్డి పరిహాసముచేసెను.

"వ్యాఖ్యానమించుక విపులీకరణము నపేక్షించుచున్న" దని వామనుఁడు కన్నులు నులుపుకొనెను.

"తంబురాతీవలపై మిలమిలలాడవలెనని ప్రభువు తన చెల్లెలికి రత్నాంగుళీయకము బహూకరించెను" అని వేమారెడ్డి మీసములోఁ గులుకులు పోయెను.

"అవును. ఈ వజ్రాలయుంగరము మా యన్నగారే చేయించి పెట్టినారు" అని మల్లాంబిక మగనివంకఁ జురుక్కునఁజూచి "వ్యాఖ్యానములనఁగా నిట్లేయుండునుగాబోలు" నని యొయ్యారముగ ముక్కు విఱుచుకొనెను.

"వ్యాఖ్యానములు నిగూఢభావములను బట్టబయలుచేయు" నని వేమారెడ్డి తీర్పుచేసెను.

ఆల్మగల సరసములకు వామనభట్టు విఱుగఁబడినవ్వెను. ఆనవ్వుటలో జారిపోవుచున్న పట్టుసాలువు నాతఁడు విసరి వలివాటువైచుకొనెను. ఉరమందలి పతక మాసందునఁ దళుక్కుమనెను "ఈ మంగళసూత్ర మెచ్చటి?"దని మల్లాంబిక మేలమాడెను.

వామనభట్టు: హరిహరరాయలవారు కట్టినది.

వేమారెడ్డి: కొండవీటికి విద్యానగరమునకుఁ బెండ్లికుదిర్చితి వన్నమాట. మొత్తముమీద గడుసువాఁడవే! ఇందులకేనా నీవు విద్యానగరమున కరిగినది?

మల్లాంబిక: మాకుఁగూడఁ దెలియపఱచినఁ గాదందుము కాఁబోలు!

వామన: నాకుమాత్ర మేమి తెలియును? డిండిమ కవిసార్వభౌము లీయాకస్మిక సంధానము గావించినారు.

ఇట్లనుచు వామనభట్టు నడచిన వృత్తాంతమంతయు వివరించి సాలువమడుఁగునఁ జంకలో దాచిన గ్రంథమును వేమారెడ్డి చేతి కందిచ్చెను. స్వర్ణలతాపరిష్కృతమైన ముఖపత్రముపై "శృంగార భూషణ భాణః. సాహిత్యచూడామణి వామనభట్ట విరచితః" అని చదివి వేమారెడ్డి "ఈ యక్షరశిల్పి యెవరు?" అని యడిగెను. "రాజకుమారి హీరాంబిక" యని వామనుఁ డుత్సాహము మెఱయ బదులు పలికెను.

"ముత్యాల కోవవలె ముద్దుగొలుపుచున్న" దని వేమారెడ్డి మెచ్చుకొనుచుండ, సిగనుండి జారిన మల్లెపూవును మునివ్రేళ్ళతోఁ ద్రిప్పుచు నక్షరముల యందమున కచ్చెరువందుచుండిన మల్లాంబిక మగనిమాటకు మొగమింత చేసుకొని చేతిలోని మల్లెపూవు నాతనిపై విసరి చివాలున లేచిపోయెను. వామనునిమోము తెల్లఁబోయెను. వేమారెడ్డి మనస్సునం దేదో వింతభావము స్ఫురించి యాతని కపోలములం దెఱుపుచాయ లీలగాఁ దోచెను.

"మల్లికా ! మాట మాట ! అదిగో ! జడలోని జాజిపూవులు నీ వెట్టిని జూచి వికవిక నవ్వుచున్నవి" అని వేమారెడ్డి కలకల నవ్వెను. విసురుకొనుచుఁ బోవుచున్న మల్లాంబిక గిఱ్ఱునఁ దిరిగి మగని నవ్వులపై మంకెనలు రువ్వి వీపున వ్రేలు వాలుజడ తొమ్మునకుఁ గ్రమ్మరించుకొని గమన ప్రియారాగమువలె మెలికెలు దిరుగుచు నంతిపురము లోనికిఁ బోయెను. పోవుచున్నయామె మెయిదీవ వంపులలో వేమారెడ్డికి హీరాంబిక వ్రాతసొంపులు కానవచ్చెను. "అక్షరములు మెచ్చినందులకే మొగమంతయు మోదుగులు పూయవలెను గాఁబోలు" నని యాతఁడు లోలోనవ్వుకొనెను. "మల్లెపూవు తగిలినందులకే యుల్లమింత తల్లడిల్లవలెనుగాఁబోలు" నని వామనుఁడు పరియాచకము చేసెను.

ఇరువురునుఁ బటికతాల మెట్లెక్కి చంద్రశాలలోని కేఁగిరి. చిలిపికోపముచే జేవురించిన మల్లాంబిక మొగమును దలపించు వామనుని సాలువును స్పృశించుచు "నిది వర్ణస్పృహణీయమగుటయేకాదు, స్పర్శరమణీయముగఁగూడ నున్నది" అని వేమారెడ్డి యాసాలువును గొనియాడెను.

వామనుఁడు : విద్యారణ్యులు వృద్ధులగుటతో నిప్పుడు విద్యానగరమున డిండిములదే పైచేయిగా నున్నది. ఆయన శృంగారము మిక్కిలి

రాజసమైనది. నా శృంగారభూషణము ఘాటు తక్కువగా నున్నదని యాయన యభిప్రాయము. రాయలవా రాయన కవిత్వమనిన ప్రాణము పెట్టును. శాస్త్రచర్చలకు పలుకుబడి సన్నగిల్లినది. విద్యానగరమున నిప్పుడు సంగీతసాహిత్యములదే పైచేయి. ఇటీవల గాండ్లనాగమణియని యొక గాయని వచ్చినది.

వేమారెడ్డి : నాగమణియా ?

వామనుఁడు : అది గానమోహిని. అది కొండపల్లినుండి వచ్చిన దఁట.

వేమారెడ్డి : పే రెచ్చటనో విన్నట్లున్నది.

వామనుఁడు : నాకును దాని మొగ మెచ్చటనో చూచినట్లే యున్నది. అది నాగస్వరమూఁది రాయలవారి నాడించుచున్నది.

వేమారెడ్డి యొక్కసారి పాదములు విదిలించుకొనెను.

వామనుఁడు : ఏమట్లులికి పడితివి ?

వేమారెడ్డి : ఏమియులేదు. పాదములకేదో చుట్టుకొన్నట్లయినది.

ఇరువురునుఁ బకపక నవ్వుకొనిరి. దాసియొకతె ద్వారముకడఁ బ్రత్యక్షమై "అమ్మగారు రాజభవనమునకు బయలుదేరుచున్నారు" అని నివేదించెను. "మేమును రాణిగారి ననుసరింపఁగలమని విన్నవింపు" మని వేమారెడ్డి నవ్వులను మాటలలోఁ దేల్చివైచెను. అది కులుకు కొనుచుఁబోయి యామాటలు మల్లాంబిక చెవిలో నూదెను. ఆమె పట్టపుటేనుఁగు నెక్కినట్లు పల్లకియెక్కి రాజమందిరమున కేఁగెను. మిత్రులిరువురును మేడ దిగివచ్చి చెరియొక పల్లకియెక్కి బయలు దేరిరి.

వామనభట్టు లకుమాదేవి మందిరమున కేఁగెను. సమున్నత ప్రాకారపరివేష్టితమైన యారామమున లకుమాదేవి భవనము మహారాణుల యంతఃపురమును గ్రేణిసేయుచుండును. ద్వార గోపురో పరిభాగమునఁ గాంస్యనిర్మితమగు నటరాజవిగ్రహము ఉగ్రసుందరముగ నుండెను. ద్వారమున కిరుకెలంకులను దృఢపరిపుష్టగాత్రలు, సమ విభక్తాంగలునగు ప్రౌఢాంగనలు పహరా యిచ్చుచుండిరి. వారిరువురును వామనభట్టునకు వంగి నమస్కరించి త్రోవయిచ్చిరి. వామనభట్టున కాభవనము చిరపరిచితమైనదే. కాని యీ రెండుసంవత్సరములలో నందెన్నియో మార్పులు జరిగినవి. చంద్రకాంత శిలానిర్మితమైన గోష్ఠీ మందిరము పూర్వము లేదు. దానియెదుట బద్మాకృతియగు జలకుండికయు, నద్దాని మధ్యమున నింద్రనీలశకల నిర్మితమును వేణుగోపాలాకృతియునగు జలయంత్రమును గ్రొత్తవే. ఆ వేణుగోపాలమూర్తి వ్యత్యస్తపాదుఁడై వామభుజముపై కించుకవంగిన మస్తకముతో ముఖమునఁ జిరునవ్వులొలుక మురళి వాయించుచుండెను. ఆ మురళి రంధ్రములనుండి యొక్కొక్కటిగా జారిన జలబిందువులు సన్నని ధారయై జాలువారుచుండెను. గోష్ఠీమందిరమువెనుక నాట్యమందిరము. దాని వెనుక లకుమాదేవి యావాసము. దానిని బరివేష్టించి నృత్యవిద్యార్థినుల నివాసములు. ప్రాకారము నాలుగుమూలల సాయుధలగు వీరాంగనలు. ఆరామమంతయుఁ గోలాహల మధురముగ నుండెను. చిలుకలకుఁ బలుకులు నేర్పువారు, మయూరములకు నృత్తము గఱపువారు, నంచబొదలకు నడకలు దెలుపువారు, రంగురంగుల పూలతో రకరకముల దండలు గ్రుచ్చువారు, కలపములు గూర్చువారునై మెఱపుఁదీవలవంటి మెలతలు పుష్పలతల కామ్రేడితము లగుచుండిరి. ఒక పరిచారిక వచ్చి వామనభట్టును గోష్ఠీమందిరములోనికిఁ గొంపోయెను. సుపరిష్కృతమైన యా మందిరమున సర్వమును దంతనిర్మితము, రత్నఖచితమునై

యుండెను. అందొక దంతపుఁబీటపై వామనుని గూర్చుండవేడి యా పరిచారిక యభ్యంతరభవనములోని కేఁగెను. వామనభట్టున కా గోష్ఠి మందిరమును దిలకించినకొలందియు నాశ్చర్యము పొంగులువారుచుండెను. అది కొండవీటి సామ్రాజ్యలక్ష్మీనివాసమో! లకుమాదేవి నాట్య సౌభాగ్యమును, గుమరగిరి మహాప్రభుని నాట్యరసికత్వమును నా మందిరమునఁ దాండవించుచుండెను. ద్వారములపై నెదురెదురుగా గుమరగిరిప్రభుని రూపచిత్రము, లకుమాదేవి రూపచిత్రమును నలంకరింపఁబడియుండెను. ఆ యిరువురి నేత్రములనుండియు ధవళనిర్మల జ్యోతిర్మాలికలు ప్రసరించి యా మందిరమునఁ బూలతోరణములు గట్టుచుండెను. ఆ యిరువురి చూపులును మందిర మధ్యమునఁ గలిసికొని కళా సరస్వతికి నమృతాభిషేకము గావించుచుండెను. వామనభట్టీ భావనలో మునిఁగియుండఁ బరిచారిక వచ్చి బంగరుపళ్లెరమున ఫలములను కాచపాత్రికలో ద్రాక్షరసమును వామనభట్టుముందున్న బల్లపై నుంచెను. మఱుక్షణమునఁ జేతులుజోడించి నమస్కరించుచుఁ జిఱునవ్వులస్వాగతి నెఱపుచు లకుమాదేవి యరుదెంచెను. ఆమె సరిగంచు తెలివలిపము ధరించినది. బంగరుపూల వెలిపట్టు వలెవాటు దాల్చినది. మృదువుగా నల్లిన జడల నిరుగడలఁ జొల్లెములు చుట్టినది. కన్నులఁగాటుక, కర్ణమూలములఁ దులసీదళములు, నుదుటఁ గస్తూరీతిలకము, కంఠమున నేకావళియుఁ దాల్చినది. వామనభట్టామె నాశీర్వదించి "కుశలమా?" యని ప్రశ్నించెను.

లకుమ : తమ దయవల్ల.

వామనుఁడు : మా దయ కేమున్నది? నీ చలువ వల్లనే కొండ వీటి రాజ్యమంతయుఁ జల్లగా నున్నది.

లకుమ: ప్రభువు అమృతమయుఁడై నప్పుడు రాజ్యమున వెన్నెల కేమి కొదువ!

వామనుఁడు : ఆ ప్రభువు నీవేకదా !

లకుమ : అది కేవల ముత్ప్రేక్ష.

వామనుఁడు : నీ వింత పండితురాల వెప్పుడైతివమ్మా ?

లకుమ : ప్రభువు నాట్యమునకును, ప్రధాని నాటకములకును వ్యాఖ్యాతలైనప్పుడు కొండవీటఁ బండితులు గానివా రుందురా వామనయ్యగారూ ! మాటలలో మఱచితిని. కొంచెము ఫలహారము స్వీకరింపుఁడు.

వామనభట్టు ఫలములను చేతితో స్పృశించి ద్రాక్షరసము నించుకయాస్వాదించుచు "ఇంతసేపుగా నిలువఁబడియే యుంటివి" అనెను. పరిచారిక యొక దంతపుఁబీట తెచ్చి లకుమాదేవి చెంతనుంచెను. ఆమె దానిపై నాసీన యగుచు "విద్యానగర విశేషములేమియుఁ జెప్పితిరి గాదు" అనెను.

వామనుఁడు : చెప్పెదనుగాని నీవు గాండ్ల నాగమణి యనుదాని నెఱుఁగుదువా ?

లకుమ : ఎఱుఁగకేమి. ఆమెదన లీయూరే. కంఠమున మాధుర్యము కొంత తక్కువయైనను నామె గొప్ప సంగీత విద్వాంసురాలే. కుమరగిరి ప్రభువు నాట్యము నాదరించినట్లు గానము నాదరించుట లేదనియుఁ, దనకిచ్చుట జరుగవలసినంత గౌరవము జరుగుట లేదనియు నామె కొంతకాలము క్రిందటఁ గొండపల్లికిఁ బోయినది.

వామనుఁడు : కోమటి వేమారెడ్డి సంగీతప్రియుఁడుగదా !

లకుమ : ఇచ్చట నుండగా నామెను నాగు లనుచుండువారు.

వామనుఁడు : సరిసరి — ఇప్పుడు గుర్తు వచ్చినది. ఆమె యీ నడుమ విద్యానగరముఁ జేరినది. రాయలవారి హృదయమును వశపఱచుకొనుచున్నది.

లకుమ : కోమటి వేమారెడ్డిగా రామెయందు బద్ధాసక్తులనికూడ వింటిని. పోనిండు. ఆమెగొడవ మనకెందులకు ? విద్యానగరమున మీ విద్యావ్యాసంగ మెంతవఱకు వచ్చినది ?

వామనుఁడు : శిష్యత్వము దాటి గురుత్వములోఁ బడినది.

లకుమ : అయిన నింతలోఁ గొండవీటికిఁ దిరిగి రారన్నమాట.

వామనుఁడు : రావలయుననియే యున్నది. కాని హీరాంబికను విడిచివచ్చుట యెట్లా యని చూచుచున్నాను.

లకుమ : రాజకుమారి హీరాంబికయా ? మంచి శిష్యురాలినే సంపాదించితిరే.

వామనుఁడు : ఆమె డిండిమకవిసార్వభౌములకడ వ్యాకరణము క్షుణ్ణముగాఁ జదివినది. ఆమె పెదతల్లి గంగాదేవి పేరుగూడ నీవు వినియే యుందువు. ఆమె మహా కవయిత్రి. కాళిదాసుని కావ్యము లామెకుఁ గరతలామలకములు. హీరాంబిక కామె కావ్యములు పాఠము చెప్పినది. ఆమె యిప్పుడు మధురా విజయ మనుపేరఁ దన భర్తయగు వీరకంపరాయల విజయములు వర్ణించుచు నొక కావ్యము వ్రాయుచున్నది. వ్రాసినది వ్రాసినట్లామె యా గ్రంథమును డిండిములకు వినిపించుచుండును. ఆ డిండిములతో నేనుగూడఁ బోయి వినుచుండువాఁడను. వినినవాఁడ నూరకుండక కాళిదాసుని శ్లోకములకు నామె శ్లోకములకుఁగల పోలికలను ప్రస్తుతించు చుండువాఁడను. ఇదియంతయు జూచుచుండిన హీరాంబికకు నా పాండిత్యమునం దేదియో ప్రత్యయము గలిగినది. నాటకములు పాఠము చెప్పుఁడని పెదతల్లి గారిచే నడిగించినది. సరేయని మొదలు పెట్టితిని.

లకుమ : అభిజ్ఞాన శాకుంతలమే యారంభించితి రనుకొందును.

వామనుఁడు : అది నాటకరాజముగదా మఱి.

లకుమ : దానికి మిత్రపక్షపాతముగూడఁ దోడు కావచ్చునుగదా.

వామనుఁడు పకాలున నవ్వెను. లకుమాదేవి తనకంటె నొక యడుగు ముందే యూహించుకొని పోవుచున్నట్లుండెను.

వామనుఁడు : నా పక్షపాతము సరియే. ఆమె పక్షపాతము చూడుము.

ఆమెకు, గావ్యముకంటె వ్యాఖ్యానమునం దాసక్తి యెక్కుడగు చున్నది. ఆమె యాకృతిలోఁ, బ్రకృతిలో నచ్చముగ నీవే యని పించును.

లకుమ : వామనయ్యగారూ ! భగవంతుఁడు మీ ద్వారమున నేదో మహాకార్యమునే సంకల్పించినట్లున్నది.

ఇంతలో నొక పరిచారిక వచ్చి మణిదీపములు వెలిఁగించినది. అప్పుడే సంజచీకటి పడుచున్నది. వేఱొక పరిచారికవచ్చి "అమ్మా ! పల్లకి సిద్ధముగా నున్నది" అనెను.

లకుమ : నూత్న రాజసౌధమునం దీరాత్రియే ప్రవేశము జరుగును. మీ విద్యానగర విశేషములలో మునిఁగి వర్తమానమును మఱచితిని. ప్రభు వీపాటికి నాట్యశాలకు వచ్చియే యుందురు. తాముగూడ నచ్చటికే వత్తురుగదా ?

వామనుఁడు : అవశ్యము.

పరిచారికతెచ్చిన వక్కలాకులు వామనునకిచ్చి లకుమాదేవి యాయనపల్లకి ముందును, దనపల్లకి వెనుకనుగా నాట్యశాలకు బయలు దేరెను.

3

హజారమున వీరాస్వామి భూపాలాలాపము ప్రభువును జక్కిలి గింతలువెట్టి మేలుకొలిపెను. గతదినమంతయు నాయన యుపవసించెను. ప్రాణమునకుఁ బ్రాణమైన యాసవమునుగూడ ముట్టలేదు. పగలంతయు వేణువనమునందే గడపెను. వేణువనమందలి సుగంధబంధురములగు వసంతమందానిలము లాయనకుఁ బ్రాణవాయువులై యాకలిదప్పు లగపడకుండఁ జేసెను. ఆయన సుఖనిద్రచేసి, ప్రసన్నచిత్తుఁడై, మేల్కాంచెను. వరదగోపీనాథుని యాలయమువంకఁ దిరిగి గోపాలసంకీర్తనము గావించుచు గోపుర శిఖరమునకు నమస్కరించెను. కాల్యములు నిర్వర్తించి పన్నీట జలకమాడి నుదుట గోపీచందనము ధరించి, గళమునఁ దులసీదామము గీలించి, ధవళదుకూలముఁగట్టి ప్రయతాత్ముఁడై ముహూర్తమాత్రము అష్టాక్షరిజపించి వకుళావంజులలచేఁ బరిమితాలంకరణము చేయించికొని యంతఃపుర ప్రాంగణమునకు విచ్చేసెను. వాకిట సిద్ధముగనున్న భద్రగజమున కశ్వత్థపత్ర గుచ్ఛమునుఁ, బట్టాశ్వమునకుఁ జణకాంకురములును, గపిలధేనువునకు దూర్వాగ్రములు నందిచ్చి సభామందిరమునకు నడచెను. సభాంగణమునఁ గాటయ వేమారెడ్డి, యల్లాడరెడ్డి, లకుమాదేవియు నెదురై, ప్రభువునుఁ బురస్కరించుకొని సభామందిరము ప్రవేశించిరి.

సభ యంతయు నానాసీమాగతులైన బ్రాహ్మణోత్తములతోఁ దేజోమయముగనుండెను. ప్రభువు సభలో నడుగిడినంత నెల్లరును నిలువఁబడిరి. విప్రమండలియంతయు నేకకంఠమునఁ బ్రభువునకైంద్రములగు మంత్రముల నాశీస్సులు పఠించిరి. ప్రభువా యాశాసనములు శిరసాస్వీకరించి యాసనము నలంకరించెను. సభయంతయు నాసీనమయ్యెను. దుర్గాధిప సీమాధిపు లొకవంకను, నమాత్య దండనాథు లొకవంకను, వారి నడుమఁ బ్రభువు సమక్షమునఁ మంత్రిపురోహితు

లును నాసీనులైరి. కాటయవేమారెడ్డి లేచి నిలిచి ప్రభువు ననుమతిఁ గైకొని యిట్లు పలికెను :

"పరమపురుషుని పాదారవిందములఁ బ్రభవించిన పంటాన్వయము అమరసింధువువలె భువనములఁ బవిత్రము చేయుచున్నది. ఆ పంటాన్వయపయోరాశిలోఁ గల్పవృక్షములుఁ, గామధేనువులు నుద్భవించి యాంధ్రదేశమున బంగరువులు పండించినవి. పాలేఱులు పాఱించినవి. దక్షిణాంధ్రమునఁ బ్రోలయవేమారెడ్డి యద్దంకిలో నారోపించిన రాజ్యాంకురము అనపోతప్రభువు పోషణమునఁ గొండవీటి కెగఁబ్రాకినది. అనవేమ మహాప్రభుని నిరంతరకృషి ఫలితముగా నయ్యది రాజమహేంద్రవరమువఱకు వ్యాపించినది. అంకురించి, పల్లవించి, కుట్మలించి, పుష్పించిన యా రాజ్యలత నేఁ డఖిలాంధ్రమునకును జల్లని పందిరి కట్టినది. సకలకలానిధియగు కుమరగిరిమహీపతి పరిపాలనము ఆంధ్రదేశమున వాసంతచంద్రికలు వెలయించుచున్నది. ఆ చల్లని వెన్నెలలోఁ బందిరియంతయుఁ బూవులువిరిసి కలకలలాడుచున్నది. దిగంతములవఱకుఁ దన పరిమళములఁబఱపి లోకమును బరవశము గావించుచున్నది. గజపతులకు, నశ్వపతులకు, నరపతులకుఁ గన్నెఱ్ఱఁ గలిగించుచున్నది. నేఁ డీ రాజ్యమునకుఁ బర్వదినము. రెడ్డిరాజ్యము పుట్టి నేఁటి కఱువది యాఱేండ్లు. కుమరగిరిమహీపతి సింహాసన మధిష్ఠించి నేఁటి కాఱేండ్లు. విశేషించి నేఁడు యువరాజు జన్మదినము. త్రివేణీసంగమమువలెఁ బవిత్రమైన యీ సమయమునఁ బ్రభువులు రాజ్యమునకుఁ, బ్రజలకు, రాజవంశమునకు నభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధి యగుటకై గోభూహిరణ్యదానములు గావింపఁ గోరుచున్నారు."

పురోహితసమాదిష్టుఁడై ప్రభువు లేచి నిలువఁబడెను. సభ యంతయుఁ బ్రభువుతోపాటు లేచి నిలువఁబడెను. విశాలమగు సభా

ప్రాంగణమునఁ బ్రభువు పురోహితామాత్యసహితుఁడై వేంచేసి ప్రతిగృహీతలఁ బేరుపేరఁ బిలిపించెను. కాటయవేమారెడ్డి తొలుదొల్ల శ్రీమత్తిరుమల నల్లాండిచక్రవర్తి అయ్యవార్ల నాహ్వానించెను. ఆయన కుమారగిరిప్రభువునకు వైష్ణవదీక్ష యిచ్చిన యాచార్యుఁడు. ప్రభువాయన పాదముల సాష్టాంగప్రణామ మాచరించెను. ఆయనతోపాటుగా నేఁబండ్రు వైష్ణవాచార్యులకు గోచర్మాగ్రహారములు ధారవోసెను. పిమ్మట ఘోడెరాయ త్రిపురాంతకదేవుని యనుచరులును, శ్రీశైల గోళకీ మఠాధిపతి శాంతభిక్షావృత్తి యనుచరులును నగు నేఁబండ్రు శైవాచార్యులకు ప్రభువు గోచర్మాగ్రహారములు ధారవోసెను. కాటయ వేమారెడ్డి పేర్వేరఁ బ్రతిగృహీతల నాహ్వానించుట, పెద్దియజ్వ సమంత్రకముగఁ దన హస్తమందుంచెడు దానజలమునుఁ ప్రభువు ప్రతిగృహీతహస్తమున విడుచుట, రాయనబాచయ్య యందించు దానపత్రముల నల్లాడరెడ్డి ప్రతిగృహీతల కరములందుంచుట—ఈ విధముగ నగ్రహారదానము నిర్వర్తింపఁబడినది. అనంతరము ప్రభువు నూర్వురు విప్రులకు బాడియావులను దానముచేసెను. అప్పటికే పండ్రెండు గడియల ప్రొద్దెక్కెను. ఉపవాసపరిక్లాంతుఁడైన ప్రభువు నిలుచుటకుఁ గూడ చాలకుంట గుర్తించి తులాపురుషమహాదానము సాయంకాలము జరుగునని కాటయవేమారెడ్డి ప్రకటించెను. లకుమాదేవి కైదండ యొసఁగి ప్రభువు నభ్యంతరమందిరములోనికిఁ గొనిపోయెను.

మట్టమధ్యాహ్నము. వసంతకాలపుఁ జిఱుతయెండ చురుచురుకుమనుచుండెను. ధూళిధూసరితములగు జీర్ణవసనములవాఁడు, విశీర్ణమై పింగళవర్ణమైన కేశకలాపమువాఁడు, కంఠావలగ్నమైన యిష్టలింగమువాఁడు, నూనూగుమీసములవాఁడు, యువకుఁడొకఁడు కొండవీటి కోటవాకిటికి వచ్చెను. అతనిచంకలో నొక తాతలనాటి సాలువు. ఆ సాలువు మడతలలోఁ దాళపత్రములు. అతని కడుపులోని యాకలి

మంటలు కన్నులలో నెఱ్ఱనిసెగలు గ్రక్కుచుండెను. ఆకటఁదూలుచు నాసలఁ దేలుచు నాతఁడు లోనికిఁ బోఁబోయెను. ఆతని వాలకముఁజూచి ద్వారరక్షకు లడ్డగించిరి. అతనికిఁ బ్రాణములు నిలువున నెగిరిపోయిన ట్లయ్యెను. "కొండవీట వసంతోత్సవములు జరుగుచున్నవని కొండంత యాసతోఁబడి వచ్చితిని. నేను కవిని. కుమరగిరి ప్రభువునకు నా కావ్యములు వినిపింప వచ్చితిని" అని యాతఁ డనుచుండఁ బకపక నవ్వుచు నొక ద్వారరక్షకుఁడు "పిచ్చివాఁడుగావలె" ననెను. రెండవవాఁడు "బిచ్చగాఁడుగావలె" ననెను. అందులకా యువకుఁడు శుష్కముగ నవ్వుచు "అవు నవును. నేను పిచ్చివాఁడనే. నాకుఁ గవిత్వపుఁ బిచ్చి పట్టినది. నేను బిచ్చగాఁడనే. నాకుఁ గస్తూరిబిచ్చము కావలెను. నేను తిండికి మొగమువాచి కొండవీటికి రాలేదు. కుమరగిరి మహాప్రభువు వసంతోత్సవములలోఁ గస్తూరి పంచిపెట్టునని వింటిని. నే నా కస్తూరికా భిక్షకై వచ్చితిని" అనెను. ద్వారరక్షకుల కాతనిపైఁ గనికరము గలిగినది గావలె. "మా కొండవీటఁ గవులందఱుఁ బంచకళ్యాణి గుఱ్ఱములవలె నుందురు. నిన్నుఁజూచిన జాలిపుట్టుచున్నది. పొమ్ము. కోటలోనికిఁ బొమ్ము. నీ యదృష్ట మెట్లున్నదో !" యనుచు వా రాతనికిఁ ద్రోవ విడిచిరి.

అతఁడట్లే తూఁగాడుచు వీధివెంటఁ బోవుచుండెను. ఎచ్చటికిఁ బోవలెనో యాతనికిఁ దెలియలేదు. ఒక్క దగ్గుబల్లి తిప్పయ్యగారు తప్ప కొండవీటిలో నాతఁడెఱిఁగిన వారెవ్వరును లేరు. ఉత్సవాగతులగు కవి పండితులకుఁ బ్రభువు ప్రత్యేకముగ విడిదలలు, విందుగుడుపులు నేర్పాటుచేయించునని యాతని కేమి తెలియును ? కనిపించినవారినెల్లఁ "దిప్పయ్యగారి యిల్లెచ్చట ?", "దగ్గుబల్లి తిప్పయ్యగారి యిల్లెఱుఁగుదురా ?" యని యడుగుచు నాతడు వీథివీథియుఁ దిరుగుచుండెను. అతనిమాట వినిపించుకొనినవారే తక్కువ. అతనిదిక్కు చూచినవారు

మఱియుఁ దక్కువ. అతనికి బదులుపలికినవా రంతకంటెఁ దక్కువ. తిప్పయ్యగారి యిల్లు జూపినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు.

దగ్గుబల్లి తిప్పయ్యగారు గంపెడుపిల్లలతోఁ గడుపు చేతఁబట్టుకొని యేడాదిక్రిందటఁ గొండవీడు చేరినాఁడు. ఆయన పాకనాఁటి బ్రాహ్మణుఁ డగుటచే సరియేటి యన్నయమంత్రిగారాయన నభిమానించి తనవద్ద దినవహిగా నుంచుకొన్నారు. తిప్పయ్యగారు వయస్సుమళ్ళినవాఁడు, నిరాడంబరుఁడు, నిరుపేద. నలుగురిలోఁ దిరుగనేర్చినవాఁడు కాఁడు. ఇఁక గొండవీటిమహాపట్టణమునందాయన యెవ్వఁడో !

పగలు మూఁడవయామము నడచుచుండెను. హజారమున వీరాస్వామి శుభపంతువరాళిరాగము నాలాపన మొనర్చుచుండెను. మొగసాలపై గడియారమునఁ బండ్రెండుమారులు టంగుటంగుమని మ్రోగెను. ఉదయము సభాభవనముననే జరిగియుండవలసిన తులాభారము పౌరులయభ్యర్థనపై బ్రభువనుమతితో నగరివాకిట విశాల సమతలమున నేర్పాటుచేయఁబడెను. సర్వాలంకార రమణీయమగు మంటపమధ్యమున బంగరుబల్లలు, వెండిచేరులు, దంతపుదండము గల తులాదండము వ్రేలాడుచుండెను. విప్రులయాశీర్వాదనాదములు ప్రజల జయజయధ్వానములలో లీనములగుచుండఁ బ్రభువు యువరాజ సహితుఁడై యమాత్యసామంతాద్యనుగమ్యమానుఁడై మంటపము ప్రవేశించి తులాదండపు టుత్తరఫలకమునం దాసీనుఁడై యువరాజును తొడపై నిడుకొనియెను. వేమారెడ్డి కనుసన్నఁగైకొని యల్లాడరెడ్డి నవరత్నములుఁ, గట్టాణిసుపాణి ముత్యములుఁ, బంచలోహములుఁ బళ్ళెరములతోఁ దెప్పించి దక్షిణఫలకమునందుంపించెను. లకుమాదేవి సర్వాంగముల నుజ్జ్వలాభరణములు మెఱయ నేతెంచి ప్రభువునకు నమస్కరించి యొక్కొక్కటిగా మేనిరవణములన్నియు నొలిచి ప్రభువుచుట్టుందిగిచి తులయందుంచెను. కాటయవేమారెడ్డి మొదలుగా

నెల్ల యమాత్యులును, దండనాథులును, వారివెంట దుర్గాధిపతులును సీమాధిపతులును నమూల్యములగు నాభరణములను తులయందుంచిరి. ఇదియంతయుఁ గాంచుచుండిన జనసామాన్యమున కుత్సాహము పట్టరానిదయ్యెను. ప్రభువున కభ్యుదయమునకై తాముసుఁ దృణమో పణమో తులయందుంతుమనిరి. ప్రభువు సమ్మతింపఁగాఁ బౌరులు జానపదులు ద్రొక్కిసలాడుకొనుచువచ్చి కలిగినవారు కలిగినంతగాఁ, దోఁచినవారు తోఁచినంతగా సమర్పించిరి. ప్రభువువైపు ఫలకమెప్పుడో పైకిలేచెను. అయిననుఁ గానుకలు కురియుచునే యుండెను. ఆ ధనము నందొకవంతు కొండవీటను, మిగిలిన మూడువంతులు రాజ్యమునందలి వివిధ సీమలయందును వినియుక్తము గావలెనని ప్రభు వాదేశించెను.

ఎఱసంజదాసనములు గురియుచుండఁ బ్రభువు మావంతుఁడు తోడితెచ్చిన పట్టగజము నధిరోహించెను. రేవంతులు తెచ్చియుంచిన భద్రాశ్వముల నారోహించి యమాత్యదండనాథులు. దుర్గాధిపతులుఁ బ్రభువువెంట బయలుదేరిరి. వివిధమంగళవాద్యములు మిన్నందుచుండ నుత్సవము సాగిపోయెను. పట్టగజమునకించుక ముందుగా రెండు పెద్ద గౌరులపైఁ గూర్చుండి యల్లాడరెడ్డియు, బెద్దిరాజును వెండి బంగరు నాణెములను కస్తూరికా కాశ్మీరములతోఁ గలిపి యిరుదెసలఁ గలయఁ జిమ్ముచుండిరి. ఊరేగింపు ప్రధానవీథులవెంటఁ బోవుచున్నకొలందియుఁ బ్రజాసమూహము పెరిగిపోవుచుండెను. కురియుచున్న నాణెములను గురియుచున్నట్లే కుఱ్ఱకుంక లెగనెత్తుకొనిపోవుచుండిరి. ధూళిధూసరితము లగు జీర్ణవసనములవాఁడు యువకుఁడొకఁడు సాయంసంధ్యారుణిమ లలో మిలమిలలాడుచు నెగిరివచ్చుచున్న యొకవస్తువును బద్మరాగ ఖండమనుకొని యెగిరి యందుకొనెను. ఊరేగింపు గృహరాజసౌధాభి ముఖముగఁ దరలిపోయెను. కుప్పలుకుప్పలుగ వీథియంతటఁ గలయఁ జల్లియున్న కస్తూరికారజముఁ జేరలతోనెత్తి యొడలంతయుఁ బులుము

కొనుచు నా యువకుఁ డానందోన్మత్తుఁడై యా యెఱసంజలోఁ దాండవింపసాగెను.

౪

రాజసౌధము మధ్య వికృష్టలక్షణములు గల నాట్యశాల. అఱువది నాలుగు హస్తముల పొడవు, ముప్పదిరెండు హస్తముల వెడల్పు గల యా శాలయందు పశ్చిమాగ్రమున నేపథ్య గృహమును, దానికిఁ దూర్పున రంగశీర్షమును, దానిముందు రంగపీఠమును, దాని కిరువైపులను మత్తవారణులును నిర్మింపఁబడియున్నవి. వీనికిఁ దూర్పున ముప్పదిరెండు హస్తముల చతురస్రమగు రంగమండల మున్నది. రంగశీర్షమునకు నేపథ్యగృహమునకు నడుమఁ బ్రవేశ నిష్క్రమణములకై రెండుద్వారము లున్నవి. రంగపీఠము నున్నగా నద్దమువలె మెఱుఁగులీనుచున్నది. రంగశీర్షము షడ్దారుకసమన్వితమై యుబ్బెత్తులు లేక సమముగనున్నది. మత్తవారణులందలి స్తంభములు స్ఫటికశిలా నిర్మితములై నానామణిగణ ఖచితములై యున్నవి. రంగమండలము చతుఃస్తంభోపశోభితము. బ్రహ్మక్షత్రవైశ్యశూద్రులను చతుర్వర్ణములకు నవి చిహ్నములు. రంగశీర్ష రంగపీఠములకు నడుమ కనకలతాలంకృతమును, జిత్రవర్ణ మనోహరమునగు యవనిక యున్నది. కుడ్యము లిష్టకానిర్మితములై నున్నగా సున్నపుఁబని చేయఁబడియున్నవి. ప్రాగ్దక్షిణోత్తరముల సింహద్వారము లున్నవి. ద్వారములు, గవాక్షములు నానాపుష్పలతాపక్ష్యాదుల శిల్పములలో నగిషీపని మెఱయు దంతపుఁ బలకలతోఁ గూర్పఁబడియున్నవి. గవాక్షములు నానావిధవిన్యాసములతోఁ గూడిన యంత్రజాలకములతోఁ గప్పఁబడియున్నవి. స్తంభములన్నియు నానా నాట్యభంగిమములఁ బ్రదర్శించు సాలభంజికలచేఁ బరివేష్టితములై యున్నవి. రంగపీఠమునందును, రంగశీర్షమునందును ప్రేక్షా

గృహ కుడ్యములందునుఁ జిత్రవర్ణములగు మణిదీపము లమర్చఁబడి యున్నవి.

లొల్ల మహాదేవాచార్యుఁడు త్రిరాత్రోపవాసానంతరము గతరాత్రి మునసే యథావిధి బలిపూజావిధానము లొనరించి నాట్యశాలఁ బ్రవేశించెను. మహాదేవ పితామహాదిసర్వదేవతలను, దేవఋషులను, భూతములను యథాస్థానముల నావాహనముచేసి నాట్యప్రయోగ సమయములందు నాట్యకారులయు, సామాజికులయు రక్షణభారము వహింపుఁడని వారినెల్లఁ బ్రార్థించెను. పిమ్మట దానవసూదనమును, విఘ్ననాశకము నగు జర్జరమను నింద్రాయుధమును బూజించెను. కుతపముల నారాధించెను. దేవతాప్రతిష్ఠ గావించుటకై ప్రభువురాక కెదురుచూచుచు మహాదేవాచార్యుఁడు నాట్యశాలాముఖద్వారమున నిలిచియుండెను. ముత్యాలపల్లకినెక్కి నాట్యసరస్వతి లకుమాదేవివచ్చి నాట్యాచార్యుల పాదములకు నమస్కరించి యాయన సమీపమున నిలువఁబడెను. మఱియొక క్షణములోఁ జెరియొక పల్లకినెక్కి యవచిదేవయసెట్టియుఁ దిప్పయసెట్టియు వచ్చిరి. అనంతామాత్యుఁడు, వామనభట్టు, పెద్దిభట్టు, పరహితభాస్కరాచార్యుఁడు, ప్రకాశభారతీయోగి, ఎఱ్ఱయావధాని, నిశ్శంకకొమ్మన మున్నగువా రొక్కరొక్కరే వచ్చిచేరిరి. ఇంతలో నూరేగింపు కూడ వచ్చిచేరెను. ప్రభువు పట్టగజము నవరోహించెను. లకుమాదేవి యెదురేఁగి యువరాజునుఁ దీసికొనెను. వేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియు నుభయపార్శ్వములఁ గేలూత యిచ్చుచుండఁ బ్రభువు మందిరద్వారమును సమీపించెను. నాట్యాచార్యుల కభివాదన మొనర్చి యాయన మున్నుగాఁ బ్రభువు నాట్యశాలయం దడుగుపెట్టెను. వీణాస్వామి చలనాటారాగమున ధీరమధురస్వరములఁ దీవలు తీవలుగా నల్లుచుండెను. మంత్రి దండనాథ సామంతాదులును, గవిపండిత పౌరప్రధానులందఱును నాట్యమందిరముఁ బ్రవేశించిరి.

రంగపీఠమునెదుట నేర్పరుపఁబడిన చతురస్రాకారమగు మండలమున నడుమఁ బద్మాసనస్థుఁడగు బ్రహ్మయుఁ, దూర్పునఁ సపరివారుఁడగు నీశానుఁడు, నారాయణుఁడు, నింద్రుఁడు, స్కందుఁడు మున్నగువారును, దక్షిణమున యమ మిత్ర పితౄ గుహ్యాకోరగులునుఁ, బశ్చిమమున వరుణ సముద్రులును, నుత్తరమున యక్షధనదులును, నీశాన్యమున నందీశ్వర గణేశ్వరులును, వాయవ్యమున సప్తవాయువులును గరుడుఁడును, నైరృతిని భూతరాక్షసాదులును, నాగ్నేయమున ఛాయాసహితుఁడగు నగ్నియును, గంధర్వరుద్రాదులును మంత్రపూర్వకముగ నావాహనము గావింపఁబడిరి. వీరాస్వామి ద్వారమున నిల్చి చలనాటారాగమున గలగలమని మూర్ఛనలు గురిపించుచుండెను. రివ్వన ద్వారమునకెగసి యటనుండి గిలిగింతలుగొట్టుచు నుడ్డీనచంక్రమణ రమణీయములగు పారావతములవలె మంద్రమునకు దిగుచుండెను. ఆ మూర్ఛనలు పైఁడికంటులు కిలకిలలాడినట్లు. పూరేడులు గలగలలాడినట్లు, దైవతపారిజాతములు జలజలరాలినట్లు కుమరగిరి ప్రభువును బులకింపఁజేయుచుండెను. ఆ మూర్ఛనలవెంట దిగివచ్చి బ్రహ్మేశాననారాయణమహేంద్రాది దేవతలందఱుఁ గుమరగిరిప్రభువునెదుటి మండపమున నాట్యాచార్య నిర్దిష్టములైన తమతమ స్థానముల నలంకరించుచుండిరి. నాట్యాచార్యుఁడా దేవతల నందఱను గంధమాల్య మధుపర్క పాయసాదులతోడను, భూతగణములను మధుమాంసాదుల తోడను నర్చించెను.

అనంతరము నాట్యాచార్యుఁడు రంగమధ్యమునఁ గుంభమునిల్పి దానిని జలపూర్ణమునుఁ బుష్పమాలాలంకృతము గావించి యందొక సువర్ణఖండము నుంచెను. పిమ్మట నాతోద్యములను, విఘ్న జర్జరమును వస్త్రములతో నాచ్ఛాదించి గంధమాల్యాదులతో నర్చించి ధూపాదులొసంగి స్తుతించెను. తరువాత మంత్రపూర్వకముగా నాజ్యహోమము

గావించి ప్రదీప్తములైన యుల్కలతోఁ బ్రభువునకును నర్తకీ గణమునకును బరిమార్జనము గావించెను. మంత్రపూతములైన జలములు వారిపైఁజల్లి "మీరు మహాకులప్రసూతులరు, మహాగుణాలంకృతులరు. మీ జన్మవలెనే జీవితమును గుణోపేత మగుఁగాక ! సరస్వతి, ధృతి, మేధ, హ్రీ, శ్రీ, లక్ష్మి, మతి యను సప్తనాట్యమాతలు మీకు సౌమ్యలు సిద్ధిప్రదలు నగుదురుగాక !" అని వారి నాశీర్వదించెను. పిదప నాట్యాచార్యుఁడా కుంభమును బగులఁగొట్టెను. అది సరిగా రెండుముక్క లగుటం గాంచి యా శుభసూచనకు సభ్యు లెల్లరుఁ బ్రభువునకు జయవెట్టిరి.

కుంభభేదనానంతరము నాట్యాచార్యుఁడు చేత దీపికను బట్టుకొని క్ష్వేడిత స్ఫోటితవల్గితధావితములతో రంగస్థలమంతయుఁ దిరిగి రంగదీపనము గావించెను. వార్ధకమునకుఁ ద్రిరాత్రోపవాసము తోడైనను మహాదేవాచార్యుని రంగదీపన కోలాహల మెల్లరను విస్మయ ముగ్ధలను గావించెను. సముజ్జ్వలమైన యా రంగస్థలమున సర్వాతోద్యములు నొక్కుమ్మడిగా ప్రయోగింపఁబడెను. నేపథ్య గృహద్వారములు తెఱచికొని సర్వాభరణ భూషితులు సాయుధులునగు యోధులు దూసికొనివచ్చి ముహూర్త మాత్రము కోలాహలముగ యుద్ధక్రీడ గావించి వెడలిపోయిరి. రంగస్థలము నందచ్చటచ్చట నెఱ్ఱనినెత్తురులు చిందెను. శకునము నాట్యసిద్ధి సూచకముగ నుండుటచే నెల్లరునుఁ బ్రభువునకు మరల జయవెట్టిరి. నాట్యాచార్యుఁడు రంగశీర్షమధ్యమున నిల్చి రంగపీఠముపైఁ బుష్పాంజలి యర్పించి నాట్యశాల యిప్పుడు నాట్యప్రదర్శన యోగ్యమైనదని ప్రభువునకు నివేదించెను.

ప్రభువు ననుమతి వడసి కాటయ వేమారెడ్డి రంగస్థలమున నిల్చి యిట్లు పలికెను.

"వేదశాఖోపశోభితము, శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణము, విద్వద్భ్రమర సంయుతము, సప్తాంగలక్షితము నగు సభాకల్పతరువునకు నమోవాకము. 'దేవనామిదమామనంతి మునయః శాంతం క్రతుం చాక్షుషం' అని కాళిదాస మహాకవి నాట్యమును గీర్తించి యున్నాఁడు. ఋగ్వేదమునుండి పాఠ్యమును, సామవేదమునుండి గీతమును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, నథర్వవేదమునుండి రసములను గ్రహించి సర్వశాస్త్రార్థసంపన్నమును సర్వశిల్ప ప్రదర్శనము నగు నీ నాట్యవేదమును భగవంతుఁడగు బ్రహ్మ సృష్టించెను. వేదవిహితమైన కర్మ యజ్ఞమైనట్లు నాట్యవేదవిహితమగు కర్మయు యజ్ఞమే. వైదికయజ్ఞము పశుమారణకర్మచే దారుణమైనది. నాట్యయజ్ఞ మన్ననో శాంతమై చక్షుః ప్రీతికర మగుచున్నది. దేవత లీ నాట్యయజ్ఞముచేఁ బ్రీతులగుదురు. వైదికకర్మకు వలెనే నాట్యకర్మకును ఫలము స్వర్గమే. ఎవఁడీ నాట్యకర్మను అనుష్ఠించునో, యెవఁడు సావధానుఁడై దీనిని తిలకించునో వాఁడు వేదవేత్తలు, యజ్ఞ యాజకులు, దానశీలురుఁ బొందునట్టి యుత్తమగతిని బొందుచున్నాఁడని బ్రహ్మయే యాదేశించెను. వామార్ధజాని యగు మహాశివుఁ డీ నాట్యమును తాండవలాస్య భేదమున ద్విధాకరించెను. శివకృతమైన యుద్దండ నాట్యము తాండవము. ఉమాకృతమైన లలితనాట్యము లాస్యము. లాస్యతాండవాత్మక మగునీ నాట్యమునందు సత్త్వరజస్తమోగుణ సముద్భూతమై నానా రసాశ్రయమైన లోకచరితము ప్రదర్శిత మగుచున్నది. ఇందు ప్రదర్శింపఁబడని జ్ఞానముగాని, శిల్పముగాని, విద్యగాని, కళగాని, యోగముగాని, కర్మగాని లేనేలేదు. త్రైలోక్యభావానుకీర్తనమైన యీ నాట్యమున ధర్మప్రవృత్తులకు ధర్మము, కామోపజీవులకుఁ గామము, అర్థోపజీవుల కర్థము, నుద్విగ్నచిత్తులకు ధృతియు నుపలభ్యమానము లగుచున్నవి. సుఖదుఃఖ మిశ్రాత్మకమగు లోకచరితమునుఁ బ్రదర్శించునదయ్యు నీ

నాట్యము భిన్నరుచి యగు లోకమును ఆనందైకరూపముననే యారాధించుచున్నది. త్రిగుణములయొక్క న్యూనత్వాధిక్యత్వములచే జంతువుల చిత్తవృత్తులు మూఢ ఘోర శాంత రూపములఁ ద్రిధాభిన్నములగుచున్నవి. తమఃప్రధానమగు మూఢవృత్తి సర్వజంతు సామాన్యము. రజఃప్రధానమగు ఘోరవృత్తి జనబాహుళ్య సామాన్యము. సత్వప్రధానమగు శాంతవృత్తి వసంతరాయ మహాప్రభువువంటి వారియొక్కనియందో యుండును. రౌద్రకరుణ బీభత్సభయానక రసములుగ్రములు, ఉద్దండతాండవజన్యములు, మాహేశ్వరములు. వీరశృంగార హాస్యాద్భుతములు ప్రసన్నములు, లలితలాస్య జన్యములు, వైష్ణవములు.

ప్రభువు శాంతచిత్తవృత్తి, పరమవైష్ణవుఁడు, లలితలాస్యవినోది, ప్రసన్నరసలోలుఁడు, వసంతరాయ మహాప్రభువు. నాట్యశాస్త్ర మహాదేవాచార్యుఁడు నాట్యశిక్షకుఁడు. లకుమాదేవి నటి. పరిషత్తు రసజ్ఞము. ఈ సన్నివేశము లోకోత్తరమైనది. గృహరాజసౌధస్వర్గమున, వసంతరాయ దేవేంద్రుని సమక్షమున, లకుమా దివ్యసుందరి నాట్యమొనరించి పరిషద్దివ్యుల నానందపరవశులఁ గావించుఁగాక!" ఇట్లని కాటయ వేమారెడ్డి సభకుఁ బ్రణమిల్లి స్వీయాసనము నలంకరించెను. కరతాళధ్వనులతో, జయజయ ధ్వానములతో సభయంతయు గగనాంగణమువలె శబ్దమాత్ర మయమయ్యెను.

రంగమండలమున దీపికా కాంతులు మందీకృతము లగుచుండ సామాజికుల కరతాలకోలాహలము విరళవిరళమై యుపశాంతమయ్యెను. రంగపీఠము సహస్రమణిదీపికా సందీపితమై స్తంభభిత్తికాగతములగు శిల్పచిత్రములమీఁదినుండి సామాజికుల దృష్టుల నొక్కసారిగాఁ దన మీఁదికాకర్షించుకొనియెను. క్షణమాత్రము నిశ్శబ్దము.

వియదంతరాళమునం దెచ్చటనో యారంభమై వాయువీథులఁ దరంగములు తరంగములై విస్తరిల్లి వాసంతమధుకర ఝుంకారమంజులమైన తంబురాశ్రుతి క్షీరసాగర సముద్భూత ఘుమంఘుమారావమువలె రంగమంటపము గర్భమునం దనంతపరివర్తన పరిణత ప్రతిధ్వనిరూపమై సామాజికుల శ్రవోగోళములఁ జల్లగాఁ బ్రవేశించుచుండెను. సర్వేంద్రియములును చక్షుశ్శ్రవణేంద్రియములఁ గేంద్రీకృతములై సామాజికుల యంతరంగములు నాట్యరంగమువలెఁ దేజోమయములు, నాదమయములునై పోయెను. ముఖయవనిక యల్లనల్లన నూర్ధ్వాభిముఖముగఁ దిరోహితమయ్యెను. రంగశీర్షమధ్యమునఁ గలశపయోరాశి గర్భమున లక్ష్మీదేవివలె లకుమాదేవి యక్షిగోచరమయ్యెను. ఆమె సౌమ్యశిరస్క, సమదృష్టి, సహజభ్రువు, పతాకహస్త, కుంచితపాద, లలాటఫలకమునఁ గస్తూరీతిలకము, వక్షఃస్థలమునఁ గౌస్తుభము, నాసాగ్రమున నవమౌక్తికము, కంఠమున ముక్తావళి, కరయుగమునఁ గంకణములు ధరించి వైష్ణవియగు మోహినీమూర్తి యామెయైనట్లుండెను. ఆమె దక్షిణపార్శ్వమునఁ దాళధారి, వామపార్శ్వమున గీతకారుఁడు, నుభయపార్శ్వముల మార్దంగికులుఁ, బృష్ఠభాగమున శ్రుతికారుఁడు నుండిరి. కాంస్యతాళములు కంగుమనెను. మృదంగములు ధణంధణలాడెను. పాదకింకిణులు ఘల్లుఘల్లురన లకుమాదేవి పదునాలుగు శిరోభేదములు, నిరువదినాలుగు దృష్టిభేదములు, ఆఱు భ్రూభేదములు, నాలుగు గ్రీవాభేదములు, నిరువదియెనిమిది హస్తభేదములు నవలంబించి నానావిధరణాంగహారములతోఁ దాళలయానుగుణముగ స్థానచారీభేదములఁ బ్రదర్శించుచు నాట్యమునకుఁ బ్రాణభూతమగు వృత్తము యొక్క సమగ్రస్వరూపమును సామాజికుల కన్నులముందు సమర్పించి విరాట్స్వరూపమగు సభకుఁ బ్రణామాంజలి పట్టెను. అనంతరము శ్రుతిసాగర ధనపరిణతమై యమృతధారా సహచారియగు

మధుర కంఠస్వరమున మాళవరాగాక్షిప్తిగావించి గీతకారుఁడు

"వేదానుద్ధరతే, జగన్నివహతే, భూగోళముద్బిభ్రతే,
దైత్యాన్దారయతే, బలిం ఛలయతే, క్షత్రక్షయం కుర్వతే,
పౌలస్త్యం జయతే, హలం కలయతే, కారుణ్యా మాతన్వతే,
మ్లేచ్ఛాన్ మూర్ఛయతే, దశాకృతికృతే, కృష్ణాయ తుభ్యం నమః"

అను గీతగోవిందశ్లోకమును బఠించుచుండ లకుమాదేవి దశావతార ముద్రలు పట్టి శ్లోకార్థమునకు నృత్యవ్యాఖ్యానము విరచించెను. "కృష్ణాయ తుభ్యం నమః" యనుచో నామె వైష్ణవ స్థానక వంశధారణ ముద్రిలచేఁ 'గృష్ణాయ' యను పదమును, పురఃప్రసారిత పతాకా హస్తములచే 'తుభ్యం' అను పదమును, లలాటస్థాంజలి చేతను విధూతశిరోభేదముచేతను 'నమః' అను పదమును నభినయించెను. సభయందెల్ల వానికిని యభినయ మాత్మోద్దిష్టముగ భాసించెను. వామన భట్టున కది యెల్లఁ గాటయవేమారెడ్డిని సంకేతించుచున్నట్లు భాసించెను. కాటయవేమారెడ్డి నిర్నిమీలిత నేత్రముల నా యభినయ పీయూషమును గ్రోలుచుండెను. ఈషద్వికసితకపోలతలుఁడై దరస్ఫుట దంతకాంతియై యపాంగ రేఖారూపిత మందస్మితుఁడై కుమరగిరి మహీపతి కాటయ వేమభూపతి ధీరసుందరమూర్తిని దిలకించుచుండెను.

మరల తాళమర్దళములు గలగలలాడెను. గీతకారుఁడు మాళవ రాగమునఁ ద్రిపుటతాళమున —

"ప్రళయపయోధిజలే ధృతవానసి వేదం" అని యష్టపది నారంభించెను. లకుమాదేవి మత్స్యకూర్మవరాహావతారములను లయమాత్రాశ్రియముగను, నారసింహ వామనావతారములను లయభావమాత్రాశ్రియముగను, దక్కిన యవతారములను లయభావ రసాశ్రియముగను బ్రదర్శించి చివరి చరణమును కృష్ణావతారపరముగ శృంగార

రసాదిగా శాంతరసపర్యవసాయిగ నభినయించెను. దశావతార నాట్య మొక నాల్గుగడియలు నడచినది. అంత సేపును సభయంతయు నొక స్వాప్నిక మధురావస్థయందు మగ్నమైయుండెను. రంగస్థలమున యవనికావతరణము సామాజికుల యంతరంగముల సవిద్యావరణము నేకకాలమందయ్యెను. లకుమాదేవి నాట్యప్రదర్శనమును పరిపరి విధములఁ బ్రశంసించుకొనుచు నెల్లరును దమతమ నెలవుల కేఁగిరి.

ధూళిధూసరితములగు జీర్ణవసనములవాఁడు, యువకుఁ డానాటి యెఱసంజలోఁ గస్తూరీఘనసారగంధబంధురములగు కొండవీటి మత్త వాయువులనుఁ బ్రగాఢోచ్ఛ్వాసపరిపీడిత నాసాపుటుఁడై యాఘ్రాణిం చుచుఁ దిప్పయ్యగారి యింటికై వాడవాడలఁ దిరుగాడసాగెను. వెలమ వాడనుండి యక్కలవాడకు, నటనుండి గాండ్లగూడెమునకు, నటమీఁద మేదరవాడకు, నాపైనిఁ జాకలిపాలెమునకుఁ బోయెను. ఆతని యాకార వికారములనుగాంచి వీథులలో నాడుకొను పిల్లవాండ్రు కెవ్వున కేక వైచి యిండ్లలో దూరుచుండిరి. పసివాండ్రను భయపెట్టుచుండెనని పెద్దవాండ్రు కసరికొట్టవచ్చుచుండిరి. కొండవీటఁ దనకేదియో పట్టాభి షేకము జరుగునని యాతఁ డాసించెను. అచ్చటఁ దన మొగము చూచు వారే కనిపించరు. తానేమో వయసువాఁడని, యందగాఁడని తాను గర్వించెను. కొండవీట నందములేనివా రెవ్వరు ? కొండవీటి వసంతము కాయకల్పమహిమగలది. ఆ యుత్సవదినములలోఁ బండుముదు సలులునుఁ బచ్చిబడుచు లగుచుందురు. కొండవీటి పురుషులయందము తన కీర్ష్య పుట్టించుచున్నది. కొండవీటి స్త్రీలయందము తన్ను లోభ పెట్టుచున్నది. తనకు సౌందర్యమనినఁ బ్రాణము. అది యుండినఁ దన కాకలిదప్పు లగపడవు. లోలుపములగు తనచూపులు సుందరరూపముల వైపు సాగి తిరస్కార తాడితములై తనకే గ్రుచ్చుకొనుచున్నవి. ధూళిధూసరితములైన జీర్ణవసనములు, కస్తూరికాపంకిలములైన యవ

యవములు. ఇతరుల యొడళ్ళ కలంకారమైన కస్తూరి తన యొడలికిఁ గళంకమైనది. ఆతని కన్నులయెదుటఁ జీకటి కస్తూరికారాశివలెఁ గ్రమ్ముచున్నది. కస్తూరికామదముచేఁ గావలె ఆతనితల గిఱ్ఱునఁ దిరుగుచున్నది. మేను తూలిపోవుచున్నది. ఆతఁడట్లే కాళ్ళీడ్చుకొనుచుఁ జాకలిపాలెము సందుగొందులఁ దిరుగుచుండెను. చలువమడతలు మూపులం దలంకరించుకొని ఖరరాజములు చాకలివాడ సందులఁ జిటుకుచిటుకున నడయాడుచున్నవి. చాకలివాడయావల బలిజెవాడ. ఆ వాడ మొదట నొకయంగడి. అంగడిలో నరటిపండ్ల గెలలు. ఆతనికి ఆకలి భగ్గున మండుకొని వచ్చెను. ఒక్క యుదుటన నాతఁడా యంగడి సమీపించెను. తన వద్దఁ జిల్లిగవ్వయు లేదు. అంగటిలోని పండ్లగెల యాతని యంగిట గంతులువైచుచుండెను. తాను కవి. పద్యమిచ్చినచో నంగటివాఁడు పండ్లిచ్చునేమో ! పద్యమున కొకపండైనమాత్రిమేమాయె ? ఆతనికిఁ జంకలోని తాళపత్రిములు గుర్తువచ్చెను. ఒకగ్రింథ మిచ్చి యొకగెల పుచ్చుకొందునా యనిపించెను. ఈ గ్రింథములు కుమారగిరిప్రిభువునకు వినిపింపవలయును. ఆయనవద్దఁ గస్తూరికా తాంబూలము, చీనాంబరములుఁ బుచ్చుకొనవలెను. కడుపులోని యాకలి మండిమండి కన్నులలోనికిఁ గ్రమ్ముకొని వచ్చుచుండెను. మండుచున్న యా కండ్లతో నాతఁడా పండ్లగెలలను గబళించుచుండెను. ఆతని కన్నులవెంట గిఱ్ఱున నీరుతిరిగెను. ఎంత యాశతో, నెంత యావేశముతోఁ దాను కొండవీటికి వచ్చెను ! కడుపుమంటచేఁ దనకుఁ గంట నీరు తెప్పించిన కొండవీటిని భస్మముచేయుదమన్నంత కోపమువచ్చెను. ఆతఁ డెడమచేతితోఁ గంటి నీరు తుడిచికొనఁబోయెను. కంగుమని నేలపైఁ జప్పుడయ్యెను. ఊరేగింపులో నెగిరివచ్చి తనచేతఁజిక్కిన నాణెమది. తా నింతసేపును దాని సంగతియే మఱచెను. ఆతఁడా నాణెము నిచ్చి యరటిపండ్లుకొని సందు మలుపున ఱాతిపలకపైఁ గూర్చుండెను. ఒక్కొక్కపండునొలిచి యిష్ట

లింగమునకు నివేదించి యారగించుచుండెను. ఆకలి చల్లారిన కొలఁదియు నతని కాలోచన మధికమయ్యెను. తిప్పయ్యగారి యిల్లు తెలిసి కొనుట ఎట్లు? ఈ రేయి గడపుట యెచ్చట? పోనీ తిన్నగా రాజ మందిరమునకే పోయినచో! తాను కవి. కుమరగిరి తన్నాదరింపఁడా!

సందుమలుపునఁ బనిలేని గాడిద యొకఁడు తీరికగా నోండ్రపెట్ట సాగెను. ఆతని యాలోచనలు చెదరిపోయెను. హ్రస్వదీర్ఘప్లుతముల నుదాత్తానుదాత్తస్వరితముల సర్వస్వరసంకరమగు కటుగభీరకంఠ మున సంసారదుఃఖప్రశమనకారియగు శాంతిపాఠమును పఠించి యా ఖరరాజము భస్మోద్ధూళితసర్వాంగమై పరమహంసవలె ప్రసన్న వదనమయ్యెను. ఆకలితీరి, కలకదేరిన యువకుని వదనమునఁ జిఱు నగవు తొలుకాడెను. ఆతని గళమునుండి యప్రయత్నముగఁ బద్య మల్లుకొని వచ్చెను.

"బూడిదబుంగవై యొడలుపోడిమిదక్కి మొగంబువెల్లనై
వాడలవాడలం దిరిగి వాఁడును వీఁడును చొచ్చొచో యనన్
గోడల గొందులం దొదిగి కూయుచునుందువు కొండవీటిలో
గాడిద నీవునుం గవివి గావుగదా, యనుమానమయ్యెడిన్."

సంజచీకటులు జిలిబిలిగా నలముకొనివచ్చుచుండెను. బ్రాహ్మణ వాడలో బట్టలప్పగించి చాకలిరామి యింటికిఁబోవుచు సందు మలుపునఁ దమ గాడిదనుగాంచి "పనిలేనట్లే సందుగొందులఁ బచారులు పోవు చుంటివా? పదపద" మని దాని నదలించెను. యువకుఁడా చాకితం జూచి "ఈ గాడిద మీదేనా?" యనెను.

చాకిత: కానిచో నే నేల తోలుకుపోదును?

యువ: మంచి గాడిదనే సంపాదించితివి. చూచితివా నీ గాడిద యీ నాఁ డెంతపని చేసినదో!

చాకిత : ఎవరినేనిఁ గరచినదాయేమి పాపము ?

యువ : కాదుకాదు. కఱువలేదు. కవిత్వము చెప్పించినది.

చాకిత : "ఓసి నీ మొగముమండ ! నీకుఁ గవిత్వము కావలసి వచ్చినదా ?" యనుచుఁ జాకిత గాడిదవెన్నుపై నొక్కచఱపుఁ జఱచెను.

యువ : "కొట్టకు, కొట్టకు. దీనికెంత చక్కని పద్యము నంకితము చేసితిని. ఇదిగో వినుము" అని యాతఁడా పద్యమును మఱలఁ జదివెను.

చాకిత : కొండవీటిగడ్డ యనగా నట్టిది. గాడిదలుగూడ కావ్యము చెప్పించుచున్నవి. పాపము, నీవు కవివి గాబోలు ! ఉత్సవములకు వచ్చితివా ? ఏయూరు స్వామీ నీది ?

యువ : మాది పాకనాటిసీమ. నేను వసంతోత్సవములకే వచ్చితిని. వసంతరాయమహాప్రభువును దర్శింపవచ్చితిని.

చాకిత : ప్రభువు ధర్మరాజు. చేతి కెముకలేని మహాదాత. ప్రభువును దర్శింపఁగలిగినచో నీ దరిద్రము తీరిపోవును. ఉత్సవములకు వచ్చినవాఁడవు చాకలివీథులఁ దిరుగుచుంటివేమి ? బాబూ కవీశ్వరులకీ యుత్సవములలో ప్రభువు ప్రత్యేక భోజనవసతు లేర్పరచెంగదా !

యువ : నా కాసంగతి తెలియదు. ఈ నగరమున మా బంధువు లున్నారు. వారియిల్లు తెలియక తిరుగుచున్నాను.

చాకిత : ఎవరువారు ?

యువ : దగ్గుబల్లి తిప్పయ్యగారని.

చాకిత : వారి యింటిచాకలిని నేనే. ఇదిగో వారియిల్లు సమీపము ననే యున్నది. రా సామీ ! నీకు వారియిల్లు చూపుదును. మాగాడిదకుఁ

బద్యమంకితమిచ్చితివిగదా! నీకీ చిన్న యుపకారముచేసి దాని ఋణము దీర్చెదను.

"పదపద. ఇఁకఁ జాలులె"మ్మని గాడిదను గసరి యింటివైపు దరలించి చాకిత తిప్పయ్యగారి యింటికిఁ ద్రోవతీసెను. తాళపత్రములతోఁ జుట్టిన సాలువుఁ జంకనమర్చుకొని యువకుఁ డామె వెంటఁ బయలుదేరెను. రెండుమూఁడు సందులడ్డదిడ్డముగాఁ ద్రిప్పి "యదిగో! ఆగుమ్మమే యరియేటి యన్నయమంత్రిగారియిల్లు. తిప్పయ్యగారా యింటనే యుందు"రని యింటిగుమ్మము గుఱుతుచూపి చాకిత గిఱుక్కున దిరిగి యింటిదారిఁ బట్టెను.

అన్నయమంత్రిగారి యింటివాకిటి కావలిబంటు యువకునిఁజూచి "ఎవరికోసము" అని గద్దించెను.

యువ: దగ్గుబల్లి తిప్పయ్యగారికోసము.

బంటు: ఏమిపని?

యువ: ఆయన మా చుట్టము.

బంటు: చుట్టమా? నీకా?

యువ: అవును. ఆయన మా మేసమామ.

కావలిబంటు యువకుని లోనికిఁ గొనిపోయి తోటలో నొక మూలగా నున్న పూరియింటి యరుఁగుపైఁ గూర్చుండిన తిప్పయ్యగారికి నమస్కరించి "అయ్యా! ఎవరో మీ బంధువట" యనెను. తిప్పయ్యగారా యువకు నెగాదిగఁ జూడసాగెను. యువకుఁడు నవ్వుచు "నేనే మామా! అట్లెగాదిగఁ జూచెదవేమి?" యనెను. తిప్పయ్యగారికి కంఠస్వరము గుర్తువచ్చెను. ఆయనయొక బొంగురునవ్వునవ్వి "ఓరి నీ మచ్చమాయ! నీవటరా తిరుపతయ్యా! ఈ యసుర సంధ్య

వేళఁ బిడుగు పడినట్లు వచ్చిపడితివి. ఎక్కడినుండి యీ రాక ?'' అనెను.

తిరు : ఇంటివద్దనుండియే వచ్చుచున్నాను మామా !

తిప్ప : అమ్మ క్షేమముగా నున్నదా ? ఇంటివద్ద చెప్పియే వచ్చితివా !

తిరు : ఏమిమామా ! అట్లందువు ?

తిప్ప : వేళగానివేళ యీ రాక, యీ వేషముచూచిన నేమను కొందురు ?

మీ నాయన పోయిన నాటినుండియు నీవు మీ యమ్మను బెట్టిన త్రిప్పలు నిన్నుజూడఁగనే నాకు గుర్తువచ్చి యట్లంటిని. ఏమి కోపము వచ్చినదా ?

తిరు : కోపమెందులకు మామా !

తిప్పయ్యగారు నవ్వుచు ''దుర్గ'' యని కేకవైచెను. పండ్రెం డేండ్ల బాలిక, మసిగుడ్డలోఁగట్టిన మాణిక్యము, ''ఓ'' యని యింటి లోనుండి పలికెను. తిరుపతయ్య కా కేక కోకిల 'కో' యనినట్లుండెను. ''మీ తిరుపతిబావ వచ్చినాఁడమ్మా. కాళ్ళు గడిగికొనుటకు నీళ్ళుతీసి కొనిర''మ్మని తిప్పయ్యగారు మాట ముగించుచుండఁగనే దుర్గ నీళ్ళ చెంబుతో ద్వారబంధమునఁ బ్రత్యక్షమయ్యెను. అన్నయమంత్రిగారి యింటి గవాక్షమునుండి ప్రసరించుచున్న దీపపు వెలుఁగులో దుర్గ ముఖము తళుక్కుమనినంతఁ దిరుపతయ్య కన్నులు మిలమిలమెఱసెను. దుర్గ యాతనివంక నివ్వెఱపడిచూచుచు ''నాన్నగారూ ! సాయంకాలము బావ నా కగపడినాఁడు. నేను గుర్తుపట్టలేకపోతిని'' అనుచు నీళ్ళ చెంబు గడపపై నుంచెను.

తిప్పయ్య: బావను నీవెక్కడ చూచితివమ్మా?

దుర్గ: మడి సంతలోఁ గూరలు తెచ్చుటకుఁ బోతినిగదా: అప్పుడు దారిలోఁ జూచితిని.

తిప్పయ్య: ఏమిరా తిరుపతయ్యా!

తిరుపతి: అవును మామా! నేను మధ్యాహ్నమే కొండవీడు వచ్చితిని.

అప్పటినుండియు మీ యింటి కొఱకూరంతయుఁ దిరిగితిరిగి నా కాళ్ళు కండెలు గట్టినవి.

తిప్పయ్య: తెలివిగలవాఁడవు. మంచిపనిచేసితివి. ఇంతకును నీకుఁ జిన్నతనమునుండియు దిరుగుడలవాటేకదా! ఇప్పటికైనఁ గొంపకుఁ జేరినందులకు సంతోషము. అమ్మాయీ! దుర్గన్న యప్పుడే నిద్దురకుఁబడినాఁడు గాఁబోలు. బావ కొక యంగవస్త్రము దెచ్చి యిమ్ము. స్నానము చేయునేమో. ఏమిటి తిరుపతీ! స్నానము చేయుదువా?

ఇట్లనుచుఁ దిప్పయ్యగా రింటిలోని కేఁగిరి. 'తిరుపతి' యను మాట విినినప్పుడెల్ల శ్రీనాథునకు గుండెలలో ములుకులు గ్రుచ్చి నట్లుండెను.

అవచివంశస్థులగు వణిక్పుంగవులకు విక్రమసింహపురము పైతామహస్థానము, కాంచీపురము మాతామహస్థానము. ఉభయవంశము లును భూతల సముద్రతల వ్యాపారములం దగ్రగామిత్వము వహించి యశోవైశ్వర్యము నార్జించి రాజాధిరాజులకుఁ దలలో నాలుకలై ప్రవర్తిల్లుచుండెను. విక్రమసింహపురమునం దవచి పాణయసెట్టివణిజు లకుఁ జక్రవర్తి. ఆయనకు నౌకాయానము నందభిలాష మెండు.

ద్వీపాంతరములలో నౌకావ్యాపారము నాయనయే మొదట నారంభిం చెను. ఆయనపుత్రుఁడు దేవయసెట్టి, తండ్రి యారంభించిన నౌకా వాణిజ్యమును శతధావృద్ధి గావించెను. ద్వీపాంతరములనుండియు, ఖండాంతరములనుండియుఁ బద్మరాగాది మణివిశేషములను, గస్తూరీ ఘనసారాది సుగంధ ద్రవ్యములను, సింధురములను, సైంధవములను, శాలిధాన్యములను, చీనాంబరములను గొనివచ్చి దక్షిణభారతము నందలి భూపాలురకు విక్రయించి యపరిమితమగు ధనము నార్జించెను. తిప్పయ్యసెట్టి కుబేరుఁడన్నచో న్యూనోక్తి దోషముపట్టును. ఆయన రాజ్యము లేనిరాజు. ఆనాటి రాజ్యముల కాయన ప్రాణము. ఆయన రేవులఁబడఁ జెల్లించు సుంకములతో రాజ్యములు బ్రతుకవచ్చును.

కప్పలి, జోంగు, వల్లి, వలిక, సమ్మను మున్నగు నౌకా భేదము లాయనకు వందలుగాఁ గలవు. చీనినుండి చీనాంబరములు, పంజారమునుండి కర్పూరము, కాశ్మీరమునుండి కుంకుమపూవు, గోవ ఘోంటల నుండి కస్తూరిజవాదులు, మలయానుండి చందనము, తరుణా సీరినుండి పటీరజలము, యాంపనుండి ముత్యాలు, సింహళమునుండి యేనుఁగులు, హురుముంజినుండి జవనాశ్వములు, ఢిల్లీనుండి కప్పుర భోగి తండులములు నాయన తెప్పించువాఁడు. కుబేరుఁ డొక్క దిక్కు నకే యధిపతి. అవచిదేవయసెట్టి యన్ని దిక్కులకు నధిపతియే.

దేవయ తండ్రి తాత లెల్లరు మహాభక్తులు, మహాదాతలు. ఉభయవంశములందును పరమమాహేశ్వరులుఁ బరమవైష్ణవులుఁ గలరు. కంచి యేకామ్రనాథునకు హర్మ్యములు గట్టినవారు, వరద రాజస్వామి బొడ్డున బాలార్కమను పద్మరాగమణిఁ బొదివించినవారు, తిరువళ్ళూర యోజనత్రియాయతమగు తటాకము గట్టించినవారు, కావేరీనదికిఁ గార్పాసరాసులతో సేతువులు నిర్మించినవారు దేవయ వంశీయులు. వారు వస్తుబేహారములతోపాటు కీర్తిబేహారమాడు వితరణ

ఖనులు. దేవయసెట్టి కుమారుఁడు తిప్పయసెట్టి. తండ్రి ద్వీపాంతరములకేగి తెచ్చిన సామగ్రిని కుమారుఁడు దేశమునఁ నానారాజన్యుల భాండాగారములకుఁ జేర్పించుచుండువాఁడు. దేవయసెట్టి వృద్ధుడగుటచే నీ నడుమఁ దిప్పయసెట్టియే స్థానిక వైదేశిక వ్యాపారమంతయు నిర్వహించుకొనుచుండెను. తిప్పయసెట్టి కక్షరాభ్యాసము గావించినవాఁడు పిల్లలమఱ్ఱి పెద్దన్నగారు. ఆయన చేతిచలువ యూరకపోలేదు. తిప్పయసెట్టికి వాణిజ్యముతోపాటు సాహిత్యమునందుఁగూడ చక్కని యభిరుచి యేర్పడినది. వ్యాపారము తిప్పయచేతికి వచ్చిననాటి నుండియు దేశమున వసంతోత్సవములందాసక్తి యినుమడి ముబ్బడియైనది. ఒక్కొక్క యే డొక్కొక్క రాజ్యమున సుగంధశాలాధ్యక్షత వహించి యాతఁడు రాజులందఱకు వసంతోత్సవములు నిర్వహించుకొనుట నేర్చెను. తన శైవాచారమువలన వ్యాపారమునకు దెబ్బరాకుండ పరమవైష్ణవులగు ప్రభువులకుఁగూడ ప్రాణమిత్రుఁడై నిర్వహించుకొనఁగల నీతిచతురుఁడు తిప్పయసెట్టి. విద్యానగరపతులకు, దేవగిరి యశ్వపతులకుఁ గటకపుర గజపతులకు నాతఁడు వసంతసచివుఁడు.

ఇంతవఱకుఁ గుమరగిరిప్రభుని ప్రతివర్ష వసంతోత్సవములను దేవయసెట్టి స్వయముగ నిర్వహించుచుండెను. తాను వృద్ధుఁడు. సమర్థుఁడైన కుమారునిపై సర్వభారము విడిచిపెట్టి తాను కంచియందే స్థిరనివాస మేర్పరచుకొని యేకామ్రనాథుని సన్నిధినిఁ గాలక్షేపము చేయవలెనని దేవయసెట్టికి సంకల్పముఁ గలిగినది. కుమరగిరిప్రభువునకీమాట చెప్పి కుమారు నాయన కొప్పగించిపోవలెనని యాయన యీ యేఁడు తిప్పయసెట్టినిగూడ వెంటబెట్టుకొనివచ్చెను. దేవయసెట్టి యభిప్రాయమెఱింగి రెడ్డిరాజ్యవైభవమున కాయన యిన్నియేండ్లుగాఁ జేసిన సేవకుఁ దగినరీతి నాయనను సన్మానింపఁదలఁచి ప్రభువానాఁడు కొలువుదీర్చెను. సర్వ రాజలాంఛనములు ధరించి సముజ్వలవేషుఁడై

ప్రభువు రత్నసింహాసన మలంకరించెను. ప్రభువుప్రక్క బాలాసనమునఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డి యాసీనుఁడై యుండెను. దక్షిణపార్శ్వమునఁ గాటయవేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియు, వామపార్శ్వమున దేవయ సెట్టియుఁ దిప్పయసెట్టియు నాసీనులై యుండిరి. దుర్గాధిపతులు, సీమాధిపతులు, దండనాథామాత్యులునుఁ దమతమ యధికార లాంఛనములు ధరించి యుచితాసనముల నలంకరించియుండిరి. వామనభట్టు వేదికపై కేతెంచి,

"కీర్తిప్రతాపసౌభాగ్య త్యాగభోగవిభూతిభిః,
ఏక ఏవ కలౌ శ్లాఘ్యః కుమారగిరి భూపతిః.
వసంతవేలాసు దిశావధూనాం కర్పూరఖండైః కృతమండనశ్రీః,
కుమారగిర్యాఖ్యవసంతరాయః కీర్తిప్రతాపాభరణో విభాతి"

అని పఠించినంత నిరువురువందులు వేదిక కిరువైపుల నిల్చి "శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ, జగనొబ్బగండ, ఆనియమండలీకరగండ, అపరిమితభూదాన పరశురామ, అనేక నగరోపకంఠప్రతిష్ఠాపిత బహువిధారామ, జగదగోపాల, గుజ్జరితట్టువిభాళ, ప్రజ్ఞాచతుర్విధోపాయ, కేళాదిరాయ, రాయవేశ్యాభుజంగ, వీరనారాయణ, కర్పూరవసంతరాయ శ్రీ శ్రీ శ్రీ కుమారగిరిభూపాల జయీభవ విజయీభవ" యని బిరుదప్రశస్తి పఠించిరి.

పిమ్మటఁ గాటయవేమారెడ్డి యిట్లుపలికెను.

"అఖండమైన కాల మీశ్వర స్వరూపము. సృష్టిస్థితిలయములనెడు నీశ్వరలీలలీ కాలాధీనములై ప్రవర్తిల్లుచున్నవి. అనంతకళ్యాణగుణుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు తన విశ్వమోహనమూర్తితో సాక్షాత్కరించు కాలము వసంతము. శ్రవణసుభగములగు కోకిలగానములచే, ఘ్రాణసుఖములగు సురభిళానిలములచే, స్పర్శసుకుమారములగు పల్లవ

గుచ్ఛములచే, దర్శనోత్సవములగు చిత్రవర్ణపుష్పములచే, రసనాస్వాదువులగు సరసఫలములచే సర్వేంద్రియ సంతర్పణ మొనరించు వసంతము సకలఋతురాజము. వసంతఋతువున కధిష్ఠానదేవతయగు మదనదేవునిఁ బూజించుట యనఁ గాలాత్మకుఁడగు పరమేశ్వరుని బూజించుటయే. కొండవీటిరాజ్యమునం దీ వసంతోత్సవ నిర్వహణాచారము నెలకొల్పినది శ్రీ యనవేమమహాప్రభువు. శ్రీ కుమరగిరిప్రభువా యాచారమును దప్పక పాలించుచున్నారు. వేమప్రభువులనాటినుండియు నవచి దేవయసెట్టిగారే యీ యుత్సవ నిర్వహణమునఁ బ్రభువులకుఁ గుడిభుజమైయుండిరి. కాలమంతయు వసంతముగనే భావించి యారాధించి యనుభవింపఁగల భావుకులు దేవయసెట్టిగారు. మన్మథునకుఁ జైత్రునివలెఁ గుమరగిరి ప్రభువులకు దేవయసెట్టిగారు తోడై కొండవీటి వసంత వైభవములను విశ్వవిఖ్యాతము గావించినారు. శరదృతువున గజతురంగకరవాలాది సమర సామగ్రిని, వసంతఋతువునఁ గస్తూరికాఘనసారాది సరససామగ్రిని సమకూర్చి దేవయసెట్టిగారు కొండవీట వీరశృంగారముల విహారములకు దోహదము గావించుచున్నారు. ఈ రాజ్యమునకుఁ దరతరములుగా వారొసర్చుచుండిన యమూల్యసేవకుఁ గుమరగిరి ప్రభువు లత్యంత సంతుష్టహృదయులై నేఁడు వారిని సన్మానింప సంకల్పించియున్నారు. వణిగ్జాతి కాయన కిరీటములేనిరాజు. ప్రభు వాయనకు రాజోచితములగు లాంఛనములొసఁగి సంభావింపఁబూనుట యుచితజ్ఞతకు లక్ష్యభూతముగ నున్నది.''

గజతురంగమాందోళికాచ్ఛత్ర చామరాది రాజలాంఛనము లొసంగి యనర్ఘమణిమయమగు పతకమును గంఠమునం దలంకరించి కుమరగిరిభూపతి దేవయ్యసెట్టిభుజముదట్టి సంభావించెను. దేవయసెట్టి యుత్సాహమున నుప్పొంగుచు ముఖమున నానందము వెల్లివిరియుచుండఁ

ప్రభువునకును, సభకును వంగి సమస్కరించెను. ఆయన కుద్దేశము తలమున్క లగుచుండెను. తాను కోట్లకొలంది ధనమార్జించెను. రాజాధి రాజుల మన్ననలందెను. కాని నేఁడు కుమరగిరిచేసిన సన్మానమాయ నను బరవశునిఁగావించినది. ఇట్లు సంభవించునని యాతఁడెన్నఁడును నూహించి యుండలేదు. తాను వైశ్యుఁడు. వాణిజ్య మాయన కులవృత్తి. భగవంతుని కృపవలనఁ దనకావృత్తియందుఁ జక్కగాఁ గలిసివచ్చినది. పరమేశ్వరుఁ డొసంగిన యా సిరిసంపదలకే యాతఁడు పరమసంతుష్టుఁ డగుచుండును. నేఁడు కుమరగిరిప్రభువు కావించిన సన్మాన మాయనకు స్వాప్నికానుభవమువలె నుండెను. కుమరగిరిప్రభువు స్వయముగఁ దనకంఠమున పతకహార ముంచుచుండఁ దేవయ సెట్టికి సర్వాంగము లును బులకీకృతము లయ్యెను. ఆయన హృదయము ద్రవించి కన్ను లలో బాష్పములుగా నిలిచెను. కనుఱెప్పల బాష్పజలము నప్పళించు కొనుచుఁ, గళమునఁ దఱిమికొనివచ్చు గాద్గద్యము నణచుకొనుచు నాతఁడు పట్టఁజాలని యానందోద్రేకమునఁ బ్రభువు పాదములంటి కంటి కద్దుకొని యిట్లనియెను :

"శ్రీమత్కుమరగిరి మహాప్రభువులు పరమ కరుణామయులు. హేమాద్రి నిగదితదానవ్రతదీక్షితులు. లలితకళావతారులు. ఏబది యేండ్లుగా అవచివంశము వంటవంశము నాశ్రయించుకొని వర్ధిల్లు చున్నది. శ్రీవారు యువరాజ పట్టాభిషిక్తులయిన నాఁటినుండియు మాకు వసంత మర్థవంతమైనది. కొండవీటఁ గస్తూరిరాసులు మాయింటఁగనక రాసులు గురిసినవి. ప్రథమపరిచయ ముహూర్తమునసే ప్రభువులకు నాయందమితానురాగ ముదయించెను. అమిత విశ్వాసము గుదురు కొనెను. ఏమేమి ద్రవ్యములు తెచ్చితినో, ఎంతెంత ధనము పుచ్చు కొంటినో నాకే తెలియును. ఈనాఁడు ప్రభువులు నాకీ యపూర్వగౌర

వము గావించినారు. ఇది నేనెన్నఁడును నాసించినదికాదు. ప్రభువులు నాకును నావంశమునకును, నాజాతికిని గావించిన యీ యుదార సన్మానము నన్ను ముగ్ధుని గావించుచున్నది. ఏమి చెప్పవలెనో, ఏమిచేయవలెనో నాకుఁ దోఁచకున్నది. ఈ రాజలాంఛనములతోపాటు నిశ్శుల్కముగ మోటుపల్లి రేవున వ్యాపారముచేసికొను నధికార దానశాసనమును గూడ ప్రభువులు మా వంశమునకుఁ బ్రసాదించినారు. ప్రభువుల వితరణము నన్నానందముచే నప్రతిభునిఁ జేయుచున్నది. నేనేమియుఁ జెప్పఁజాలకున్నాను. ప్రభువులు నాకు ప్రసాదించిన బిరుదాధికారములను మా తిప్పయసెట్టి కప్పగించుచున్నాను. ఆతనిని ప్రభువుల కప్పగించుచున్నాను. తరువాత ప్రభువులే ప్రమాణము'' అనుచుఁ దేవయసెట్టి ప్రభువు ప్రసాదించిన బిరుదహారమును గొడుకు కంఠమునం దలంకరించి, దానశాసనము నాతని హస్తములందుంచి యాతనిని ప్రభువు చేతుల నప్పగించెను. ఉత్తరీయాంచలమునఁ గన్నులు దుడిచికొనుచుఁ దన యాసనము చెంత నిలుచుండెను.

తిప్పయసెట్టి ముప్పదియేండ్లవాఁడు. గళమున బిరుదపతకమును గరమున నధికార పత్రమును ధరించి యాతఁడు క్రొత్తగాఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన రాజకుమారునివలె నుత్సాహము మూర్తీభవించి నట్లుండెను. ఆతఁడు ప్రభువుపాదములకుఁ బ్రణమిల్లి ''తరతరములనాటి యవచి వంటాన్వయముల యనురాగబంధ మీనాడు మాయందిట్లు ఫలించినది. ప్రభువులు సృష్టించిపోషించిన మా యంగబలము నర్థబలము ప్రభువుల యధీనములు. ప్రభువుల యభ్యుదయమే మా యభ్యుదయము. సర్వ రాజ్యములును మాకు బంధుగృహములవంటివి. ప్రభువులు మా తండ్రి గారియందెట్టి యనురాగ ప్రత్యయములుంచిరో అట్టివి నాయందునుఁ బ్రసాదింతురని ప్రార్థింతును. అవచివంశీయుల యంతఃకరణము ప్రభు

వుల కనుభవసిద్ధమైన ప్రత్యక్షవిషయమేకదా'' యని ప్రభువునకు, యువరాజునకు, సభకు నమస్కరించెను.

ప్రభువునకేవో యాలోచనలు పోవుచుండెను. దేవయసెట్టి యెంత యదృష్టశాలి! అక్షయమైన యైశ్వర్యమును సమర్థమైనసంతానమున సమర్పించి జీవితచారితార్థ్యమును జూరలుగొనుచున్నాఁడు. తానో! కేతుగ్రస్తమయినరాజ్యము, రాహుగ్రస్తమయిన సంతానము. దీర్ఘముగ నిశ్శ్వసించి ప్రభువు కొలువుచాలించెను.

బారెడుప్రొద్దెక్కినను శ్రీనాథుఁ డింకను నిద్రలేవలేదు. తిప్పయ్యగారు స్నానాద్యనుష్ఠానములు తీర్చికొని యరుగుపైఁ గూర్చుండి లెక్కలు వ్రాసికొనుచుండెను. బావ ముఖముకడిగికొనుటకై దుర్గ యరుగుపైఁ జెంబుతో నీళ్ళను పలుదోముపుల్లయు సమర్చి యుంచెను. ఇంటిలోఁ బిల్లలసందడి యధికముగ నుండెను. దుర్గన్న "తిరుపతి బావా, తిరుపతిబావా," యని శ్రీనాథునిఁ దట్టి లేపెను. అతఁడులికిపడి లేచి దుర్గన్నను దినివేయునట్లురిమి చూచెను. దుర్గన్నయడలిపోయి వంటయింటిలో నక్కచాటున నక్కెను. శ్రీనాథుఁడు మంచమునడుమఁ దీరి కూర్చుండి "మామా! నేను కుమరగిరి ప్రభువునుఁ జూడవలె" నని కేకవైచెను. "ముందు మొగము గడుగుము. తరువాతఁ జూడ వచ్చు" నని యాయన నవ్వెను. శ్రీనాథుఁడు మంచము విడిచి యరుగుపైఁ గూర్చుండి ముఖము గడుగ నారంభించెను. తిప్పయగారాతనివంకఁ జూచి "తిరుపతీ! మెడలో నది యేమిటిరా?" యనెను. శ్రీనాథున కొడలు మండుకొనిపోయెను. "ఇదిగో మామా! నీవు నన్నింకఁ దిరుపతీ తిరుపతీ యనరాదు" అనెను.

తిప్పయ్య: పేరు పెట్టి పిలిచిన నట్లులికి పడెదవేమిరా?

శ్రీనాథుఁడు: నాపేరు తిరుపతిగాదు.

తిప్పయ్య : తాతవలె నీవుఁగూడ పేరు మార్చుకొంటివా యేమి ?

శ్రీనాథుఁడు : అవును. ఈ వెధవ తెలుఁగుపేరు నాకసహ్యాముగా నున్నది.

తిప్పయ్య : అందులకని సంస్కృతపుఁ బేరు పెట్టుకొంటివా !

శ్రీనా : అవును. నీవింక నన్ను శ్రీనాథుఁడు అనవలెను.

తిప్పయ్య : సరే. పేరు మార్చుకొంటివి గాని గుణమేమియు మారినట్లు లేదు.

శ్రీనా : నీ కట్లే యుండును. బండెడు సంస్కృత గ్రంథములు చదివితిని. కాదంబరి నాకుఁ గంఠస్థము. కాదందువేనిఁ గాచికొనుము. ఇట్లని శ్రీనాథుఁడు పలుదోముపుల్ల పంటి సందుననే యుండఁ గాదంబరి గడగడ నొప్పగింపసాగెను. తిప్పయ్య పకపక నవ్వుచు "ముఖమార్జనము పూర్తిచేయుము. కుమరగిరి ప్రభువున కొప్పగింతువులే" యనెను. శ్రీనాథుఁడు మొగముగడిగి స్నానమునకు సిద్ధమయ్యెను.

తిప్పయ్య : ఒరే తిరుపతీ! మెడలో నదియేమిటిరా ?

శ్రీనా : ఇష్టలింగము.

తిప్పయ్య : గళమున శివలింగము గట్టితివి. కంఠమున గాదంబరిఁ బట్టితివి. కొండవీటఁ గాలుపెట్టితివి. వీథిలో నడుగుపెట్టిచూడుము. నీకే తెలియును.

శ్రీనాథుఁడు స్నానము ముగించి ప్రాఙ్ముఖుఁడై నిలువఁబడి ప్రాంజలియై మయూరుని సూర్యశతకమంతయుఁ గంఠమెత్తి పఠించెను. శ్రీనాథుఁడు మధురముగ శ్లోకములు పఠింపఁగలఁడు. దుర్గ యా శ్లోకములు వినుచుఁ జేతిలోని పని మఱచిపోయెను. శ్రీనాథుఁడింటిలోనికివచ్చి కట్టుకొనుటకుఁ బంచకై తడవుకొనుచుండెను. దండెము

మీఁది యుదికిన పంచె యొకటి తీసి దుర్గ మంచముపై నుంచెను. శ్రీనాథుఁ డది ధరించి తాను దెచ్చుకొనిన ప్రాత సాలువు పైఁగప్పి కొని వెలుపలికి వచ్చి "మామా! నేను ప్రభువు దర్శనమునకుఁ బోవు చున్నా" ననెను. "పిచ్చివాఁడా! ప్రభువు దర్శన మంత సులభమను కొంటివా? ముందు మంత్రుల దయ సంపాదింపుము. ప్రభుపుమాట యాపైనిఁ జూచుకొందము. అరిమేటి యన్నయ మంత్రిగారు మన పాకనాటివాఁడు. ఆయనకు నిన్నుఁ గాన్పింతును రమ్ము."

తిప్పయ్య శ్రీనాథుని వెంట నిడుకొని యన్నయమంత్రి యింటి మొగసాల కేఁగెను. అన్నయమంత్రి యప్పుడే రాజభవనము నుండి తిరిగి వచ్చెను. తిప్పయ్య యాయనకు నమస్కరించి "వీఁడు నా చెల్లెలి కొడుకు" అనుచుండగనే "నాపేరు శ్రీనాథుఁడందురు" అని యాతఁడు మంత్రికి నమస్కరించెను. అన్నయ మంత్రి వారిని గూర్చుండ నియమించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు "తిప్పయ్యగారికొక సమస్య తీఱిపోయి నది. చుఱుకైన యల్లుఁడే దొఱికినాఁ" డనెను.

తిప్పయ్య: తమరు వీనికిఁగూడ నొకదారి చూపింపవలెను. వీనికిఁ దాతగారిపోలికలు వచ్చినవి. ఈ నేలువ వీని తాతగారిదే.

అన్నయ: కమలనాభామాత్యుల పేరు నిలువఁ బెట్టు నన్నమాట. ఆయన సంస్కృత ప్రాకృతములం దుద్దండపండితుఁడు గదా.

శ్రీనాథుఁడు: ఆయన పద్మ పురాణము రచించెను.

అన్న: అవును. ఆయన యచ్చముగాఁ దెలుఁగు వాఁడు గానందువల్ల ఆ గ్రంథమునందొక తెలుఁగు గాని తెలుఁగున వ్రాసె ననియు నందువల్లఁ దెనుఁగు వారికది రుచింపక దానికి రావలసిన ప్రశస్తి రాలేదనియు నందురు.

శ్రీనా : ఆయన సంస్కృత ప్రాకృతములందుఁగూడ ధారాళముగఁ గవిత్వము చెప్పెడివారఁట.

అన్న : అవును. ప్రాకృత మాయనకు మాతృభాషయేకదా. అల్లాయుద్దీ నోరుగల్లుసామ్రాజ్యమును జయించిన పిదప దేవగిరి ప్రాంతములనుండి పెక్కు బ్రాహ్మణ కుటుంబములను దీసికొనివచ్చి మన ప్రాంతములఁ గరణములుగా నియమించెను. వారందఱు మహారాష్ట్ర ప్రాకృతము మాతృభాషగాఁ గలవారు. ఇప్పటికిని వారి కుటుంబములలోఁ బ్రాకృతమును బచ్చి పచ్చిగా మాట్లాడుచునే యుందురు. నీకుఁ గూడఁ గొంచెము పట్టుబడియే యుండును.

శ్రీనా : నాకుఁ బ్రాకృతము బాగుగావచ్చును. ఇప్పుడు నేను సప్తశతిఁ దెలుఁగు చేయుచున్నాను. ఒక పద్యము విందురా?

అన్న : నేను వినుటకేమిగాని. ముందుగా మీరొక పర్యాయ మనంతయ్యగారిని జూడుఁడు. ఆయన మెచ్చినచోఁ బ్రభువు మెచ్చినట్లే. కాని ఇంకొక్కమాట. అనంతయ్యగారు వైష్ణవుఁడే యైనను శైవమునుగాదనఁడు గాని లింగధారణ మంగీకరింపఁడు. నీ వాయన ముందెట్లు నెగ్గించుకొందువో ! మన వాఁడవు గదాయని చెప్పుచున్నాను.

తిప్పయ్యగారు శ్రీనాథునివంక నవ్వుచుఁ జూచెను. ఇరువురు నన్నయ మంత్రికి నమస్కరించి సెలవు తీసుకొనిరి.

౬

కుమారాన్నవోతారెడ్డి పండ్రెండేండ్లవాఁడు. అయినను నైదారేండ్ల వానివలె నుండును. ఆతని యైదవ యేటనే తల్లి స్వర్గము నలంకరించెను. మాతృ వియోగమా పసిబిడ్డ హృదయము నత్తుకొనిపోయెను. ఎన్ని రాజభోగము లున్నను ఆ బెంగ యాతని లేత యెడఁదలోతులలోఁ

బాతుకొనిపోయి బాల్యమునందే వార్ధక్యము నాతని కనుభూతికిఁ దెచ్చుచుండెను. నూతేండ్ల జీవితమును బదియేండ్లలో నదిమిపట్టినచో నెట్లుండునో యాతని ముఖముఁ జూచిన నట్లుండును. చేతయు వాతయు గాని చిలిపి పిల్లవాఁడు రాజప్రాసాదకుడ్యముపైఁ కీచిరి బాకిరిగా గీచిన చిత్రపటము కుమారాన్నపోతారెడ్డి. ఆతని కన్నులలోఁ జక్రవర్తి లక్షణము లున్నవని నరసింహ పండితుఁడు చెప్పుచుండును. కొండవీటి రాజ్యము నాతఁడు సామ్రాజ్యము గావించుననియు నాతని జాతకమున సామ్రాజ్య నిర్మాతృ లక్షణములు స్పష్టముగనున్నవనియు నరసింహ పండితుఁడు ఘంటాపథముగఁ జాటుచుండును.

భార్యావియోగము కుమరగిరి ప్రభువును సగము క్రుంగఁదీసెను. తండ్రియుఁ బినతండ్రియుఁ దనకై సామ్రాజ్య భవనము నిర్మించి పెట్టుచుండిరి. ఆ భవనమున నానంద లక్ష్మి నాట్య విలాసములు వెలయించుటకుఁ దాను కృషి చేయుచుండెను. నలుబదియేండ్ల వయస్సునఁ దాను బాలరాజు. యౌవనము తొలఁగిపోవుచున్నను బాల్యము పీఠము పెట్టుకొని కూర్చున్నది. ముసలితనము ముసరికొనివచ్చి పైపై నలముకొనుచున్నను లోలోనఁ బసితనము చిప్పిలుచునే యుండెను. యౌవనమున సర్వభోగములను నిరాఘాటముగ ననుభవించి యాయన యకాలమున ముదుసలి తనమును గొనితెచ్చుకొనెను. ఆయన బహ్వంగనాసక్తుఁడయ్యు భార్యయం దత్యంతానురక్తుఁడు. యువరాజ్ఞి యందముల రాశి. లోకమున నందమనునది శరీరము నాశ్రయించి యుండును. యువరాజ్ఞి శరీరమే యందము నాశ్రయించి యుండును. కుమరగిరి కామె విభావ సామగ్రి మాత్రమే. అనుభవ మన్యథా సాధ్యము. ఆమె కదలినచో, మెదలినచో నచ్చమైన యందము కదలినట్లు, మెదలినట్లు నుండును. భరతముని శరీరపుఁగదలికలను జెప్పెను. కుమరగిరి యందపుఁ గదలికలను జెప్పఁదలఁచెను. వసంత రాజీయము సృష్టిం

చెను. యువరాజ్ఞి యందము శరీరధర్మముఁ బరిత్యజించి యచ్ఛమైన యొక లీలానుభూతిగా సంతఃపురమున సంచరించు చుండును. ఆ యనుభూతికి రూపకల్పన చేయవలెనని కుమరగిరి తహతహ పడెను. దానిని రేఖలలోఁ జిత్రించెను. ప్రతిమలలో బంధించెను. పాలరాతి ప్రతిమలలోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన యా యందమునకుఁ గదలికలు గల్పించెను. ఆ కదలికలు గల ప్రతిమలతో లకుమాదేవిని సృష్టించెను. యువరాజ్ఞి యందమును బ్రతిమలలోఁ బ్రతిష్ఠించుకొనుచు, లకుమాదేవి నాట్యములలోఁ గదలించుకొనుచుఁ గుమరగిరి యువరాజ్ఞిని బ్రతికించుకొనుచుండెను. ఆ ప్రతిమలను, ఆ నాట్యమును జూచినంత సేపాయన నిండు ప్రాణములతో జీవించును. తక్కిన యప్పుడాయన శరీరము చైతన్య లక్షణమాత్రముగఁ జలనవంతమై యుండును.

కుమారాన్నపోతారెడ్డి కన్నులలో యువరాజ్ఞి ప్రాణములు గదలియాడుచున్నట్లు కనిపించును. కుమరగిరికాకన్నులు చూచినప్పుడెల్ల మరణించుచున్న యువరాజ్ఞి కన్నులు గుఱుతువచ్చును. యువరాజ్ఞిప్రాణము లాకన్నులలోనుండి తన్నుఁజూచుచున్నట్లుండును. సుఖమో దుఃఖమో వివరింపరాని యొకభావమాయన నావేశించి యాయన యుద్విగ్నుఁడగు చుండును. ఈ నిసుఁగు సామ్రాజ్యము నిర్మించునని నరసింహ పండితుఁడనును. కర్పూర ఖండమువలె నానాఁటికి హరించుకొని పోవుచున్న యీ యర్భకుఁడు సామ్రాజ్యము లేలునా! కుమారాన్నపోతారెడ్డికి ముత్తాత పోలిక వచ్చినది. రెడ్డిరాజ్యస్థాపనకై రేఁబవళ్ళు నిర్విరామముగ నాహవరంగమే యంతిపురముగఁ గాలముఁబుచ్చి ప్రోలయవేమారెడ్డి రాజయక్ష్మగ్రస్తుఁడయ్యెను. కుమారాన్నపోతారెడ్డికా వ్యాధి వారసత్వమై పసితనముననే సంక్రమించినది. ఈ బహుళపక్ష క్షపాకరుఁడేనాఁడు కుమరగిరి సంధకారమున ముంచునో! ఈ దిగులు కుమారగిరిని పూర్తిగాఁ గ్రుంగఁదీసెను.

అవచిదేవయసెట్టి యదృష్టశాలి. సమర్థుఁడైన కుమారునిపై సర్వభారము సమర్పించి తాను నిశ్చింతముగ విశ్రాంతి నొందఁ బోవుచున్నాఁడు. కుమరగిరిప్రభువునకుఁ దనయేకైక సంతానము దీనస్థితి దిగులుపుట్టించుచుండెను. ఆయన యంతరంగ ముద్విగ్నమైపోయెను. సన్మానసభనుండి యాయన తిన్నగా శిల్పమందిరమున కేఁగెను. శూన్యహృదయుఁడై యాశిల్పముల నడుమఁ దిరుగాడెను. పకుశాపంజులాదులను బిలిపించుకొనెను. కొంచెము సేపు నృత్యముచేయించుకొనెను. నరసింహ పండితునకుఁ గబురుచేసెను. ఆయన వచ్చి యుపరాజు జాతకమును విప్పి యాతఁడు దిగ్విజయయాత్ర గావించుననియు, సామ్రాజ్యము నిర్మించుననియు నాజాతకము నక్షరములను జదివి చెప్పినట్లు చెప్పెను. బాలారిష్టము వ్యాధిరూపమున నగపడుచునే యున్నదిగదా. కర్మబలముచే సంక్రమించిన దీని ననుభవముచేతను నుత్తమకర్మబలము చేతను జయింపవచ్చును. కర్మబలమునకు విరుగుడుండవచ్చును గాని గ్రహచారమునకుఁ దిరుగులేదని యాయన నొక్కి వక్కాణించెను. మొగసాలలో గడియారమునం దెనిమిదిగంటలు మ్రోగెను. హజారమున వీరాస్వామి మోహనరాగము నాలాపింపసాగెను. శుష్కదారు నిర్మితమైన యా సొన్నాయి గొట్టమున వీరాస్వామి తన ప్రాణవాయువులు పూరించును. ఆగొట్టమునకుఁ జైతన్యము వచ్చి యది ప్రాణాయామమున నోంకారనాదము పుట్టించును. ఆయోంకారనాద మాకాశమును మథించి యమృత ప్రవాహముఁ గల్పించును. కుమరగిరి ప్రభువున కాయమృతరాగాలాపము శ్రుతిగోచరమై యాయన సర్వగాత్రపరివ్యాప్తమై క్షోభిల్లుచున్న వాయువులను స్తంభింపఁజేసెను. ఆయన కన్నులు మూతలు పడిపోవుచుండెను. రాయప్పకు ప్రభువుపరిస్థితి యవగతమయ్యెను. మెఱపుమెఱసినంతలో నాతఁడు ప్రభువున కాశిల్పమందిరముననే శయ్యాకల్పనము గావించెను. ప్రభువు శయ్యపైఁ

బరుండెను. అటునిటుఁబొరలెను. నిద్రపట్టుచున్నది విడిపోవుచున్నది. ప్రభు వుద్విగ్నుఁడై సప్పుడు లసమాదేవినిఁ బిలిపించుకొని నాట్యము చేయించుకొనును. లేదా మల్లాంబికను బిలిపించుకొని గానము చేయించు కొనును. ప్రభువిప్పుడు నాట్యమును దిలకించు స్థితిలోలేఁడు. రాయప్ప మల్లాంబిక కొఱకుఁ గబురంపెను.

మల్లాంబిక యంతఃపురమునందామెయు వేమాంబయుఁ గుమార వీరభద్రునితోఁ జెండ్లాట యాడుచుండిరి. ఆ యుభయుల చేతులలోఁబడి పూలగుత్తివంటి యాపసివాఁడు నలిగిపోవునేమో యని పరిచారికలకుఁ బ్రాణములు పోవుచుండెను. వీరభద్రు నొడిలోఁబెట్టుకొని మల్లాంబిక యాతని పాలబుగ్గలను ముద్దులతో నింపివైచుచుండెను. "అమ్మగారి యొడి యిప్పుడు నిండుగానున్న" దని యొక పరిచారిక యనఁగా మల్లాంబిక దాని నొకమల్లెపూవున విసరికొట్టెను. పరిచారికలందఱుఁ బగలఁబడి నవ్వుకొనిరి. "అమ్మగారు! అద్బాయిని మన మిచ్చటనే యుంచికొంద" మని యొకదాసి యనెను. "మావాఁ డిల్లఱికములుండు వాఁడుకాడు. అంతగాఁ గావలసిన మీరే రాజమహేంద్రవరము వత్తురు" అనుచు వేమాంబ వీరభద్రుని దన యొడిలోనికిఁ దీసికొనెను. రాయప్ప పంపిన దాసి వచ్చి కబురందఁజేసెను. కబురువిని వేమాంబ కలవర పడెను. మల్లాంబిక నవ్వుచు "నిది యప్పుడప్పుడు జరుగుచుండునదియే. భయములేదులే" యని యామెకు ధైర్యముచెప్పెను. ఇరువురును రాజభవనమునకేగిరి.

శిల్పమందిరమునఁ దాను సృష్టించిన శిలాప్రతిమలనడుమఁ జలన మాత్రవిశిష్టమగు నొక ప్రతిమవలెఁ బ్రభువు తల్పగతుఁడై యుండెను. మల్లాంబిక యన్నగారి స్థితిఁగాంచి యాందోళిత హృదయయైపోయెను. వేమాంబికకు గుండెలు తల్లడిల్లిపోయెను. వకుళావంజులలు, రాయప్ప, నరసింహపండితుఁడు మందీకృతోచ్ఛ్వాస నిశ్వాసులై గండరించిన

యార్తియై యుండిరి. తంబురాశ్రుతి సవరించికొని మూలబంధాసన మునఁ గూర్చుండి ముహూర్తము ప్రాణధారణము గావించి మల్లాంబిక మెల్లగా వాయువును రేచింపనారంభించెను. నాభికుహరమునం దాహత మైన యావాయువు మల్లాంబిక ముఖమున నాదరూపమున నభివ్యక్తమై శంఖములు పూరించినట్లు మంద్రస్థాయిలో మధురగంభీరమై యా శిల్ప మందిరమునందలి యణువణువుననుఁ బ్రతిధ్వనించెను. శిలాప్రతిమ లన్నియుఁ బ్రాణవాయుస్పర్శమునఁ జెమ్మగిల్లి చివురించు చుండెను. ఆశంఖధ్వని వలయములు వలయములై శిల్పమందిరవాయువీథులఁ దరంగములు తరంగములుగాఁ గదలి యా శిలాప్రతిమలఁ గరగించి కర గించి పూలతీవలుగారూపులు గట్టించుచుండెను. అది బృందావనము గావ లయును. మల్లాంబిక కంఠమున స్వరములు తీవలుసాగి మధ్యమ స్థాయిలో వేణునాదములు పలుకుచుండెను. శిల్పమందిరమునఁ బ్రతిమ లన్నియు నొకదానితో నొకటి పెనవైచుకొని పోవుచుండెను. స్వరము లన్నియుఁ బూలవలె వికసించి వివిధపరిమళములు గుబాళించుచుండెను. ఘనసారములు చల్లినట్లు, ఉశీరము లల్లినట్లు, మందిరమంతయు శీతల సుగంధిల మందానిలసంచార రోమాంచిత మయ్యెను. మల్లాంబిక స్వర సంచారమున దోడిరాగిణిరూపు గొనుచుండెను. తారస్థాయిలో నాస్వర ములు తారకములవలె మిలమిలలాడుచు సుపరిష్కృతమై స్ఫుటమగు చున్న యావేణురవమున గలగల వీణాక్వాణములు గురియుచుండెను. విరళములైన వాయుపరమాణువు లొండొరుల నొరసికొనుచుఁ గ్రమ క్రమముగ నొకదానినొకటి పెనవైచికొని పోవుచుండెను. బృందావనము నందనవనముగఁ బరిణమించెను. పూఁదీవలైన శిల్పప్రతిమ లన్నియు నొకేపూలరాశియైపోవుచుండెను. ఆ పూలరాశి యొకయప్సరస్సుందరి. ఆమె యమృతఫేనపుంజములవంటి యచ్ఛవసనములు ధరించినది. కుంకు మాంకితమగు వక్షఃస్థలమునఁ బటికపువీణ నత్తుకొన్నది. మృదులాంగుళీ

ప్రసరణముల నాయచ్చర వీణాతంత్రులఁ బలికించు స్వరములు కుమరగిరిప్రభువు స్నాయునాడులయందుఁ జక్కిలిగింతలు గొలుపుచుండెను. ప్రభువు సర్వేంద్రియములు నుపరతావస్థ నందుచుండెను. ప్రభువు నంతరంగ మంతయు నాదమయమై యానాద మంతయు నాకాశమయమై యా యాకాశమంతయు నప్సరోమయమై పోవుచుండెను. అమృతఫేన పుంజములు ధరించిన యా యచ్చర యచ్చమైన యందము. ప్రభువు నంతరింద్రియ మాయందమున రమించుచుండెను. మల్లాంబిక తారము నుండి మధ్యమునకు, మధ్యమునుండి మంద్రమునకు నంచెలంచెలుగా నల్లనల్లన దిగివచ్చుచుండెను. కుమరగిరిప్రభువు నుద్వేగము చేతితోఁ దిగిచినట్లు మస్తిష్కమునుండి యల్లనల్లనఁ బాదాగ్రములకు దిగివచ్చుచుండెను. మల్లాంబిక మంద్రషడ్జము నంతర్ముఖముగావించి యనాహతమునఁ గుంభించెను. పాదాంగుళ్యగ్రములనుండి స్రవించి ప్రభువు నుద్వేగ మనంతవాయువులఁ గలసిపోయెను. ఆయన యొకానొక మధురస్వప్నమును దర్శించుచున్నట్లు అధరమున విరిసిన యచ్చపుఁ జిఱునవ్వుతో, నాననమునఁ దాండవించు నానందలేఖతోఁ దన శిల్పముల నడుమఁ దానొకశిల్పమువలె శయ్యాగతుఁడై యుండెను. శిల్పమందిరమంతయు నిర్వికారము, నిశ్చలము, నిశ్శబ్దము.

కాటయవేమారెడ్డి తన మందిరమున నల్లాడరెడ్డితోఁ గొండవీటి రాజ్యపరిస్థితులు చర్చించుచుండెను. శ్రీశైలమునుండి సాగరము వఱకు, నద్దంకినుండి సింహాద్రివఱకు ననవేమ మహీపతి కొండవీటి సామ్రాజ్యము నభివ్యాప్తము గావించెను. అన్నగారు తనచేతనుంచిన రాజ్యమును సామ్రాజ్యము గావించి యా యన్నగారి సంతతి కప్పగించెను. పినతండ్రి సామ్రాజ్యము నిర్మించుచుండఁ గుమరగిరి దానికి రాజధాని విరచించుచుండెను. కొండవీటఁ గుమరగిరినిర్మించిన సుందర

మందిరములకు, రమణీయారామములకు, మనోహర సరోవరములకు లెక్కలేదు. కుమరగిరికిఁ గొండవీడే వైకుంఠము. విజయకుంజరాలాన నిజభుజ స్తంభ సంభృత యశోమండనుఁడు, మహనీయాంధ్రదేశ పట్టాభిషేక సంవృత మహాభాగ్యుఁడు, సింహాచలాది వింధ్యపాదపర్యంత ప్రతిష్ఠాపిత కీర్తి స్తంభుఁడు—అనవేమ మహీపతి. ఆయన యస్తమించుటతో సామ్రాజ్య సౌధ స్తంభములు కుదురులలోఁ గదలిపోయి కుమరగిరి మస్తకముపైఁ గుప్పగూలి యుండెడివే. కాని చిటికెనవ్రేల గోవర్ధనము ధరించిన శ్రీకృష్ణునివలెఁ గాటయవేమారెడ్డి యీ సామ్రాజ్యభవనమును దన భుజ స్తంభముఁ దోటియుంచి నిలుపఁబెట్టెను. కొండవీటి వైకుంఠమునఁ గుమరగిరి కాయన శ్రీమహావిష్ణువు.

అల్లాడరెడ్డి: సామ్రాజ్య మిట్టివిషమ స్థితియందుండ ప్రభువునకీ నిద్రయేమో నాకుఁ దెలియకున్నది.

కాటయవేమారెడ్డి: అది నిద్రగాదు. స్వప్నము. ఆయన పూవులలోఁ బుట్టి పూవులలోఁ బెరిగిన యమృతపుఁదేట. ఆయన జీవితమే యొక మధుర స్వప్నము. ఈశ్వర సృష్టమగు నీ జగత్తు పరమసుందరమైనది. జీవుఁ డీ సౌందర్యము నుపాసించి సుందరమైన సృష్టి నానందరూపమున ననుభవించుటే యీశ్వరసంకల్పమునకుఁ జరితార్థత. నామరూపాత్మకమగు జగత్తంతయు గాన నాట్యమయముగా ఆయన సంభావించును. నాట్యగానము లీశ్వరుని ఉత్కృ-శలనియు, తదారాధనమునఁ బరమేశ్వరుని యానందమూర్తి సాక్షాత్కరించుననియు నాయనతలంపు. జాగ్రదవస్థయందు పరస్పర విరుద్ధములుగాఁ దోచి యశాంతికి మూలములగు ననుభవములకు స్వప్నావస్థయందు సమన్వయమేర్పడి చిత్తము ప్రసన్నమగు నట. జీవునకు జాగ్రతియే కృతకము, స్వప్నమే సహజమునఁట. జాగ్రదవస్థయం దింద్రియములు భిన్నవిషయములచే నాకృష్ట

ములై చిత్తమును వికలము గావించును. స్వప్నస్థితియందవి యుపరతములై చిత్తము కలకదేఱి సుఖైకరూపమున వెలుగును. కుమరగిరి ప్రభువు పరమశాంతచిత్తుఁడు. ఆయన జీవితమును స్వప్నముగా గడుపఁ గోరుట యందలి తత్త్వము నాకవగతమైనది. ఆయన జాగృతిలోనుండి సామ్రాజ్యము పుట్టకపోయినను ఆయన స్వప్నము నుండి కళాప్రపంచములు పుట్టుట తథ్యము. అనవేమ మహీపతి యీ రహస్యమును గుర్తించెను. తానుజాగృతుఁడై యీయన స్వప్నమునుఁ గాపాడెను. ఆయన మరణమువల్ల నీయన స్వప్నమునకు వ్యాఘాతము గలిగినది. బావగారూ! మన మీ ప్రభువును గాపాడవలయును. బుద్ధిబలము, భుజబలము నుండినఁ జాలును భౌతిక సామ్రాజ్యములు నిర్మింపవచ్చును. కాని కళాసామ్రాజ్యము నిర్మించుట కాత్మబలము కావలయును. ప్రభువున కాబలము పుష్కలముగ నున్నది. మీరును నేనును నదృష్టవశమున నీ ప్రభువంశమునకు బంధువులమైతిమి. మనబుద్ధిబలమును, భుజబలమును వినియోగించి మన మీ ప్రభువు స్వప్నములు భంగముగాకుండఁ జూడవలయును.

అల్లాడరెడ్డి యంతయు వినెను. మొదట నాయనకుఁ గాటయ వేమారెడ్డి మాటలకు నవ్వువచ్చెను. మనుష్యులు స్వప్నములలో జీవింతురనుట యాయనకు వింతగాఁ దోచెను. కాటయవేమారెడ్డి మాటలు ముగియునప్పటి కల్లాడరెడ్డికిఁ దానుఁగూడ నేదో స్వప్నము లోనికిఁ జారిపోవుచున్నట్లనిపించెను.

అల్లాడ: వేమయ్యగారూ! మీ మాటలయం దేదో మంత్రశక్తి యున్నది. నాకుఁ దెలియకుండఁగనే నేను వానికి వశమైపోవుచున్నాను.

కాటయ: ప్రభువుపట్ల మీ హృదయ మంత స్నిగ్ధమైనది.

అల్లాడ : ప్రభువు వైష్ణవుఁడగుటకు హేతువు నాకిప్పు డవగత మైనది. కాటయవేమారెడ్డి చిఱునవ్వు నవ్వెను.

కాటయ : 'బావగారూ! మతము, ధర్మము, నీతి యనువానికి లోకమున భేదము లేకుండఁ బోయినది. మత మెప్పుడును వ్యక్తిగత మైనది. జన్మ పరంపరాగతమైన సంస్కార మొకడు జీవి నంటిపెట్టుకొని యుండును. ఒకనియొక్క మత మాసంస్కారము ననుసరించి యుండును. సంస్కారభేదమువల్ల నభిరుచిభేదమును, నభిరుచిభేదము వల్ల మతభేదము నేర్పడుచుండును. పరమమాహేశ్వరుఁడైన యొకని గర్భమున పరమవైష్ణవుఁడు జన్మింపవచ్చును. ధర్మమనునది సార్వ మానవికము, సార్వకాలికమును. దేశకాలానువర్తియగు సామాజిక నియమము నీతి. మతభేదము ధర్మభేదమునకుఁ గాని, నీతిభేదమునకుఁ గాని దారితీయరాదు. మీరు శైవులు. నేను వైష్ణవుఁడను. మన యిరు వురి మతములు భిన్నములు. మీరును నేనును బంధువులము. ఈబంధు ధర్మము మన కిరువురకు నేకరూపమే. మన మతములు భేదించినంత మాత్రమున మన బంధుత్వము భేదిల్లునా? మన మందఱమునుఁ గుమరగిరి ప్రభువు రాజ్యమునఁ బ్రజలము. ప్రభువునుఁ బ్రజలను గలిపి నడిపించు నీతి యొకటున్నది. మతము భేదించినంతమాత్రమున నీ నీతి భేదిల్ల నవసరములేదు. స్వార్థపరులగు వారు మతమును నీతితో ముడి పెట్టి యమాయకులగు ప్రజలను దప్పుత్రోవల నడపఁజూతురు. ఒకఁడు శైవుఁడగుట యెంత న్యాయ్యమో వేఱొకఁడు వైష్ణవుఁడగుటయు నంతియే న్యాయ్యముగదా. సంస్కార తారతమ్యమువల్ల ఆస్తిక్యము గూడ పలుదెఱఁగు లగుచున్నది. సమచిత్తవృత్తియగువారికి శివకేశవ భేదము పారమార్థికముగాదు. వ్యావహారికము మాత్రమే. రమః ప్రధానుఁడగు వానికి వ్యావహారిక విభేదమే ప్రధానము. పారమార్థిక

మైన యైక్యము వారికి భాసింపదు. లోకమున పరిశుద్ధమైన యాస్తిక ము గలవారేకొద్దిమందియో యుందురు. లోకులందఱును గతానుగతికముగ వారి ననుసరించి పోవుచుందురు. తెలిసి ద్వైతి కావచ్చును. విశిష్టాద్వైతి కావచ్చును. అద్వైతి కావచ్చును. తెలియకమాత్రమేదియు కారాదు. లోకులు సామాన్యముగ నీ రెండవ తెగవారు. పరప్రత్యయనేయ బుద్ధులగు వారెప్పు డెందుల కేదియౌదురో వారికే తెలియదు. రెడ్డి ప్రభువులు మొదటినుండియు వ్యవహారమున శైవులేయయ్యు పరమార్థ మున దైవాద్వైతమునే విశ్వసించిరి. కుమరగిరి ప్రభువు శుద్ధాద్వైతి. ఆయన లలిత ప్రకృతి యగుటచే నాయనకు వైష్ణవమునంద నురక్తి. కోమటి వేమారెడ్డి యీ మతభేదముపెట్టి రాజ్యమున మరలఁ గల్లోల ములు రేకెత్తింపఁ జూచుచున్నాఁడు. పదవీభ్రష్టుఁడైన మామిడి సింగన్నగారాయనకుఁ దాళమువైచుచున్నట్లు కనిపించుచున్నది. ఈ వసంతోత్సవములకు కోమటిరెడ్డియు, ఆయన తమ్ముఁడు మాచారెడ్డియు మామ గన్నారెడ్డియు రాలేదుగదా.

అల్లాడ: కొతు కొలఁది గుబ్బమను సామెత యుండనేయున్నది గదా.

కాటయ: వారును మనవలెనే రాజబంధువులు గనుక వంశ మర్యాదననుసరించి వారి నాయా దుర్గముల కధిపతులుగా నుండనిచ్చితి ననుకొనుఁడు. యథాపూర్వ ముత్సవములకు రాకపోవుట యొకటి, కప్పముఁ బంపకపోవుట రెండవది.

అల్లాడ: మీరు శాస్త్రము ననుసరించి చతురుపాయములు క్రమ ముగఁ బ్రయోగింపవలె నందురు. కాని లోకమున నొక్కఁడు పరమ దుష్ట ప్రకృతి యుండును. వానియెడల సూటిగాఁ జతుర్థోపాయమునే ప్రయోగింపవలసి యుండును. ఒక నీతి ననుసరించు వానికి సామము

సామముగా నర్థమగును. ఏ నీతియు లేనివానికి ఆ సామము అసమర్థతగా నర్థమగును. ఋణశేషమును, శత్రుశేషమును ఉపేక్షించు మీరీతి యేనీతియో మీకే తెలియవలె.

కాటయ : కోమటిరెడ్డిపట్ల నాకు శత్రుభావముకలుగుటలేదు. యథార్థమునకు మన యిరుపురకంబెం గుమం గిరిప్రభువున కాయనియే సన్నిహితుఁడు. ఆయన రాజవంశీయుఁడు. మనము రాజబంధువులము మాత్రమే.

అల్లాడ : కనుకనే మనము రాజ్యక్షేమమునకై మాత్రము పెనఁగులాడుచుము. ఆయన రాజ్యమునకై పెనఁగులాడుచున్నాఁడు. ఇది సహజమే కదా!

కాటయ : సహజమైనదెల్ల సమంజసము గాదుగదా. క్రమప్రాప్తమైన రాజ్యము ననుభవించుట నీతిపద్ధతి. బలప్రాప్తమైన రాజ్యము ననుభవించుట శౌర్యపద్ధతి. ఇందు మొదటిదే యుత్తమమని పెద్దలు కొనియాడి యుండిరి. నీతియుక్తమైన శౌర్యము మాత్రమే మన కుపాదేయమని నా తలఁపు.

అల్లాడ : కోమటిరెడ్డిపట్ల మీరుపేక్షచేయుచున్నారు. "ఉద్యోగినం పురుషసింహముపైతిలక్ష్మీః" అనిగదాసూక్తి. ప్రభువునాట్యములందును, ప్రధాని నాటకములందును గలలు గనుచున్నచో రాజ్యమేమి కావలెను!

కాటయ : మీరున్నారుగదా. "వృణుతే హి విమృశ్యకారిణం గుణలుబ్ధాః స్వయమేవ సంపదః" ఇది యుపేక్షకాదు బావగారు! కేవలము ప్రతీక్ష.

అల్లాడ : ఒకవంక విద్యానగరము, వేఱొకవంక పద్మనాయకులు, నింకొకవంక గజపతులును రాజ్యమును గబళింపఁజూచుచున్నారు.

బొమ్మలపైఁ గుంపటివలె నీకోమటిరెడ్డి యున్నాఁడు. వీని నిట్లుపేక్షించుటలో మీరాజనీతి యేమో నాకవగతము కావుటలేదు.

కాటయ : రాజనీతి చెట్టువలెఁ దిన్నగా బెరుగదు. తీగవలె పీలును బట్టి యల్లుకొనిపోవును. దేనికైనను తరుణము రావలయునుగదా. కార్యమనునది యేదోయొక క్షణముననే సిద్ధించును. ఆ క్షణమువఱకును ఉండునదంతయుఁ గారణకలాపము మాత్రమే.

అల్లాడ : ఏకార్యము సిద్ధించుటకైనను బురుషకార మవసరము గదా.

కాటయ : సంకల్ప మన్నింటికిని బ్రధానము. పురుషుని సంకల్పమును నీశ్వరుని సంకల్పమును నొక్కటైనచోఁ బురుషకార మీశ్వర ప్రేరితమై ప్రవర్తిల్లును. కొండవీటి కళాస్వప్నము లీశ్వరసంకల్పమును బ్రతిబింబించుచున్నవనియు, నవి విశ్వశ్రేయస్కరములనియు నేను విశ్వసించుచున్నాను. మీరును విశ్వసించుచున్నారు. ఈ స్వప్నములకు భంగము కలుగకుండఁ గాపాడుటకు మనము సర్వాత్మనా సంకల్పింపవలయును. ఈ సంకల్పసిద్ధికి మార్గములవియే తెలిసికొనివచ్చును.

ఇంతలో మల్లాంబయు వేమాంబయు రాజభవనమునుండి తిరిగి వచ్చిరి. వారివల్ల ప్రభువుపరిస్థితి నెఱింగి కాటయవేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియు నొకరిమొగము నొకరు చూచుకొనిరి. అల్లాడరెడ్డి ముఖమున వ్యగ్రభావము పరిస్ఫుటమగుట గాంచి కాటయవేమారెడ్డి యాయన మూపుపైఁ జేయివైచి "ప్రభువును జూతమురం" డని రాజభవనమునకు బయలుదేరెను.

౭

నాటి సాయంకాలమునకుఁగూడఁ బ్రభువునకు స్మృతిరాలేదు. వెంగోజీకి మిపుల నిరుత్సాహము గలిగెను. కొండవీటి రాజ్యమున

వెంకోజీ పేరు విననివారులేరు. ఆతఁడు గొప్ప యైంద్రజాలికుఁడు. వశీకరణవిద్యయం దందెవేసిన చేయి. ఆ విద్యాబలమున నాతఁడు గావించు నద్భుతచర్యలు గాంచినచో నెంతటి నాస్తికుఁడును ఆస్తికుఁడు గావలసినదే. ఒక యనిర్వచనీయమైన శక్తి తన్నావేశించి తనచే నీపనులు చేయించునని యాతఁడు నుడువుచుండును. వెంకోజీ పేరునందే యేదో మంత్రశక్తియున్నది. నాటిసాయంకాలమాతని ప్రదర్శనమును దిలకించుటకై వచ్చిన జనసమూహ మింతయని యూహింపరానిది. ఎందఱు వచ్చి యేమిలాభము. ప్రభువురాలేదు. ఇటీవలఁ దాను విశేషకృషిచేసి సాధించిన యొక మహావిద్యను గుమరగిరిప్రభువు సమక్షమునఁ బ్రదర్శించి యాయనచే సన్మానము నందవలెనని వెంకోజీ యుబలాటపడెను. తన దురదృష్టమువలనఁ బ్రభువున కానాఁడే యస్వస్థత సంభవించెను. తన క్రొత్తవిద్య నానాఁడు బ్రదర్శింపవలె నను నాసక్తియే వెంకోజీకి లేకపోయెను. వేలకొలందిగా మూఁగిన ప్రజల కావిద్యయే కావలెను. తనకాశాభంగము కలిగినను బ్రజాసమూహమున కాశాభంగము గలిగించుట వెంకోజీ కిష్టముగాలేదు.

దుర్గాధిప సీమాధిపు లుచితస్థానముల నలంకరించి యుండిరి. రాజప్రాసాదమునెదుట విశాలమగు మైదానమునఁ బ్రదర్శన మేర్పాటు గావింపఁబడినది. అమాత్యదండనాథులు, నవచిదేవయసెట్టి, తిప్పయసెట్టి వచ్చిరి. ప్రదర్శనము ప్రారంభింపవచ్చుననియు, నేదో యొక గడియసేపు తాము వచ్చిపోదుమనియు గాటయవేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియుఁగబురంపిరి. వెంకోజీ ప్రదర్శనరంగమున నవతరించెను. ఆతఁడాజానుబాహువు. ధనుర్దండమువంటి యాకృతిగలవాఁడు. పసుపుపచ్చ జరీపంచె మోకాళ్లుదిగియు దిగనట్లు, రెండువైపులకు విఱిచి గోచిపెట్టి కట్టినాఁడు. ఎఱుపురంగు జరీపూలయంగరఖా దొడిగినాఁడు. మల్లెపూవు

వంటి సన్నని యుత్తరీయము పదిమూరల పొడవుగలది కుచ్చువిడిచి తలపాగఁ జుట్టినాఁడు. ఎడమచెవిని జొంపము, దానిపైఁదుమ్మెద కొడుపు, గళమునఁదాయెత్తు, బాహువులఁబంచలోహముల దండకడె ములు, ముంజేతులఁ గంకణములు, డాకాలనందియ ధరించినాఁడు. బుగ్గలపై మెలివెట్టిన మీసములతోఁ జేతఁవెండిపొన్ను పేపబెత్తముతో నాతఁడు రంగమునం దవతరించి చుట్టునుందిరుగుచుఁ బ్రజాసమూహము నకు సలాము సలిపెను. ఒక భటుఁడు వచ్చి యాతని నవచితిప్పయ్య సెట్టికడకుఁ గొంపోయెను. తిప్పయ్యసెట్టి యిచ్చిన కర్పూర తాంబూల మును గ్రహించి నేలంట వంగి సలాముచేసి వెంకోజీ చక్రాకారమునఁ బిల్లిమొగ్గలువైచుచు మెఱపు మెఱసినంతలో రంగమధ్యమున నిల్చి కుడిచేతి చూపుడువ్రేలు నోటఁగ్రుక్కికొని ప్రజాసమూహము చెవులు గింగురులెత్తునట్లొక యీలవేసెను. వెంటనే వెంకోజీ పెండ్లాము డోలు వాయింపసాగెను. వెంకోజీ సొరకాయబూరతో నాగస్వర మూదుచుఁ రంగమునం దటు నిటు నాగుబామువలె మెలికలు దిరుగుచు బిచారులు చేసెను. జనసమూహ మంతయు మంత్రముగ్ధమైపోయెను. వెంకోజీ బుగ్గలుబ్బించి బూర నూదుచుండఁ జుట్టు చుట్టుకొన్న యాతని మీస ములు పడగవిప్పిన పిల్లనాగులవలె మిలమిల మెఱయునాతని కన్నుల ముందాడఁ దొడఁగెను. ఆతఁడా మీసములను దిరుగమెలివైచికొని బొడ్డునుండి చురకత్తిని దీసి నాలుకను జేనెడువెలికి సాచి యందొక బెత్తెడు ముక్కను కరుక్కునగోసి పై కెగురవైచెను. ప్రేక్షకులెల్లరు భయభ్రాంతులైపోయిరి. క్రిందఁబడుచున్న యా ముక్క నాతఁడు నోఱు దెఱచి గుటుక్కున మ్రింగి గ్రుడ్లు గిరగిర ద్రిప్పుచుఁ బకాలున నవ్వెను. ప్రేక్షకులందఱును బగలఁబడి నవ్విరి. వెంకోజీ తాటిపండంత యినుప గుండొకటి బలముకొలదియు నాకసమునకు విసరి సూటిగా దానిక్రింద నిలువఁబడెను. అది పిడుగు పడినట్లు తిన్నగా నాతనిశిరముపైఁ

బడెను. వెంకోజీ తల గిరగిర డ్రిప్పుచు నేలపైఁగూలెను. ప్రజ లందఱును హాహాకారము లొనర్చిరి. వెంకోజీకన్నులు నులుముకొనుచు గిఱ్ఱున దిరిగి యొంటికాలిపై లేచి నిలువఁబడెను. ప్రజల కరతాళ ధ్వనులకు దిక్కులదిరిపోయెను. వెంకోజీ లిప్పయసెట్టి సమీపమున కరిగి యేదో మనవి చేసెను. ఆయన యొక భటుని రాజభవనమునకుఁ బరువెత్తించెను.

కాటయవేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియు వచ్చులోపల వెంకోజీ యొక క్షణము నాగస్వరమూది మఱల బ్రజాసమూహమును వశమునకుఁ దెచ్చికొనెను. వారు వచ్చి యాసనము లలంకరించినంత వెంకోజీ మొగమునకుఁ గ్రొత్తతెలివి వచ్చెను. అతఁడిరువురకును వంగి సలాములొనరించి రంగమధ్యమున నిల్చెను. ఒకపెద్ద కొబ్బరిత్రాటిచుట్టను రంగమధ్యమున నుంచి యాతఁడు కాటయవేమారెడ్డి నుద్దేశించి యిట్లనెను. "ప్రభువా ! ఈ విద్యను సాధించుటకు జీవితమంతయు ధారవోసితిని. ఇప్పటికి దీనిని సాధించితిని. మహాప్రభువున కీవిద్య చూపవలెనని యుబలాటపడితిని. కాని దైవము వేఱుగా నున్నది. తమరు నావిద్యను చిత్తగించి మెచ్చవలెను." ఇట్లనుచు వెంకోజీ "బిజిలీ" యని తన యాలినిఁ బిలిచెను. అది మెఱుపుఁ దీగవలె దళుకు తళుకు మనుచు వచ్చి తలమీఁది ముసుఁగు ముఖము మీదికి లాగికొని పెడమొగముపెట్టి నిలువఁబడెను. వెంకోజీ కొంచెముసేపు దానిని బ్రతిమాలినట్లు నటించి యేమికావలెనో కోరుకొమ్మనెను. అది ముసిముసి నవ్వులునవ్వుచుఁ "గొండమల్లెలావలె" ననెను. అతఁడు నవ్వుచు "గొండవీట గొండమల్లెలు కోకొల్లలు, ఇవిగో కొమ్మ"ని దానికి మల్లెపూలీఁబోయెను. అది మరల మొగము ముడిచెను. అతఁడు మఱలబతిమాలెను. అది "కొండ యనగా నీకొండకాదు. అదిగో ఆ కొండ" యనుచు నాకసము వంకఁజూపెను. కొండవీటి రసికయువకు

లీ యాల్మగళ్ళ శృంగారములకుఁ బొంగులు వారుచుండిరి. అతఁడు "అటులనా? సరే. అదేంతపని. ఇదిగో యిప్పుడే తెత్తు" ననుచు నామెను చేయి పట్టుకొని యుపచితిప్పయసెట్టి కడకుఁ గొంపోయి "ప్రభువా! నేను కొండమల్లెఁ దేఁబోవుచున్నాను. నేను వచ్చువఱకు నా యాలిని తమరు కాపాడు చుండవలె" నని యామె నాయన పాదములకడ గూర్చుండఁ బెట్టెను. తాను రంగమధ్యమున దార్తిచుట్ట కడకువచ్చి నాగస్వరమూదుచు దానిచుట్టును దిరుగసాగెను. ఆత్రాడు త్రాచుపాము వలె తలయెత్తి యటు నిటు దలయూపుచుఁ బైకి లేచుచుండెను. వెంకోజీ క్రమక్రమముగఁ బాటస్వరము హెచ్చించుచుండెను. ఆ త్రాడు బిరబిర నాకసమెత్తు లేచి నిలిచెను. ప్రేక్షకు లుచ్ఛ్వాసనిశ్శ్వాసములను గూడ మఱచి విస్మయస్తబ్ధులై యుండిరి. వెంకోజీ చరచర నాత్రాటివెంటఁ బైకిఁ బ్రాకిపోయెను. ప్రజలొండలంతయుఁ గన్నులై యా యద్భుతమును దిలకించుచుండిరి. ఇంతలో నాకసమున భయంకరమైన కేకలు-వెంకోజీ రోదనములును వినవచ్చెను. ఉత్తరక్షణమున రక్తమేకధారగాఁ గురియ సాగెను. ఆ ధారవెంట వెంకోజీ ఖండిత కరపాదములు, మాంసఖండములు నేలపైఁబడెను. ప్రజలందరును భయవిహ్వలులై పోయిరి. బిజిలీ పరుగుపరుగునవచ్చి యా ఖండితాంగములఁ గౌఁగిలించుకొని గుండెలు బాదుకొనుచు నేడువనారంభించెను. ఎవరికినేమి చేయుటకును బాలు పోవుటలేదు. ప్రేక్షకమండలి యంతయు నట్టుడికిన ట్లుడికిపోవుచుండెను. బిజిలీ యొక నూనెగుడ్డను గప్పికొని యొడలికి నిప్పంటించుకొనెను. ఆమె నడ్డగించుటకుఁ గూడ నెవ్వరికిని నోరాడలేదు. కాళ్ళాడలేదు. పదిమంది యామెను జుట్టుముట్టునప్పటి కామె కాలి బూదియైపోయెను. ప్రజాసమూహము వికలహృదయమై చెదరిపోసాగెను. తిప్పయసెట్టి మున్నగు వారందఱు గ్రుడ్లనీరుఁ గుక్కుకొనుచుండిరి. వేమారెడ్డికి నల్లాడరెడ్డికి గుండెలు దడదడలాడ సాగెను.

ఆకసమునఁ బకపక నవ్వులు. జంజంఁ దొర్లిటవెంట జారివచ్చి వెంకోజీ నవ్వుచుఁ దిప్పయ సెట్టికడ కరిగి "ప్రభువా! ఇదిగో కొండ మల్లె తెచ్చితిని. నా బిజిలీ యేది!" యనెను. చెదరిపోయిన జనసమూహ మూ నవ్వులు మాటలు విని మరలఁ గుమురుకొనిరి. తిప్పయసెట్టిమొగముపైఁ దొంగిచూచిన తెలివి చటుకున మటుమాయ మయ్యెను. ఆయన మొగము వెలవెలబోవుటఁ గాంచి వెంకోజీ "అయ్యోపెండ్లమా" యని యేడువ నారంభించెను. ప్రజలందఱును మఱలఁ గలఁగిపోయిరి. వెంకోజీ రోదనము పట్టరానిదిగానుండెను. ప్రభువులు, ప్రజలు దిగ్భ్రాంతులగుచుండిరి. తిప్పయసెట్టి యుత్తరీయము కొంగునఁ గంటినీరు దుడుచుకొను చుండెను. వెంకోజీ పరాలున నవ్వి "బిజిలీ! ఓ బిజిలీ!" యని కేకలు వైచెను. భస్మరాశిలోనుండి కిలకిల నవ్వుకొనుచు బిజిలీ పరువెత్తుకొనివచ్చెను. ప్రజల యుత్సాహము మిన్నందుచుండ వెంకోజీ బిజిలీని వెంటనిడుకొని యవచి తిప్పయసెట్టికి, వేమారెడ్డికి, నల్లాడరెడ్డికి సలాములు గావించెను. అవచి తిప్పయసెట్టి కానందము తలమున్కలయ్యెను. ఆయావేశమున నాయన తన కంఠమునందలి ముత్యాల హారమును దీసి వెంకోజీ కంఠము నందుంచెను. జన సమూహమును ద్రోసికొనుచు వచ్చిన శ్రీనాథునకుఁ దిప్పయసెట్టి యీవిధిఁ గన్నులు తిరిగిపోయెను. ఈ గారడి వాని నిట్లు సత్కరించిన యీ రసికుఁడు తనవంటి కవి నెటు సత్కరించునో. ఈయన యెవరో! తన కవిత్వము నీయనకు వినిపింప వలసినదే!

తిప్పయసెట్టి వెంకోజీని మిగులఁ బ్రశంసించెను. ఇంద్రజాల విద్యయు నొక కళయే. కళలన్నింటివలె నిదియు ప్రేక్షకుల హృదయములను గరగించు శక్తి కలదే. వెంకోజీవంటి సాధకుల చేతులందది సిద్ధి పొంది తన కళాత్వమును నిరూపించుకొనినది. తిప్పయసెట్టి ప్రశంసను సవినయముగ స్వీకరించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు వెంకోజీ "ప్రభువా! ఎంత

కళయైనను నిది క్షుద్రకళయేకదా!" యనెను. కాటయవేమారెడ్డి యాతని వివేకమునకు లోలోన సంతోషించెను. వేమారెడ్డి వెంకోజీని యథోచితముగ సత్కరించి మున్ముందావిద్యను నిగ్రహశాలురగు పండితుల సమక్షమున మాత్రమే ప్రదర్శింపు" మని మందలించెను. ప్రేక్షకులు గురిపించిన కానుకలతో వెంకోజీ దంపతులకుఁ గనకాభిషేక మగుచుండ శ్రీనాథుఁడు గుటకలు మ్రింగుచు వారివంకఁ జూచుచుండెను.

ప్రజాసమూహ మందెవ్వనినోట విన్నను వెంకోజీ ప్రశంసయే. ఉత్తమ కళలుగాఁ బరిగణింపఁబడు సంగీత సాహిత్యాదుల వలనఁగలుగు నానందము సాత్వికము, నిందియాతీతమును. ఈ క్షుద్ర కళలవలనఁ గలుగు వినోదము తామసికము, నింద్రియవశమును. వీనియందు హాస భయశోకాశ్చర్యాదులగు భావములు భావములుగనే యనుభూతములగును. ఉత్తమ కళలందీ భావములు రసత్వమును బొందును. అలౌకికమగు నధ్యవసాయముచే లలితకళలందు హృదయము రసీభవించును. లౌకికమైన భ్రాంతిచే నీక్షుద్రకళలయందు చిత్తము చమత్కృతమగును. వామనభట్టీవిధముగ విమర్శించుచుండఁ దిప్పయసెట్టి గ్రుక్కదిప్పుకొని "వామనయ్యగారూ! నేను భ్రాంతుఁడనైతి" ననెను.

ప్రదర్శనము ముగియునప్పటి కింకను నొకటిరెండు గడియల ప్రొద్దుండెను. అవచిదేవయసెట్టికిఁ గుమరగిరి ప్రభువు గావించిన సత్కారమునకుఁ గొండవీటి సెట్టి బలిజ కులమువా రుబ్బి తబ్బిబ్బు లగుచుండిరి. విశ్రాంతినందఁ బోవుచున్న దేవయసెట్టిని, వ్యాపారభారము వహింపఁబోవుచున్న తిప్పయసెట్టిని అభినందించుటకై సెట్టి బలిజకులముల వారు కన్యకాపరమేశ్వరి యాలయమున నొక సభయేర్పరచిరి. తండ్రియుఁగొడుకును బ్రదర్శనానంతరము శిల్పమందిరమున కరిగిరి.

కుమరగిరిప్రభు వప్పుడప్పుడే లోకములోనికి వచ్చుచుండెను. ఆయనకన్నులుఁ దెఱచి యొక్కింతసేపట్లే యుండి రెండుచేతులను మెల్లగా దనవక్షఃస్థలము నంటుంచుకొనెను. రాయప్పకుఁ బ్రాణములు లేచి వచ్చెను. అతఁడు ప్రభువు కన్నులలోఁజూచెను. ఆకన్నులు మందహాసము గావింప యత్నించెను. రాయప్ప చేతులపైఁ బ్రభువును లేపికూర్చుండఁ బెట్టెను. ప్రభువు తన చుట్టునున్న వారినిఁ గాంచి యాశ్చర్యపడి నట్లుండెను. ప్రభువు లేవఁబోయెను. వేమారెడ్డియు, నల్లాడరెడ్డియు నాయన కూతయిచ్చి నిలుపఁబెట్టిరి. ప్రభువువారి భుజములపైఁ జేతులూది యంతఃపురములోని కేఁగెను.

బలిజవాడలోఁ గన్యకాపరమేశ్వరియాలయ ప్రాంగణము ప్రజలతోఁ గిటకిటలాడిపోవుచుండెను. కొండవీటి సెట్టిబలిజ కులముల వారాబాల గోపాలము నందే యుండిరి. పురుషుల కెల్లరకును శిరముల జరీ పాగలు, నురముల రతనాలహారములు, కరముల మురుగులు, బదిౙ్రేళ్ళకును మణిముద్రికలు, కర్ణముల వజ్రాలకమ్మలు, పాదముల మలకవాళ్ళ కిఱ్ఱుచెప్పులు, పసిడి గొడుగులదావలు, హస్తముల వన్నెబెత్తములు, మలకబెత్తములు, స్త్రీలకెల్లరకును బాపట కిరుచక్కని శశిభూషణములు, జడకుచ్చులపైఁ బచ్చడపు గండలు, గళముల గంబపుఁగంటియలు, బన్నసరములు, చెవులకు వజ్రాల కమ్మగెంట్లు, ముక్కుల ముత్యాల ముక్కెరలు, రతనాల సత్తులు, నడుముల మువ్వల యొడ్డాణములు, ముత్యాల మొలనూళ్ళు, ముంజేతులఁ గాంచనమణికంకణములు, నీలాలగాజులు, పాదముల గిలుకుటందియలు, మణిశేఖరములు. ఆలయ ప్రాంగణ మలకానగరమువలెను, నరనారీజనము గదలియాడు కాంచన ప్రతిమలవలె, రతనాల రాసులవలెఁ దోచుచుండెను.

దేవయసెట్టియుఁ, దిప్పయసెట్టియుఁ బూలపల్లకులపై వచ్చి యమ్మవారి యాలయ ద్వారమున దిగిరి. కులమువారి జయకోలాహల

ములకుఁ జిఱుసవ్వులుపోవుచుఁ దండ్రియుఁ గొడుకును నాలయమునకు బ్రదక్షిణముగావించి యీశ్వరుని దర్శించి ప్రసాదము స్వీకరించిరి. ఆలయశిఖరమున రత్నాలు పొదివింపుట వేడుక వేల మొహరీలు చదివించిరి. ఆలయము వెడలివచ్చి ప్రాంగణమునఁ బ్రమత్తై యేర్పరచిన యున్నతాసనము నలంకరించిరి. కులముపెద్ద కన్నయ్యసెట్టి "అఖిల దేశాలకెలికె వేయిండ్లవారు"ను "ఏభయ్యారుదేశాల సమస్తపెక్కండ్రు"ను నగు తెలికసెట్టి బలిజ కులములవారి పక్షమునను గవర, ముమ్మురి వంత కులములవారి పక్షమునను దేవయసెట్టిచేఁ దిప్పయసెట్టికి స్వాగతము పలికెను. పీతాంబరములు, రత్నాభరణములు సమర్పించి సన్మానించెను. తిప్పయసెట్టి నిలువఁబడి కులమువారు తమకుఁగావించిన సన్మానమునకుఁ గృతజ్ఞత వెల్లడించి యిట్లుపన్యసించెను. "కుమారగిరి మహాప్రభువు ధర్మమూర్తి. మనయందలి యైశ్వర్యములకు నాప్రభువే మూలకందము. మా తండ్రిగారి నెపమున నేఁడు మనకులమునకెల్ల నాప్రభువు గావించిన రాజోచిత సత్కారమాయన విశాలహృదయమును జాటుచున్నది. ఆప్రభువు రాజ్యమునకువచ్చిన యీయారేండ్లుగా మనయైశ్వర్యమురుకులుఁబరుగులు నెత్తుచుండుట మీరెఱుఁగనిదిరాదు. ఆచల్లని ప్రభువు పాలనము మనకు శ్రీరామరక్ష. మనమెల్లరము నా ప్రభువునకండదండయై నిలిచి కొండవీటిరాజ్యము నిత్యవసంతనిలయమై కలకాలము కలకలలాడునట్లు కృషిసలుపవలయును. ప్రభువు వైష్ణవమతాభిమానియను శంక మనకేల? కొండవీటిప్రభువు లాదినుండియు నుభయమతములను సమదృష్టితోడనే సమర్థించుచుండి వచ్చుచున్నారు. అహోబిలక్షేత్రమునఁ గళ్యాణమంటపము గట్టించిన వేమమహీపతియే కదా శ్రీశైలమునఁ బాతాళగంగకు సోపానములు గట్టించినది. షట్కాల శివపూజా ధురంధరుఁడైన యామహాప్రభువు హరివంశము నంకితము పుచ్చికొనలేదా! కొండవీటిప్రభువుల సమరసదృష్టిని మీరెల్లరుననుభవ

పూర్వకముగ నెఱిఁగియే యున్నారు. కొండవీటిరాజ్యలక్ష్మి నోములపంట కుమరగిరి ప్రభువు. ఆయన పాలనము నూఱేండ్లు వర్ధిల్లుఁగాక! వీర బలంజ్య ధర్మరక్షకులును, రణరంగరాములు, సంగ్రామభీములు నని పేరెన్నికగన్న మీరెల్లరును గుమరగిరి మహాప్రభుని రాజ్యమునకు మూలస్తంభములై నిలుతురుగాక!" కుమరగిరిప్రభువునకును నవచి వంశమునకును జయజయధ్వానములతో సభయంతయు ఘూర్ణిల్లి పోయెను. తిప్పయసెట్టిలేచి నిలిచి సభకు నమస్కరించి తండ్రిచేయి పట్టుకొని బయలుదేరెను. ఆలయద్వారమున భద్రగజము సిద్ధముగా నుండెను. తండ్రియుఁ గొడుకును గజాధిరోహణము గావించిరి. కన్నయ సెట్టి ఛత్రముపట్టెను. రంగప్ప సెట్టియు, నెల్లప్ప సెట్టియుఁ జామరములుపట్టిరి. మంగళవాద్యములు చెలఁగుచుండ నూరేగింపుసాగెను. నగరము వీథివీథులఁ దిరుగుచు నర్థరాత్రమువఱకు నూరేగింపు సాగుచునేయుండెను. తిప్పయసెట్టి వితరణమున నారేయి కొండవీటి నగరమునకుఁ బుక్కిలింతలయ్యెను.

౮

కొండవీట నాదినమున శైవుల యుత్సాహము పొంగులువారుచుండెను. వీరశైవుల యుద్రేకముపట్టరానిదిగానుండెను. ఉత్తరదేశమందలి శైవమహాక్షేత్రములు దర్శించుకొని మామిడి సింగన్నమంత్రి కొండవీటికిఁ దిరిగివచ్చుచున్నాఁడు. వింధ్యవాసినియగు చండికాదేవిని గూడ ఆయన సేవించెనట. అచ్చటనే ఆయన కోమటివేమారెడ్డిని గలిసికొనెను. కొండవీట వైష్ణవపాలనము నంతమొందించి శైవపాలనమును బునః ప్రతిష్ఠింపుమని యాదిభైరవి నర్థించుటకై కోమటిరెడ్డి వింధ్యాచలమునకు దీర్ఘయాత్రగావించెను. తలవనితలంపుగా మామిడి సింగన మంత్రియు నచ్చటికివచ్చుట దేవీసంకల్పముగాఁ గోమటి రెడ్డి బుద్ధికి

భాసించెను. ఏకార్థప్రవణులగువారు చండికాక్షేత్రమునఁ బదిదినములుండి దేవికి ఫల పక్షి మృగ నరబలి పూజావిధానములు యథావిధి నిర్వర్తించి భైరవతంత్రము నాచరించి యిరువురును గలిసియే తిరుగు ప్రయాణము గావించిరి. కోమటిరెడ్డి కొండపల్లిలో నాగిపోయెను. సింగసమంత్రియుఁ గొండపల్లెలో రెండుదినములుండి స్వగృహమునకు బయలుదేరెను. పదిగడియల ప్రొద్దెక్కుసరికాయన కొండవీడు చేరును. ఆ పరమ మాహేశ్వరుని వీటిలోనికిఁ దోడితెచ్చుటకై కొండవీటి మాహేశ్వర వ్రతులు మేళతాళములతోఁ గోటవెలుపల గుమిగూడియుండిరి.

సింగసమంత్రి యాదినుండియు శైవాచారసంపన్నుఁడే. కుమర గిరిప్రభువు సింహాసనమధిష్ఠించిన నాఁటినుండియు నాయన వీరశైవవ్రత మవలంబించెను. అద్దంకిలో రెడ్డిరాజ్యము స్థాపించినవాఁడు ప్రోలయ వేమారెడ్డి. రాజ్యస్థాపనమునఁ దనకు గుడిభుజములై నిలిచిన తనసోదరు లలో మాచారెడ్డిని ధనదవోలునందును, మల్లారెడ్డిని కందుకూరునందును బ్రతినిధులుగా నియమించి ప్రోలయవేమారెడ్డి తాను అద్దంకినుండి పరి పాలనము చేయుచుండెను. ప్రోలయవేమారెడ్డి యనంతర మాయన పుత్రుఁడు అనపోతారెడ్డి యద్దంకి సింహాసనమెక్కెను. పశ్చిమమునుండి విద్యానగరప్రభువులయొత్తిడి మిక్కుటమగుటచే నద్దంకియందు రాజ్య మునకు భద్రతచాలదని తలంచి యనపోతారెడ్డి రాజధానిని గొండవీటికి మార్చెను. ఆయన యనంతరము ఆయన సోదరుఁ డనవేమారెడ్డి రాజై కొండవీటిరాజ్యమును సామ్రాజ్యముగావించెను. సింహాచలము వఱకు రెడ్డిప్రభువుల పాలనము విస్తరిల్లఁజేసెను. కటకమువఱకు రెడ్ల ప్రతాపజ్వాలలు వ్యాపింపఁజేసెను. ఆయన మహావీరుఁడు. మహాదాత. హేమాద్రినిగదితములై సర్వదానముల నాయన యొనరించెను. కవులకుఁ బండితులకు, వేదకోవిదులకు నాయన ధారవోసిన యగ్రహారములనంత

షులు. ఆయన షట్కాలశివపూజా ధురంధరుఁడగు పరమమాహేశ్వ రుఁడు. సుకుమారశీలియగు కుమారగిరిరెడ్డి యనపోతారెడ్డి మరణించు నాటి కిరువదియేండ్లవాఁడు. అప్పుడప్పుడే నిర్మాణదశ యందున్న సామ్రాజ్యము నాతఁడు నిర్వహించుకొనఁజాలఁడని యమాత్యదండ నాథులు ప్రజలపక్షమున ననవేమారెడ్డి సర్థింప నాయన రెడ్డి సామ్రాజ్య సారథ్యము స్వీకరించెను. ఆయన పదునెనిమిదేండ్ల పరిపాలనలోఁ గొండవీటిరాజ్యము శ్రీశైలమునుండి సాగరమువఱకును, నద్దంకినుండి సింహాచలమువఱకు విస్తరించి మహాసామ్రాజ్యమయ్యెను. ఆయన యపుత్రుఁడై మరణించుటతో రాజ్యమునఁ గలతలు బయలుదేరెను. ప్రజలలో, నమాత్యదండనాథులలో, దుర్గాధిపసీమాధిపులలోఁ జీలికలు వచ్చెను.

ధనదవోలు రాజ్యము మొదటినుండియు నొక విధమగు స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి ననుభవించుచుఁ బ్రధాన రాజ్యమునకు సామంత రాజ్యముగ నుండెను. మాచారెడ్డి యనంతర మాయన కుమారుఁడు పెదకోమటిరెడ్డి యా రాజ్యమును బాలించెను. ఆయనకు వేమారెడ్డియు, మాచారెడ్డియు, నని యిరువురుపుత్రులు. అనవేమారెడ్డి యనంతరము కొండవీటిరాజ్యము తనకు రావలెనని యీ వేమారెడ్డి పట్టుపట్టెను. ఇతఁడు వీరమాహేశ్వర దీక్షాశాలి. కుమరగిరిరెడ్డి వంశాచారమును విడిచి వైష్ణవము స్వీకరించెను. దేశమునఁ జీలికలు వచ్చుట కిది యొక కారణము. రాజ్యమునఁ బ్రజల యందును, నమాత్య దండనాథుల యందును నధిక సంఖ్యాకులు శైవమతావలంబులు. వీరందఱకుఁ గుమరగిరి రాజగుట యంతగా రుచింపలేదు. కొందఱు బహిరంగముగఁ గోమటివేమారెడ్డియే రాజు కావలెనని యుద్ఘోషించిరి. అభిప్రాయభేదము లంతఃకలహములుగాఁ బరిణమించి తీవ్రమైన యంతర్యుద్ధముగాఁ బర్యవసించెను. శైవాభి

మానులయ్యు వైష్ణవద్వేషులుగాని యమాత్య దండనాథ సామంతాదుల యండ సంపాదించి మహావీరుఁడు, రాజనీతిజ్ఞుఁడునైన కాటయవేమా రెడ్డి కుమరగిరిరెడ్డిని కొండవీటి సింహాసనముఁ బ్రతిష్ఠించెను. రాజ ద్వేషులగు పలువురు ప్రధానోద్యోగులను బదవీభ్రష్టులను గావించెను. అటు భ్రష్టులయినవారిలో సింగన మంత్రి యొకఁడు. రెండు మూఁడు తరములుగా సింగనమంత్రి వంశీయులు రెడ్డి రాజులకు మంత్రులుగా నుండిరి. మామిడిపెద్దయమంత్రి యనపోతారెడ్డికిని, అనవేమారెడ్డికిని మంత్రిగా నుండెను. సింగనమంత్రియు ననవేమారెడ్డి మంత్రివర్గముఁ బ్రముఖ సానము నలంకరించి యుండెను. వైష్ణవద్వేష మాయనకుఁ బదవీచ్యుతి హేతువయ్యెను. దానితో నాయనకు వీరావేశము పుట్టుకొని వచ్చెను. కొండవీటి వీరశైవుల కాయన నాయకుఁడు.

పింగళజటాధారులు, భస్మోద్ధూళితగాత్రయష్టులు, కంఠావలగ్న శివ లింగమూర్తులు, కరకీలిత కరవాలురు నగు భైరవోపాసకులు, నానావిధ ప్రమథ వేషధారులై కొండవీటి కోట వాకిట సింగయమంత్రికి స్వాగత మొసఁగిరి. ఆదిభైరవీదేవి వాహనములంబోని వీరభటులేఁబదిమంది యాయన వెంటనుండిరి. సన్నగాఁ బొడవుగానున్న సింగనమంత్రి వారి నడుమ జంగమమైన మహాకాలుని త్రిశూలమువలె నుండెను. బంగరు గుబ్బలలోఁ బొదివిన యుసిరిక కాయలంత రుద్రాక్షముల దండ భసి తాలిప్తమగు నాయన వక్షఃస్థలముఁ బరమేశ్వరుని యురమందలి యురగహారమువలెఁ దళతళ లాడుచుండెను. విభూతి త్రిపుండ్రముపై దిద్దిన కుంకుమరేఖ నిటాలముఁ దృతీయలోచనమువలె వెలుఁగుచుం డెను. పింజలువోసికట్టిన నీర్కావిదోవతి ప్రత్యగ్రమైన గజాజినశోభ వెలార్చుచుండెను. బంగరుకోళ్ళ దంతపుఁ బావలు చిటుకు చిటుకుమను చుండ సింగన మంత్రి చిఱునవ్వులు నెమ్మోమునకు భసితాంగరాగ పరి పాకము సహింపఁ జేయెత్తి యెల్లరను దీవించెను. శంఖ కాహళ ఢమరు

కములు బోరన మొరసెను. వీరాంగములు, కొమ్ముబూరలు, జేగంటలు దిక్కులు బూరటిల్లఁ జెలరేగెను. హరహరమహాదేవ శంభో! జయ మహాకాళ! జయకాలభైరవా! జయచండీశ్వర! యను ఘోషలచే నాకస మావులించినట్లయ్యెను. కాశీనాథుఁడు మహాదేవుఁడు స్వయముగఁ గొండవీటికి విజయంచేసినట్లు వీరమాహేశ్వరుల హృదయము లుప్పొంగి పోయెను. వీరావేశమున భక్తులు గళములెత్తి యెత్తియఱచుచు రుద్ర జయ ఘోషలు కొండవీటి రాజభవనముల యంతరాళముల ఘూర్ణమాన ప్రతిధ్వాన గుంభన గంభీరములై విజృంభించెను. సింగనమంత్రి పాద రజో లేశస్పృష్టులై భక్తులు బాటకిరు కెలంకుల సాష్టాంగముగ నేలపై జాగిలిపడిరి. మొగుడుఁ దమ్ములవంటి వారి యంజలి పుటములపై బంగరుపోళ్ళ చింతపుఁబావలు చిటుకు చిటుక మనుచుండ సింగన మంత్రి ముందుకు సాగిపోయెను.

ఊరేగింపు ప్రధానవీథుల వెంటఁబోవుచుండఁ బ్రజలెల్లరు విఱుగఁ బడి యా వింతను దిలకించు చుండిరి. నందీశ్వరుల వంటి వృషభములఁ బూన్చిన శకటముపై సింగనమంత్రి వీరశైవ ప్రభవలె నిలువఁబడి యుండెను. చతుష్పథములం దించుకంత నిలుచుచు నూరేగింపు సాగి పోవుచుండెను. వీరణములయుఁ, గొమ్ముబూరలయు, డమరుకములయు మ్రోఁతలచేఁ జెవులు దిబ్బడలువోయి ప్రజలచేఁ దాత్కాలిక బాధిర్య మావహిల్లుచుండెను. వీరణముల ఝంయి ఝంయుమను రొదలు నరము లకుఁ బురియెక్కింప నొడళ్ళు మఱచి మైలార వీరభటులు చతుష్పథము లందు వికృత భీషణ తాండవము లాడుచుండిరి. ఒక వీరభటుఁడు చుర కత్తితోఁ గన్నులుపెరికి వృషభముల నుదుళ్ళ నంటించి కన్నులందొరగు రుధిరధారలు శకటము ముందు వారలుపోసెను. సింగనమంత్రి శకటమా భక్తుని దేహము మీదుగా ముందుకు సాగిపోయెను. వేఱొక చతుష్పథ మున నింకొక వీరభటుఁడు గండగత్తెర పైచుకొనఁబోవుచుండ రాజ

భటులువచ్చి నడివీథులలో నట్టి ఘోరదృశ్యములను బ్రదర్శింపరాదని రాజాజ్ఞ ప్రకటించిరి. •వీర శైవులందుఁ గలవరము పుట్టెను. సింగన మంత్రి ముఖము సల్లవడెను. ఆయన కాలభైరవునివలె గర్జించుచు "ప్రభువులు స్వమతచ్యుతికిఁ బాల్పడినది చాలక స్వధర్మ క్షతికిఁగూడఁ బూనుకొనుచున్నారా! పరమ మాహేశ్వరులకుఁ బట్టుగొమ్మయైన కొండ వీటిఁ బరమేశ్వర భక్తులకు నేఁడు నిలువనీడయు లభింపమి గాఁబోలు! కానిండు అన్నింటిని జక్కఁబెటుట కాదిభైరవ శక్తియే కలదు" అనుచు నాయన యూరేగింపు నిలుపుచేయ నాజ్ఞాపించెను. వాద్యఘోష లాకస్మిక ముగఁ జల్లారెను. తటాలున శకటము డిగ్గనురికి యెవరి యిండ్లకు వారిని జెదరి పొండని యదలించుచు సింగనమంత్రి చరచర స్వగృహాభి ముఖుఁడై నడచిపోయెను. అలాతచక్రములవలెఁ బరిభ్రమించుచున్న యాయన కన్నులనుండి వెడలు కోపపుసెగల కా వసంతకాలపు టీరెండలు కణకణ మండిపోయెను. బంగరుకోళ్ళ దంతపుపావల చిటుకు చిటుకు సవ్వడులకుఁ బుడమి పెటిలు పెటిలుమని చిట్లుచున్నట్లుండెను. పరమశివుని పాదమంజీరమైన పాపఱేఁడు పడగవిప్పిబు స్సలుకొట్టుచుఁ దోఁకపై బ్రాకిపోవుచున్నట్లాయన క్రోధావేశమునఁ దూగుచు రొజుచు రివ్వునఁ దన యింటి కేఁగెను. వీథిమెట్లెక్కి గిఱ్ఱున వెనుకకుఁదిరిగి ద్వారబంధపుఁ గమ్ముల నిరుగేలఁ బట్టుకొని శిరము ముందునకు నిక్కించి యాయన వీథిలోనికిఁ జూపుసారించెను. ఆ చూచుట పాద తాడితమైన మహాభుజంగము పుట్టలో నూరుచుఁ దలయెత్తి బుస్సు మన్నట్లుండెను. ఆయన రెండు నేత్రములును గ్రోధజ్వాల లుమియుచు నిటలమునఁ గలిసికొని యొక్కటే నేత్రముగాఁ దోచెను. వెనుక వచ్చు చుండిన రాజభటులాయన లలాటమునఁ ద్రిశూలాకృతియైన భ్రూభంగ భంగిమం గాంచి తటాలున నాగిపోయిరి.

కాటయవేమారెడ్డికిఁగూడ కుమారగిరిప్రభువుస్థితి యాందోళన హేతువయ్యెను. ప్రభువుమనస్సునుబట్టి పీడించుచున్న దుఃఖమాయన యెఱుఁగనిదికాదు. అయినను నా దుఃఖములోతుల నాయన యీవఱ కంతగా గుర్తింపలేదు. శిల్పమందిరమునఁ బ్రభువు దీనాకృతివీక్షించి నప్పటినుండియు నాయన కిక నుపేక్షింపరాదను భావ ముదయించెను. ప్రభువు నంతరంగమునందలి వేదన యాయనకుఁ బ్రస్ఫుటమయ్యెను. వేమారెడ్డి అమాత్యదండనాథులతో నాలోచించెను. దుర్గాధిప సీమాధిపులతో మంతనము గావించెను. అల్లాడరెడ్డిని సంప్రతించెను. నరసింహ పండితుని బిలిపించి ముహూర్తముపెట్టించెను. ఆపద్ధర్మముగా నాయన రేపు సప్తమినాఁడే ముహూర్తము నిశ్చయించెను. కాటయ వేమారెడ్డి ప్రభువు నేకాంతమునదర్శించి తనయభిప్రాయము నివేదించెను. ప్రభువు కన్నులింతచేసికొని కాటయవేమారెడ్డిని చూపులలోఁ గౌఁగిలించెను. వాడిపోయిన లేమావిచివురులవంటి యాయనపెదవు లప్రయత్నముగ నించుకవిరిసి చిఱునవ్వురూపుదాల్చెను. గాఢాలింగనమునఁ దన్నుఁ బొదివికొని యానందాశ్రువులఁ దన్నభిషేకించుచున్న ప్రభువు పరిష్వంగబంధము సడలుట గుర్తించి కాటయవేమారెడ్డి యాయనకంటినీటిని కరాగ్రమునఁ బరామర్శించుచు "ప్రభువులు ప్రసన్నచిత్తులు కావలెను. ప్రభువులు ఖిన్నులైనచోఁ గొండవీడు చిన్నబోవును. నరసింహపండితునివాణి యమోఘమైనది. సర్వము సంపన్నము గాఁగలదు. ప్రభువు చిఱునవ్వులు కలకాల మిల్లే కొండవీటికి వెన్నెలగొడుగు పట్టగలవు." ఇట్లనుచుఁ గాటయవేమారెడ్డి కుమారగిరిప్రభుని కన్నులలోనికిఁ జూచెను. పక్ష్మాంచల సంలగ్నములగు నశ్రుకణముల నప్పళించుకొనుచు నాయన ముద్దుల మఱందిమొగమును మోహపుఁజూపుల ముద్దులాడెను. మిలమిల మెఱయు నాయన కనుపాపలలోఁ గాటయవేమారెడ్డికిఁ దనమూర్తి యగపడెను. ఆమూర్తికిఁ బ్రభువు కనుఱెప్పలు ముత్యాలగొడుగులు పట్టి నట్లుండెను.

కాటయవేమారెడ్డి ప్రభువుకడ సెలవుదీసికొని యంతఃపురము వెడలివచ్చెను. నరసింహపండితునిచే, లకుమాదేవి కీ శుభవర్తమానము పంపెను. తనమందిరమునకేఁగి మల్లాంబికకు స్వయముగా నీశుభము నెఱిఁగించెను. నాఁటి సాయంకాలము కొండవీట నీశుభవార్త యుద్ఘోషింపఁబడెను. కొండవీట నెవ్వరినోట విన్నను కుమారాన్నపోతారెడ్డి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేక వార్తయే. నాటిసాయంకాలము వరదగోపీనాథుని యాలయ ఘంటారావములు స్వయంభూశ్రీమహాదేవుని యాలయఘంటారావములతోఁగలిసి కొండవీటి రాజప్రాసాదము మొగసాలపై ఘటికాగారమున మ్రోఁగు ఘంటాధ్వనులను గబళించివైచెను. మూలస్థాన మైలారదేవుని యాలయము మూగవోయెను. భద్రకాళికాదేవి యాలయము నిద్రవోవుచుండెను. గుడ్డాలపరమేశ్వరి యాలయ ప్రాంగణమున భద్రాశ్వముల మధురహేషలు, రవగాలుసడవలు చెవులకుఁగనులకుఁ బండువులయ్యెను. కుమారాన్నపోతారెడ్డికి దీర్ఘాయురారోగ్యనిత్యాభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధి యగుటకై వీరబలంజ్యధర్మరక్షకులు కన్యకాపరమేశ్వరియాలయమునఁ గనకవర్షములు గురిపించిరి. భద్రగజముల సుందరమందగమనములతో. జాత్యశ్వముల యాస్కందిత ధౌరితక ప్లుతక్రమములలో నగరవీథులన్నియు సమ్మర్దములయ్యెను. మందిరములా నందతుందిలములై, కాసారములు మధురనీరములై, యారామములు చిత్రకుసుమాభిరామములై నగరమంతయు నానందపరవశ మయ్యెను. కొండవీటికిఁ గుమరగిరిప్రభువు ప్రాణము. కుమరగిరిప్రభువునకుఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డి ప్రాణము. ఆప్రాణమున కిప్పుడు రాజ్యమునఁ బ్రతిష్ఠ జరుగుచున్నది.

లకుమాదేవి కాటయవేమారెడ్డి భవనమునకు ముత్యాలపల్లకి నెక్కి పరుగున వచ్చెను. ఆయన యల్లాడరెడ్డితో వామనభట్టుతోఁగలిసి యుత్సవనిర్వహణవిధానముఁ జర్చించుచుండెను. నడుమ నడుమ సింగన

మంత్రిముచ్చటలువచ్చి ముప్పురును బకపత నవ్వుకొనుచుండిరి. కాటయ వేమారెడ్డి లకుమాదేవిని గొంచెమెడముగాఁ దీసికొనిపోయి యేవో గుసగుసలు వోవుచుండెను. కిలకిలనవ్వుకొనుచువచ్చిన మల్లాంబిక యది గాంచి గిరుక్కునఁ దిరిగిపోయెను. ఘల్లురనిన యామె యందియల రవళికిఁ గాటయవేమారెడ్డియొడలు జల్లుమనెను. ప్రభువుసుత్సాహము సుద్దీపింపఁజేయుటకై లకుమాదేవిని రాజభవనమునకుఁ బంపివైచి యాతఁడు రాజమందిరాలంకరణమున నల్లాడరెడ్డిని, నగరాలంకారమున వామనభట్టును నియోగించి తానంతఃపురములోనికిఁ బోయెను.

వసంతోత్సవములలోఁ జివరినాటిరాత్రి మాళవికాగ్నిమిత్ర నాటకమును బ్రదర్శింపవలెనని నిశ్చయింపఁబడెను. కాటయవేమారెడ్డి శాకుంతల వ్యాఖ్యానము పూర్తిగావించిన యనంతరము మాళవికాగ్నిమిత్రమునకుఁగూడ వ్యాఖ్య రచింపఁగుతూహలపడుచుండెను. లకుమాదేవి మాళవిక పాత్రమును ధరించును. కాళిదాసుని హృదయమును జక్కఁగాఁ దనకు వివరించి తన యభినయమునకు మెఱుఁగులు దిద్దుననునాసలో నామె యీనడుమఁ దఱచు కాటయవేమారెడ్డి మందిరమునకు వచ్చుచుఁ బోవుచుండెను. చంద్రశాలపైఁ దా నధ్యయనము గావించుకొను గదిలోఁ గాటయవేమారెడ్డి లకుమాదేవితో నభినయవిషయములు చర్చించుచు నామె మాళవికాభినయమును విమర్శించి సంస్కరించుచుఁ బ్రతిదినమును గొంతకాలము గడుపుచుండెను. మల్లాంబికకు మొదటి నుండియు నీవిషయమంతగా నిష్టము గాదు. నానాటికిని వారి యేకాంత గోష్ఠి దీర్ఘతరమగుచుండుట గమనించినయామెకు రెండునాళ్ళనుండియు లకుమాదేవి రాకపోకలు తలనొప్పిపుట్టించుచుండెను. ఇప్పుడు తన భర్తయు లకుమాదేవియు నేదియో చెవులు కొఱికికొను చుండుట యామెకు కంటగింపయ్యెను.

యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకవార్త విని యామె యుప్పొంగిపోయెను. అన్నగారిని, మేనల్లుని జూచుటకు రాజభవనమున కేఁగఁదలఁచి యామె చక్కఁగా నలంకరించుకొని మగని కగపడిపోవలెనని చతుశ్శాలలోనికిఁ గిలకిలనవ్వుకొనుచు వచ్చెను. మగడు సట్టువపడుచుతో మంతనము లాడుటగాంచి యామె కొడలుమండుకొనిపోయెను. అలంకారములొలిచి యావలబడవైచి యామె శయనాగారమునఁ బ్రవేశించెను. పరిచారికల కీపరిణామమేమియు నర్థముకాలేదు. చేరఁబోయిన పరిచారిక నామె కసరి కొట్టుటతో నెవ్వరు నామె దరి కరుగుటకే వెరపడిపోయిరి. కాటయ వేమారెడ్డి మల్లాంబిక యంతఃపురముఁ బ్రవేశించునప్పటికిఁ బరిచారిక లందఱు నెవరికివారు శిలాప్రతిమలవలె నిలిచియుండిరి. వేమారెడ్డి యొకదాసిని బిలిచి తన రాక నమ్మగారి కెఱిఁగింపుమని పంపెను. అది బెదరుచుబెదరుచుఁబోయి శయనాగారద్వారమునఁ జప్పుడు కాకుండ తొంగిచూచెను. మల్లాంబిక కుడిచేతిపిడికిలిపై గడ్డమునానించి శయ్యపై బోరగిలఁ బండుకొని గవాక్షద్వారమున నుద్యానవనము లోనికిఁ జూచు చుండెను. మల్లికాకుసుమమున మకరంద మానుచుండిన మధుకర మొకఁడు చేరువనున్న క్రోవిపూవు వర్ణప్రకర్షచే నాకర్షింపఁబడి యద్దానికి మునుకొనుచుండెను. మల్లాంబికకు మగనిపైఁగోపము పొరలివచ్చెను. ద్వారమున నిలిచిన దాసి "అమ్మగారూ" అనెను. మల్లాంబిక వినిపించు కొనలేదు. ఆ మధుకర మాక్రోవిపూవుచుట్టు నటులే తిరుగుచుండెను. మల్లాంబిక కాతుమ్మెద యేమిచేయునో చూడవలెననియుండెను. దాసి మరల "అమ్మగారూ" అనెను. మల్లాంబికకుఁ జిరాకు ముంచు కొనివచ్చి జేవురించిన మొగమును దాసిపైకిఁ ద్రిప్పెను. అది "ప్రభువు దయచేసినా" రనుచుండ మల్లాంబిక దానిపై నురిమిచూచెను. అది యడలుపుట్టి ద్వారమువెనుక దాగికొనెను. మల్లాంబిక మరలఁ దోట లోనికిఁజూచెను. క్రోవిపూవునువీడి యామధుకరము దూరమున నెచ్చట

నోయున్న మాలతిపైఁ దిరుగాడుచుండెను. మాలతీనికుంజము సందా మధుకరమేమయ్యెనో మల్లాంబికకుఁ గాన్పించలేదు.

పరిచారికపోయి యమ్మగారికి నివేదించితినని కాటయవేమారెడ్డికి విన్నవించెను. ఆయన కొంతసేపటనే కూర్చుండి సనిశ్వాస మందహాసముగా లేచి "రాజమందిరమునకు దయచేయుమని రాణీగారికిఁ జెప్పుఁ" డని పరిచారికలతో నని యటనుండి వెడలిపోయెను. ప్రభువునకుఁ గోపమువచ్చునోయని తల్లడిల్లిపోవుచున్న పరిచారిక లించుకతేరుకొనిరి.

రాయప్పకు నాటిరాత్రియంతయు నుత్సాహజాగరణమయ్యెను. అతనికి నిద్దురపట్టలేదు. నడురేయియగువఱకును ప్రభువు కుమారు నంకము నందిడుకొని లాలించుచు లాలించుచు నానందించుటతోడనే సరిపోయినది. ప్రభువు నానందమునుగాంచి తానానందపరవశుఁడగుటతోడనే రాయప్పకు ఘడియలు నిముసములుగా గడచిపోయినవి. పసివానికిఁ గునుకుపట్టుచున్నది, రేపెల్లమేల్కనియున్నచో నాతని యారోగ్యము దెబ్బతినునని పరహితభాస్కరాచార్యులవారు గొడవచేయసాగిరి. అభినందింపవచ్చుచుండిన పౌరప్రవాహము నాపుచేయించి ప్రభువు కుమారాన్నపోతారెడ్డిని శయనాగారమునకనిపెను. భాస్కరాచార్యులవారా రేయెల్లఁ గుమారుని శయ్యాప్రక్కనేయుండి గడియగడియకు నేదోయౌషధమును బోయుచుండెను. ప్రభువుగూడ లకుమామల్లాంబికాదుల నిండ్లకుఁ బోనియమించి తానును శయ్యఁజేరెను. ఆయన యంతరంగము లోతులలోఁ గలకవేయుచున్న చింతాశల్యము నేడవగతమయ్యెను. ఆయన చిరమనోరథము నేడు సిద్ధించెను. ప్రసన్నచిత్తుఁడై యాయన సుఖనిద్రావశుఁడైపోయెను.

రాయప్పకుఁ గాలు నిలుచుటలేదు. ఆతఁడు రాచనగరమంతయుఁ దిరుగఁజొచ్చెను. స్వర్గమునుండి దిగివచ్చి యువరాజ్ఞియాత్మ యంతఃపురమునం దానంద సంభ్రమసంచారములు గావించుచు రాచనగరి యలంకరణములకు మెఱుగులు దీర్చుచున్నట్లుండెను. తన యేకైక సంతానము నేడు కొండవీట యౌవరాజ్యపట్టాభిషిక్త మగుచున్నది. యువరాజ్ఞి యా రాచనగరునందెల్ల వస్తువులును దానయై యందము లుగా నానందములుగా మొలిచివచ్చుచుండెను. అల్లాడరెడ్డియు నన్నయ మంత్రియు వకుళావంజులాదులఁ దోడుచేసికొని యంతఃపురమునఁ బ్రతియంగుళమును సౌందర్యమును బూలలుగా, మెఱుఁగులుగాఁ, జిత్ర ములుగా, రంగవల్లులుగాఁ, దోరణములుగా దీర్పించుచుండిరి. ఎచ్చటఁ జూచినను దానయై వెఱ్ఱివానివలెఁ దిరుగాడుచున్న రాయప్పనుజూచి వారు నడుమనడుమ నవ్వులాడుకొనుచుండిరి. అంతఃపురమునఁ దిరిగి తిరిగి రాయప్ప నగరమువెంట బయలుదేరెను. అర్ధరాత్రము నందా నగరమునఁ బట్టపగలువలె నుండెను. చతుష్పథములందు మణిదీపికా తోరణములు కోటి యింద్రధనస్సులు యుగపదుత్పన్నములైనట్లుం డెను. లలాటమున యువరాజపట్టము, నురమున యువరాజపతకమును మెఱయఁ బట్టగజము నధిరోహించి యువరాజు కుమారాన్నపోతారెడ్డి రేపి రాజవీథులం దూరేగింపువచ్చును. ఈ చతుష్పథముల ముహూర్త మాగి నగరలక్ష్మిమస్తకమకుటమాణిక్య మనోజ్ఞమూర్తియై పౌరజనుల కన్నులకుఁ బండువచేయును. అప్పు డీమణిదీపికా తోరణము లాయనకు నీరాజనములు పట్టును.

నగరమంతయు నా రాత్రి మేల్కనియేయుండెను. వసంతోత్స వాలంకృతములైన పౌరమందిరముల కలంకారముపై నలంకారమగు చుండెను. దుర్గాధ్యక్షుఁడగు జతనము పెద్దిరాజు భద్రాశ్వమునెక్కి నగరమున సందుగొందులన్నియుఁ దిరుగుచు యువరాజు పురమేఁగ

వచ్చినప్పుడు పౌరులు ప్రవర్తింపవలసిన విధానముల నుపన్యసించుచుండెను. ప్రధానసేనాపతియగు పెద్దగడదండనాథుడు యువరాజునకు వందనము సమర్పించుతీరు నాశ్వికవీరులకు సాధనము చేయించుచుండెను. వామనభట్టు చతుష్పథములందెల్ల రెడ్డివంశప్రశస్తి పతాకములను వ్రేలాడగట్టించుచుండెను.

రాయప్ప పిచ్చియెత్తినవానివలె వాడలన్నియు దిరుగాడెను. అతనిని గాంచినవారెల్లరును నగరాలంకరణ పర్యవేక్షణమునకు బ్రభువాతనిని నియోగించెగావలయు ననుకొనిరి. కొండవీటి వీథులన్నియు స్వర్గమువలె నలికి ముగ్గులుతీర్చి పురలక్ష్మి తనయందము తానే తిలకించుకొని మురిసిపోవుచున్నట్లుండెను. తూర్పున వెండివెలవాఱుచుండ స్నాతానులిప్తయై శుభ్రవసనములు ధరించి లకుమాదేవి ముత్యాల పల్లకిలో నంతఃపురాంగణమున దిగెను. ఒకతూరి నగరు నలుమూలలు దిలకించివచ్చెను. ఇంతలో మల్లాంబికయు వచ్చెను. ప్రధానివేషము మెఱయ గాటయవేమారెడ్డి పంచకళ్యాణిపై సమాత్యదండనాథసామంతులతో గూడి యరుదెంచెను. మొగసాలపై వీరాస్వామి మాయామాళవగౌళరాగమున వారికి స్వాగతము నెఱపుచుండెను. ప్రభాతమందమారుతములపై దేలియాడుచు నా రాగాలాపము సుఖనిద్రావశమైయున్న కుమారగిరి మహీపతి శ్రవణేంద్రియమునకు సంగీత స్వప్నములు చెప్పించుచుండెను. ప్రత్యూషశీతల సుగంధిల మరుదంకురములు ప్రభువు సర్వాంగములను బరిష్వజించి యువరాజ్ఞి లలితాంగుళీస్పర్శనములవలె జక్కిలిగింతలు పెట్టుచుండెను. ప్రభువు నెమ్మేన మెలకువ పులకించెను. ఆయనకన్ను లరవిరిసెను. ప్రసన్న హాసారమున దరవికచములగు నరవిందములవలె నా కన్నులందము లొలుకుచుండెను. అర్ధనిమీలితలోచనుడై ప్రభువింకను సేపు గోపాలనామస్మరణము గావించుకొని శయనము నుజ్జగించెను. కాల్యకరణీయముల

నిర్వర్తించెను. సాళువాయనికుడైన వేమారెడ్డికి నల్లాడరెడ్డికిఁ గడవంటి చెలువగవుల నడుమనిలువుచు నంతఃపురాంగణమున కుమారునితోఁ గూడి ప్రాఙ్ముఖుఁడై దంతపుఁ బీట నలంకరించెను. మల్లాంబిక మంగళగీతముపాడి బంగరుపళ్లెరమునఁ గపురారతి పట్టెను. లకుమాదేవి లలాటమునఁ గుంకుమతిలకము దీర్చెను. వకుళాపుంజాలాదు లగరుధూపనియఁ దలయంటి కస్తురినలుఁగులువెట్టి గోరువెచ్చని గొజ్జంగినీట జలకములార్చిరి. రాయప్ప రాజునకు యువరాజునకు ఫాలముఁ దిరుమణి తిరుచూర్ణములఁ దిలకములుదిద్దెను. లకుమాదేవి రాజునకును మల్లాంబిక యువరాజునకును సుజ్జాలాంబరాభరణము నలంకరణము నిర్వర్తించిరి. వందిమాగధులు వంశప్రశస్తి పఠించుచుండఁ బెద్దియజ్వతోఁగలిసి పదువురు విప్రులాశీర్వచనపుఁ బనసలు పఠించుచుండ ప్రభువు యువరాజసహితుఁడై వేమారెడ్డియు నల్లాడరెడ్డియుఁ బార్శ్వముల నడచుచుండ సభామందిరముఁ బ్రవేశించెను. మణిమయోజ్జ్వలమగు సింహపీఠిపైఁ బ్రభువాసీనుఁడయ్యెను. ఆయన కుడివైపున బాలాసనమునఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డిని గూర్చుండఁబెట్టిరి. వేదోక్త విధానమునఁ గుమారునకు యౌవరాజ్యాభిషేకము జరుగుచుండఁ గుమరగిరిప్రభువు కన్నుల నుండి పూలవాన గురియుచుండెను. ఆయన యంతరంగమున యువరాజ్ఞియు, నడియుగమున యువరాజును నిండిపోయిరి. ఫాలమునఁ బట్టుసూత్రము, గళమునఁ బతకహారము ధరించిన యువరాజు శీర్షమున బెద్దియజ్వ క్షీరసాగరతరంగశిఖరానీలమగు డిండీరఖండము వంటి ధవళోష్ణీషము నలంకరించుచుండ వివిధమంగళవాద్యము లొక్కుమ్మడిగా బోరుకలంగెను. వేదనాదము లుప్పతిల్లెను. జయఘోష మిన్నందెను. కుమరగిరి కిదియేదియు వినిపించుటలేదు. యువరాజు శీర్షమందలి యుష్ణీషము రెడ్డిప్రభువుల యశోరాశివలె నాకసమెల్ల నిండి

యాయనదృష్టిపథము నావరించియుండెను. సర్వనాదసారభూతమైన యమృతపుసోనవలె వీణాస్వామి యానందభైరవి యాలాపనము ప్రభువు శ్రవణేంద్రియమున కద్భుతనాత్రను పునఃప్రతిష్ఠించుచుండెను.

కాటయవేమారెడ్డి సామంత దండనాథామాత్యాద్యధికృతులచే రాజభక్తి ప్రమాణములు చేయించెను. అల్లాడరెడ్డి వారందఱు సమర్పించు కానుకలు స్వీకరించెను. లకుమాదేవి రాజునకు, యువరాజునకుఁ గర్పూరనీరాజనమెత్తెను. ఆ నీరాజనపుఁ గాంతులలోఁ గుమారగిరి ప్రభువు సంధ్యాకాలసమావృతమైన జరఠారుణబింబమువలె నుండెను. యువరాజా నీరాజనమునందలి కర్పూరఖండమువలెనుండెను.

రాయప్ప కిప్పుడే తెల్లవాఱినట్లనిపించెను. అతనికిఁ బూర్తిగా నొడలుతెలియునప్పటికి యువరాజు పురమేగి తిరిగి నగరివాకిటికి వచ్చెను. రాయప్ప తానును నూరేగింపువెంట నుండెను. ఇంటింట యువరాజునకు మంగళహారతులిచ్చుట తాను చూచెను. యువరాజునకు గజదళము, నశ్వదళము, పదాతిదళము వేఱువేఱ వందన సమర్పణము గావించుట తాను తిలకించెను. అగ్నిదళము యువరాజున కిరువదియొక్క శతఘ్నులఁ బేల్చి వందనము సమర్పించుట తాను చెవులార వినెను. ఇదియంతయు నతనికి స్వప్నానుభవమువలెనుండెను. యువరాజు పట్టగజము నవరోహించెను. యువరాజంతఃపురములోనికిఁ బోయెను. మల్లాంబిక యల్లునకు దృష్టిదోష పరిహారవిధులు నిర్వర్తించెను. యువరాజలసిపోయి వాడిన తేఁడమ్మితూఁటివలె వ్రేలఁబడి పోవుచుండెను. రాయప్ప యాతనినెత్తుకొని శయనాగారమునకుఁ దీసికొనిపోయెను. యువరాజున కుష్ణీషము తలపై బరువుగానుండెను. యువరాజుపతకము గుండెలపై బండపెట్టినట్లుండెను. రాయప్ప వానిని

దీసి పక్రిక్కనున్న దంతపుఁబీటపైనుంచెను. కుమారవీరభద్రుఁడు గుస గుసలాడుచువచ్చి యాయుపంచారములు వగిలించుకొని రాచనడకలు పోయి యువరాజును సమీపించెను.

మూలస్థాన మైలారదేవుని యాలయమున నూర్వురువీరభటులు, భద్రకాళికాలయమున నూర్వురు భైరవీభక్తులు గండకత్తెరలు వైచు కొనిరి.

వసంతోత్సవములలోఁ గొండవీటఁ దమనాటకములను బ్రదర్శించుటకై పెండెలనాగియు, భాగోతులబుచ్చిగాడును బ్రతివర్షము వతనుగా వచ్చుచుందురు. ప్రభువు వారికి వార్షికములుగూడ నేర్పాటు గావించి యుంచెను. భాగోతుల బుచ్చిగాఁ డచ్చముగా నాడుదానివలె నుండును. అతఁడు సామాన్యముగ నడచుచుండినను, మాటాడుచుండినను నాడుది నడచినట్లే, మాటాడినట్లే యుండును. నిరంతర స్త్రీభావనా వశమున నాతని శరీరమునకు, మనస్సునకు స్త్రీత్వముపట్టినదా యనిపించును. అతఁడు వీథులలో నగపడినచోఁ బిల్లలాతని జుట్టుముట్టి కదలనీయరు. అతఁడు వారినెటో బుజ్జగించి, బుగ్గలుపుడికి తప్పించుకొనిపోవును. బుచ్చిగాఁడు తమ బుగ్గలు పుడికినాఁడని, చిబుకము స్పృశించినాఁడని, యలకలు సవరించినాఁడని పిల్లలెల్లరు గొప్పగాఁ జెప్పికొని మురిసిపోవుచుందురు. కొండవీటి రసికయువకులు వాని కూపిరితిరగనీయరు. వానిని దెగఁబొగడుచుందురు. వాఁడు నిజముగ నాడుదియే యైనచో నేలికలనే యేలుకొనియుండునని యందురు. ఆ పొగడితల కాతఁడు పూలతీవవలె మెలికలుతిరుగును. ఆమెలికలకు మోహములు పొంది యువరసికులొడళ్ళఁ గొంకరలు పోవుదురు.

పెండెలనాగి పామరజనములపాలిటి యచ్చర. అది యాటవేళఁ దప్ప సాధారణముగా లోకులకంటఁబడదు. దాని యచ్చముగా నాడు

మేళము. దానివర్ణన మెంతవారికిని లభింపదు. ప్రభువులనుచెప్ప అన్యులనది వర్ణింపఁబోదు. దాని వర్ణనమందనీ యువకుల్లెల్లరు బుచ్చిగాని భక్తబృందమునఁ జేరుచుందురు. ఐదారేండ్లనుండియు నది వసంతోత్సవములలో బుచ్చిగానితోఁ బోటీగాఁ బ్రదర్శనము లిచ్చుచుండెను. ప్రభువు తారతమ్యనిరూపణము చేయకుండ నిరువురను సమానముగా సన్మానించి పంపివైచుచుండెను. ఈయేడది యటోయిటో తేల్చుకొనవలెనని పట్టుదలతో వచ్చినది. బుచ్చిగాఁడు ఉషాపరిణయమున నుషాకన్యవేషము సద్భుతముగాఁ గట్టునని ప్రతీతి. ఈయేడు నాగియు నుషవేషము కట్టుటకు సిద్ధపడి వచ్చెను.

తలవనితలంపుగా నాడు యువరాజు పట్టాభిషేకము జరిగినది. ప్రభువుమివుల నుత్సాహముగానున్నాఁడు. నాఁడే తమ నాటకప్రదర్శనము. పెంటెలనాగి మేళమునకుఁ దూర్పువీథియందును, భాగోతుల బుచ్చిగానికిఁ బడమటివీథియందును, బ్రదర్శనముల కేర్పాట్లుగావింపఁబడినవి. కొండవీటిప్రజలు తూర్పుపడమర వీథుల రెండుగాఁబంపకమైరి. ఉత్తరదక్షిణముల రాజవీథి కొండవీటికిఁ బాపటచేరు వలెనుండును. రాజభవనమద్దానికిఁ జేర్చుచుక్కలవలెనుండెను. నాగియొక్కయు, బుచ్చిగానియొక్కయు నాట్యరంగములిప్పుడా పాపటకిరువైపుల సూర్యచంద్రాలంకారములవలెనుండెను. సాయంకాలమే ప్రభువులిరువురకునుఁ గర్పూరతాంబూలములొసంగెను. నాగి తనయాడుతనముబలిమిచే నంతఃపురములోనికేఁగి యువరాజును దనప్రదర్శనమునకు దయచేయవేడెను.

రాత్రిపదిగడియలప్రొద్దుపోయి ప్రదర్శనమారంభమైనది. రెండు మేళములు నుషాపరిణయమే ప్రదర్శించును. బుచ్చిగాఁడు ముందుగాఁ బ్రదర్శనమారంభించెను. తూర్పువీథినిగూడఁ దనవైపునకు లాగవలెనని వాని యాలోచన. పడమటివీథిలోఁ గంచుతాళములు కంగుమను

టతోఁ దూర్పువీథియంతము నటుఁబోరలఁదొడఁగెను. బంగరుపల్లకిలో
యువరాజువచ్చి రంగమునకుఁ జేరువగా నాసీనుఁడయ్యెను. నాగి
యాయనరాకయై కనిపెట్టుకొనియుండెను. ఆయన యాసీనుఁడై నంతనే
నాగి నాటరాగమున నటతాళమునఁ బ్రార్థన దరువునెత్తికొనెను. దాని
కంఠము కంచుగీచినట్లుండును. తారస్వరసంచార మామెకు నల్లేరుపై
బండినడకవంటిది. తారతరమునఁ బలుకవలెనని యామె యెన్నాళ్లుగనో
ప్రయత్నించుచుండెను. కాని కంఠము తెగిపోవుచుండెను. ఏమయినఁ
గానిమ్మని యిప్పుడామె తెగించినది. ఆమె అదృష్టము పండినది. తార
తరమునందామె యొక్కకేక వైచినది. ఆ కేక యాకాశమునంటి కొండ
వీటిపైఁ జుక్కలు కురిపించినది. ఆ కేక కొండవీటి నాలుగుచెరగులను
జుట్టుచుట్టి యూరంతయునొక్కచోఁ బోగువెట్టినది. బుచ్చిగాఁడు వట్టి
బయలునకే నాటకముఁ బ్రదర్శించుచుండెను. తెలతెలవాఱుచుండఁ
బ్రదర్శనములు ముగియవచ్చెను. ఉషానిరుద్ధుల పాణిగ్రహణసమయ
మునఁ బెండెలనాగికి యువరాజు తనమెడలోని ముత్యాలహారముఁ జది
వించెను. పెండ్లికూతు సిగ్గులు కులికించుచుఁ బెండెలనాగి యువరాజు
నకుఁ బ్రణామాంజలి సమర్పించెను.

ప్రదర్శనము ముగిసినంత నాగియు బుచ్చిగాఁడును వేషములు
విప్పకుండనే ప్రభువు దర్శనముచేసికొనిరి. ఆయన యిరువురను బ్రశం
సించి సమముగ సన్మానించెను. నగరమంతయు నాగిపక్షము. రసిక
యువకులుమాత్రము బుచ్చిగానిపక్షము. నాగి ప్రభువుతో నిట్లన్నది.
"ప్రభువా! మా యభినయముల తారతమ్యము ప్రభువు నిరూపింప
వలెను." ప్రభువు నవ్వి యూరకుండెను. నాగి మఱల నిట్లనెను.
"కడచినయేండ్లు మే మిరువురము వేర్వేరునాటకములు ప్రదర్శించు
చుంటిమి. ప్రభువు లిరువురను సమానముగ మెచ్చుచుండిరి. ఈయేడిరు
పురము నొకేనాటకమును బ్రదర్శించితిమి. ఒకేపాత్రము నభినయించి

తిమి. ప్రభువులు మా యభినయనముల తారతమ్యము నిరూపింప వలెను.'' బుచ్చిగాని మొగము కొఱకొఱలాడెను. ఆ కొఱకొఱ యాతని యాడువేషము మఱుగుపఱచిన మగతనము గుఱుతునకుఁ దెచ్చుచుండెను. ప్రభు విరుపురివంకనుజూచి మరలనవ్వి యూరకుండెను. నాగి మరల వాదించెను: ''పురుషుఁడైన యాతఁడాడువేసము నలవఱచుకొనుటకుఁగావించిన కృషిని నేనును నభినందించుచున్నాను. ఆతని యాడువేసము సాధ్యము. నాయాడువేసము సిద్ధము. కాని ప్రభువా! సిద్ధమైన నాయాడువేసమువెనుక నెన్నిజన్మపరంపరల సాధనయున్నదో ప్రభువు గుఱుతించిరనుకొందును.'' నాగి వాదధోరణికిఁ గుమరగిరి ప్రభువు చకితుఁడయ్యెను. విస్ఫారితలోచనుఁడై ప్రభువామె గళమును జూపులతో నలంకరించెను. తనమెడలోని ముత్యాలహారమును జూచుకొని నాగి మురిసిపోయెను. యువరాజుతీర్పు జనవాణికిఁ బ్రతిధ్వని యయ్యెను.

శ్రీనాథుఁ డసంతయ్యగారినిఁ గలిసికొనవలెనని యైదాఱుపర్యాయములు యత్నించెను. అన్నయమంత్రి యన్నమాట లాతనిని వెనుకకు లాగుచుండెను. ఎదురుమదురుగ నెవ్వఁడోతప్ప గళమునలింగము ధరించినవారు కొండవీట నాతని కంతగా నగపడలేదు. లింగధారణ మనాగరకలక్షణముగఁ గొండవీటఁ బరిగణింపఁబడుచున్నట్లాతనికిఁ దోచెను. ఆ కొలదిమంది లింగధారులును కన్నడదేశమునుండి వచ్చిన వీరబలిజలే. గళమునందలి యీ లింగముతో వసంతయ్యగారిని జూడఁ బోవుటో పోకుండుటో యాతనికి గుంజాటగానుండెను. రెండుమూడు మారులాయన యింటివఱకునుబోయి తిరిగివచ్చెను. పదుగురతోఁ గలిసి యాయన కనిపించినపుడెల్ల నమస్కారములు చేయుచుండెను. ఆయన పట్టించుకొననట్లుకనిపించెను. ఒంటరిగా నగపడునేమో పలుకరింపవలెనని చూచెను. ఎప్పుడుచూచినను ఆయన కవిపండితులతోడనో,

రాజపురుషులతోడనో కలసియే యగపడుచుండెను. కొండవీట నాయన గొప్పపలుకుబడికలవాఁడే. ఆయనను బట్టుకొన్నచోఁ బ్రభుదర్శనము సులభముగావచ్చును.

శ్రీనాథుఁడీ నాలుగైదుదినములలోఁ గొండవీడంతయుఁ జుట్టివచ్చెను. బొందిలివాడ సందులలోఁ దోటలకోలెఁది పచారులుచేసెను. ఆ బొందిలీస్త్రీల యందమేయందము. పండినజామిపండ్లవలె నుందురు. బొమ్మలు సగము దిగియుదిగనట్లు గుప్తముగాఁ దొడిగిన కంచుకముల జలతారంచులక్రిందఁ బనసతొనలవలె మిసమిసలాడు ముడుతలఁ గాంచి యాతనికి నోరూరుచుండెను. మేల్ముసుంగుల మఱుగున దోబూచులాడు చందమామల సందర్శింప నాతనిచూపులు వెంపరలాడుచుండెను. చెంగావివలిపెము చెలువుగాఁగట్టి, దళముగా మేన గంధంబు నలఁది తిలకంబుకస్తురిఁదీర్చి, జాదులు, కలిగొట్టులుఁ గొప్పునఁబెట్టి, కంచుమిప్పటిఁగప్పి, యందియడాకాల గీలించి, పువ్వులకోలఁ గేలఁ గీలించి, నిద్దమౌనద్దాలకుచ్చుల చెప్పులు కిఱ్ఱుమిమెఱయ, నోడిరోని పోకలాకు లుల్లాసమున నమలుచు నట్టహాసముగ నొక బొందిలిజెట్టి వీథిలోనికివచ్చెను. అతనివెంట గిలుకుటందియలు గలుగల్లురన, నెఱ పంపరునిబింబమరచాటువఱచు మెయిలులెఱనుబోలు మేలిముసుంగు నవరించుకొనుచు నాతనియిల్లాలును వచ్చెను. వంగివంగి యాభామిని మోము నోఱగంటఁ దిలకించు శ్రీనాథుని మొగమున నాబొందిలిశెట్టి కోఱమీసలు మెలిపెట్టుచు దన బాసలో గుఱ్ఱుమనెను. శ్రీనాథుఁ డడలిపోయి యొడలుముడుంగ నొదిగియొదిగి వీథియోర నడచుచుఁ దనలో గొణిగికొనఁజొచ్చెను.

"వన్నెలగాగరా చెలఁగు
వల్లువ కుచ్చెళులందు పాదముల్

నన్నుపువారిభంగముల
నంటున నీదెడు బాలకూర్మముల్
గన్న తెఱంగుదోఁప కర
కంజములన్ ముసుఁగున్ ఒగించి ప్ర
చ్ఛన్న ముఖాబ్జయై నడచె
ఝంగున బొందిలిభామ గోమునన్”.

బొందిలిజట్టి కోఱమీసలు మెలిపెట్టుట శ్రీనాథునకుఁ దనచెవులు మెలిపెట్టినట్లుండెను. ఇంటికిఁజేరువఱకును నా బొందిలిభామ గోము లాతని మోమున ప్రేలుచునేయుండెను.

౧౦

శ్రీరామనవమి వసంతోత్సవములఁ జివరిదినము. ప్రభువు సపరివారముగ వేణువనమునకేఁగెను. మన్మథపూజ గావించెను. వకుళామంజులాదుల చర్చరీగీతము లాలకించెను. గొండ్లితిలకించెను. రాచమన్మథులకు వేణుకాసారమునఁ బ్లవోత్సవము నిర్వహించెను. దుర్గాధిప సీమాధిపులకుఁ గొంచెముసేపు లతామండపమునఁ గొలువిచ్చెను. కవి పండితులతో, నర్తకగాయకులతో నల్లంతసేపు వినోదగోష్ఠియొనరించెను. చిత్రకవి ముద్దయయావధాని సమస్యాపూరణ చాతుర్యమును జిత్తగించెను. ప్రకాశభారతీయోగి యాశువుగాఁ జెప్పిన మదనవిలాసవర్ణనము నవధరించెను. పట్టాశ్వముపైఁ బురవీథులను బర్యటించి పేటపేటఁ జరుగుచుండిన సీతాకళ్యాణమహోత్సవములఁ దిలకించుచుఁ గళ్యాణ ముహూర్తమునకు శ్రీరాఘవేశ్వరాలయము చేరుకొనెను. మట్టమధ్యాహ్నము చిటపటచినుకుల నాకసము పూలవాన కురియుచుండ సీతారాములు తలఁబ్రాలుపోసికొనుట గన్నులారఁ గాంచెను. తానర్పించిన బంగరు తలఁబ్రాలదోయిళులతోఁ గలసి పసుపుఁబ్రాలసేసలు బంగరు

దాసులయ్యెను. అర్చకుఁడర్పించిన పురపుటాకరితిఁ గన్నులనద్దుకొని శ్రీపాదములు శిరమున స్వీకరించి, తులసీదళమును చెవిసందునఁ జెరివికొని, యక్షతలందుకొని ప్రభువు పరివారముతోఁ దిరిగి నగరున కరిగెను.

సాయంకాలము వసంతోత్సవము. చతుష్పథములందెల్లఁ బటి కపుగోలెములఁ గుసుంభరజములు, గందపుఁబసపులుఁ, గస్తూరికా ధూళులుఁ, జిఱుబంతిపసపులు సద్గంధ పరాగములు గలిపిన పటీరజలములు పొరలిపోవుచుండెను. పెనుదళియలఁ బటవాసరజములు రాసులు పోసియుండెను. నగరమునం దెచ్చటఁగాంచినను బ్రజలు కొండమల్లె గుత్తులవలె గుంపులుగూడియుండిరి. ఎల్లరును ధవళాంబరములు ధరించి, చిత్రవర్ణాకృతులగు శృంగములు చేపట్టి హృదయముల రతి భావము, గన్నులఁ గామభావము దీపింప నుత్సాహమున నురకలు వాఱుచుండిరి. ఎటగాంచినను భిల్లీవేషములుదాల్చిన వయసుకత్తియల కుండవేసరసములే. మధుపదములతోఁ జిందులుద్రొక్కు వయసుకాండ్రు జక్కిణీనృత్యములే. ఎటుచూచినను బాంబాలికల వంతలాసకములు, నరనారీజనముల హల్లీసకములు గనువిందు గావించుచుండెను. జవరాండ్రు జాజరపాటలతో, నెమ్మెకాండ్రు యేలపాటలతో హిందోళము సాంధ్యమంద పవన తరంగముల నాందోళితమగుచుండెను. వేణువన ద్వారమునఁ బూలరథమెక్కి పుష్పబాణదేవుఁడు పురమేగవచ్చుచుండెను. గాత్రమెల్ల నృత్యమై, ప్రాణమెల్ల గానమై శృంగార రసాధిదేవత యావేళఁ గొండవీటి రాజవీథుల వసంతరసాభిషేకముల నోలలాడిపోయెను. పటవాసక్షేపములఁ దేలియాడిపోయెను. సంధ్యాతప మాంజిష్ఠమైన గగనాంగణమున దేవతలుగూడ వసంతము లాడుకొనుచుండిరిగావలయును — క్రిందఁ గొండవీడు, మీద గగనమండలము

బింబప్రతిబింబభావము భజించి యా వసంతసాయంవేళ భూమ్యా కాశములేకరూపమైనట్లు భాసించెను.

మోదుగులు పూచినట్లు, అశోకములు కుసుమించినట్లు, కురవ కములు విరిసినట్లు, చంపకములు పుష్పించినట్లు వసంతరసపరిషిక్త చిత్రాకృతులగు స్త్రీపురుషులచేఁ గొండవీటి పౌరుల భవనములన్నియు నుపవనములయ్యెను.

రాజసౌధనాట్యమందిరమున నారేయి మాళవికాగ్నిమిత్ర నాటక ప్రదర్శనము. లకుమాదేవి మాళవికాపాత్రము నభినయించును. నాట్య శాల కవిపండితరసజ్ఞులతో, సమాత్యదండనాథ దుర్గాధిపసీమాధిపు లతోఁ, బ్రధానపౌరరాజాధికృతపురుషులతోఁ గిటకిటలాడిపోవుచుం డెను. అంతఃపురస్త్రీలు, నాగరనారీజనము ప్రత్యేకస్థలముల నాసీనలై యుండిరి. వసంతరాజీయమార్గానుసారియగు కాటయవేమారెడ్డి వ్యాఖ్యా నము రూపించిన యభినయవిశేషముల నాలోకింపనెల్లరును సవహిత చిత్తులై యుండిరి. ప్రథమాంకము నడచుచుండెను. ప్రేక్షకులు మాళవికా దర్శనమున కెదురుచూచుచుండిరి. గణదాసకృతమగు నామె నాట్యవిద్యాకౌశల ప్రశంస వారి యంతరంగముల నారటపెట్టుచుండెను. ద్వితీయాంకమవతరించెను. రాజవిదూషకులొకవంకను, ధారిణీపరి వ్రాజిక లొకవంకను రంగమున నుపవిష్టులై యుండిరి. మాళవికనాట్య గురువగు గణదాసుఁడు ప్రవేశించి యగ్నిమిత్రునితో "దేవ! లయ మధ్యమునుఁ జతుష్పదమునునగు శర్మిష్ఠాకృత ప్రబంధమునకలదు. అద్దానిఛలికప్రయోగమును దేవర యేకచిత్తులై యాకర్ణింతురుగాక" యని నివేదించి నిష్క్రమించెను.

"నేపథ్యపరిగతయగు నామెదర్శనమునకై సముత్సుకములగు నా చక్షువులధీరములై యాతిరస్కరిణి నపసరింప యత్నించుచునట్లున్నవి"

అని యగ్నిమిత్రుఁడు జనాంతికముగఁ జెలికానితో ననుచుండఁ బ్రేక్షకులకాపలుకులలోఁ బ్రేమహృదయములు స్పదించినట్లుండెను. ప్రేక్షకలోకమంతయు నయనేంద్రియ ప్రధానమైయుండెను. ఆచార్యవేక్ష్యమాణాంగసౌష్ఠవయై మాళవిక యంతటఁ బ్రవేశించెను.

''దీర్ఘాక్షం శరదిందుకాంతి వదనం, బాహూ నతావంసయోః,
సంక్షిప్తం నిబిడోన్నత స్తనమురః, పార్శ్వే ప్రమృష్టే ఇవ,
మధ్యః పాణిమితో, నితంబి జఘనం, పాదావరాళాంగుళీ,
ఛందో నర్తయితుర్యథైవ మనసి శ్లిష్టం తథాస్యా వపుః''

అని యగ్నిమిత్రుఁడామెను వర్ణించెను. కుమరగిరి ప్రభువు వసంతరాజీయమున నాట్యారంభభంగిమము నిట్లు వర్ణించెను ''అంగస్య చతురస్రత్వం, సమపాదౌ, లతాకరౌ.'' లకుమాదేవి యాభంగిమమునే యవలంబించెను.

మాళవిక యుపగానమొనరించి చతుష్పద ప్రబంధము నిటుగానము చేసెను.

''దుర్లభః ప్రియోమే, తస్మిన్ భవహృదయనిరాశ
మహో! అపాంగో మే పరిస్ఫురతి కిమపి వామః,
ఏషసచిరదృష్టః, కథంపునరుపనేతవ్యో,
నాథ! మాం పరాధీనాం త్వయి పరిగణయ సతృష్ణాం''

పాదచతుష్టయమునఁ గ్రమముగ నిర్వేదము, సాశ్చర్యహర్షము, చింత, దైన్యమునను సంచారిభావములను బ్రదర్శించెను. ప్రథమపాదమున నంతర్బాష్పగాద్గద్యమైవర్ణములచే నష్టార్థవిరహరూపమైన నిర్వేదమును, ద్వితీయపాదమునఁ బ్రసన్న ముఖనేత్రపులకోద్గమములచే నిష్టార్థలాభసూచనారూపమైన సాశ్చర్యహర్షమునుఁ, దృతీయపాదమున జిత్తైకాగ్రతచే నిష్టార్థాలాభరూపమైనచింతను, జతుర్థపాదమున నంగ

శైథిల్యాధోముఖత్వములచే నౌత్సుక్యరూపమగు దైన్యమును సభిన యించి యామె సామాజికుల సయోగ విప్రలంభశృంగారరసమ్మయులను గావించెను.

కాటయవేమారెడ్డి విప్పారిన కన్నులతో నాయభినయమాధుర్య మును గ్రోలుచుండెను. లకుమాదేవి యభినయము "పాత్రవిశేషే న్యస్తం గుణాంతరం వ్రజతి శిల్పమాధాతుః" అను గణదాసప్రశం సకు లక్ష్యముగా నుండెను. కుమరగిరిప్రభువు నా నాటకమును దిల కించుచున్నంతసేపును దన వసంతరాజీయమునకు జైతన్యమువచ్చినట్లని పించుచుండెను. అంతఃపురకాంతలలోఁ గూర్చుండిన మల్లాంబికకు మాళవికయందు లకుమయే ప్రత్యక్షమగుచుండెను. కాటయవేమా రెడ్డి యగ్నిమిత్రుఁడై తాను ధారిణియగుచున్నట్లామెకుఁదోచి యాప రాని యావేశము నుంచుకొనివచ్చెను. ఆమె యాసనమువీడి చరచర నాట్యశాల వెడలిపోయెను. పరిచారికలు కలవరపడుచు నామెవెంటఁ బరువిడిరి.

ప్రదర్శనము ముగియునప్పటికి రాత్రి మూడవయామ మారంభ మయ్యెను. ప్రదర్శనాంతమునఁ గాటయవేమారెడ్డి రంగస్థలమున కరిగి లకుమాదేవియొక్కయు నితర నటులయొక్కయుఁ బ్రజ్ఞావిశేషమును గొనియాడి వారినెల్లరను యథోచితముగ సత్కరించి యిట్లుపన్య సించెను: "కాళిదాసుని నాట్యకళాభిజ్ఞత యద్భుతమైనది. సర్వనాట్య శాస్త్రసారమైనది మాళవికాగ్నిమిత్రము. లకుమాదేవి యభినయము కుమరగిరిమహీపతి వసంతరాజీయమునకు రూపకల్పనము గావించినది. వసంతరాజీయానుసారముగ మాళవికాగ్నిమిత్రమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయవలెనని యెన్నాళ్ళనుండియో యుబలాటపడుచుంటిని. లకుమా దేవి యభినయము నేఁడా వ్యాఖ్యానస్వరూపమును నా కన్నులకుఁ గట్టి నది. ప్రభువనుమతించినచో నావ్యాఖ్యానమునకుఁ గుమారగిరిరాజీయ

మని నామకరణముగావింప నభిలషించుచున్నాను.'' ప్రభువుకన్నులలో నానందము తొలుకాడెను. ప్రేక్షకుల కరతాళధ్వనులు దేవదుందుభులు మొరసెను. కాటయవేమారెడ్డి :

జయతి మహిమాలోకాతీతః కుమారగిరి ప్రభోః
సదసి లకుమాదేవీ యస్య శ్రియా సదృశీ ప్రియా
నవమభినయం నాట్యార్థానాం తనోతి సహస్రశః
వితరతి బహూనర్థా నర్థివ్రజాయ సహస్రశః''

అని కుమారగిరిరాజీయ వ్యాఖ్యానమున కవతారిక పఠించెను.

అంతట వామనభట్టులేచి యిట్లుపన్యసించెను: ''ఈయేటి వసంత నవరాత్రోత్సవము లింతటితో ముగియుచున్నవి. శ్రీమన్మహారాజాధి రాజ శ్రీకుమరగిరిమహీపతి చిరాయువు, స్థిరారోగ్యము, పరమైశ్వర్యము గలిగి యిట్టివింకను నూరు వసంతోత్సవములు నిర్వహించునట్లు పర మేశ్వరుఁ డనుగ్రహించుగాక !''

''భాగ్యంనామ సమగ్ర మీదృశ మతిస్నేహైకపాత్రం యతో
వీరం కాటయవేమ ముద్ధతరిపుధ్వంసే నియుజ్య స్వయం
నిత్యం నందతి నర్తనై రభినవైః కాంతై ర్వసంతోత్సవైః
సంతానాభ్యుదయైః కుమారగిరిభూపాలో నృపాలోత్తమః''

వామనభట్టు చదివిన శ్లోకార్థమును భావించుకొనుచు నెల్లరుఁ దమ తమ నివాసముల కరిగిరి.

కాటయవేమారెడ్డి కుమరగిరిప్రభువుతోఁ గలిసి రాజభవనమున కరిగెను. అల్లాడరెడ్డియు నాయనయుఁ దెల్లతెలవాఱువఱకును బ్రభు వుతో నేవో రాజకార్యములు చర్చించిరి. పిమ్మట నొక్కగడియ యట్టె విశ్రమించినట్లు విశ్రమించి లేచి కాల్యములుదీర్చికొని ముఖశాల

యందు ముప్వురు నాసీనులై యుండిరి. ఉత్సవములు ముగిసినవి. దుర్గాధిపతులెవరి రాజ్యమునకు వారేగుటకై వేగిరించుచుండిరి. అరుణోదయ మగుచుండఁగనే కోరుకొండ దుర్గాధిపతి మంచికొండ కూనపరెడ్డి ప్రభువు దర్శనమునకు వచ్చెను. ప్రభువాయనకుఁ జీనిచీనాంబరములు, మణిహారములును, బచ్చలపిడిగల చేపాటి నిర్మలాకరవాలమును బహూకరించెను. "ప్రభూ ! కొండవీటి సామ్రాజ్యవృక్షమునకు నాగుండెనెత్తురులు ధారవోయుదు"నని యాయన ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ప్రభువువద్ద సెలవుతీసుకొని యాయన బయలుదేరెను. అల్లాడరెడ్డి రాజద్వారము దనుక నాయనను సాగనంపివచ్చెను. పిమ్మట నిరవద్యప్రోలు దుర్గాధిపతి భీమదేవచోడుఁడు ప్రభువును దర్శించెను. కుమరగిరిరెడ్డి కాయన మేనత్తమగఁడు. ప్రభువాయన కెదురేఁగి తోడ్కొనివచ్చెను. సత్కారము నెఱపెను. ప్రభువిచ్చినకత్తి నొఱనుండిలాగి "ప్రభూ! ఈకత్తి నాచేతనుండఁ గొండవీటిపై నీగ్రవాలనిత్తునా ?" యని భీమదేవ చోడుఁడు బీరములాడెను. తన మారుటన్నయగు నన్నెదేవచోడుఁడు తలపునకువచ్చి యాయన ముఖము కందగడ్డయైపోయెను. ప్రభువు ముఖశాలద్వారమువఱకువచ్చి యాయనను సాగనంపెను. తరువాత నద్దంకి దుర్గాధిపతి కోటారెడ్డి ప్రభువును దర్శించెను. ఆయన యల్లాడ రెడ్డి యన్నగారు. ప్రభువాయనను సన్మానించి పరస్పరాభిముఖులై నిలిచియున్న యాయన్నదమ్ముల భుజములపైఁ జేతులతోఁ దట్టెను. కొండవీటిసామ్రాజ్యమునకుత్తరదక్షిణాంచలముల నిలిపిన విజయస్తంభములంబోని యాసోదరులు ప్రభువునకు నందకసుదర్శనములవలె నుండిరి. ఆయన నిష్క్రమించినంతఁ గందుకూరు దుర్గాధిపతి పినకోమటి రెడ్డి ప్రభువునుదర్శించెను. ప్రభువునకాయన పినతండ్రివరుస. ప్రభువాయనను గౌఁగిలించుకొని సంభావించెను. ఆయన యాశీర్వచనము నపేక్షించెను. "కందుకూరి వీరభటుల మాంసపిండములు శిలాఖండములై

కొండవీటి సామ్రాజ్యశిఖరము నిర్మింపఁగలవు'' అని యాయన కుమారునాశ్వసించెను. ప్రభువాయనను ముఖశాలాప్రాంగణముదనుక ననుగమించి యామంత్రణముగావించెను. వినుకొండ దుర్గాధిపతి పెదవెంకప్ప రెడ్డి ప్రభువును దర్శించి సత్కారములంది సెలవుగైకొనెను. కడపట త్రిపురాంతక దుర్గాధిపతి వెలుగోటి రాయపనాయకుఁడు ప్రభువును దర్శించెను. రాయపనాయకుఁడు డెబ్బదియేండ్లవృద్ధు. అనపోతారెడ్డినాఁటి నుండియు నాయన రెడ్డిరాజ్యమున కండగా నిలిచియుండెను. ఆయన పద్మనాయక వెలమవంశస్థుఁడు. రాచకొండ, దేవరకొండ వెలమవారు రాచరికమున మరులుగొని సాటిహైందవులగు కొండవీటి యేలికల మీఁదను, విద్యానగరరాజులమీఁదను బహమనీసుల్తానులతోఁగలిసి కత్తి గట్టుచుండిరి. రాయపనాయకున కీ యనార్యసాంగత్యము రుచింపలేదు. ఆయన యాదినుండియు రెడ్డిప్రభువుల పక్షముననేనిలిచి కులమువారితోఁ బెక్కుమారులు కయ్యమాడెను. ఆయనవెంటఁ బెక్కు వెలమకుటుంబములు కృష్ణదాటి త్రిపురాంతక ప్రాంతమునకు వలసవచ్చెను. ఆవలీవలి వెలమపులుల యఱపుల కదరిపోయి కృష్ణవేణి యొడ్లమఱుఁగున నొదిగియొదిగి ప్రవహించును. ''కొండవీటిపైఁ గత్తియెత్తిన యరివీరులను బాతాళగంగలో నూరఁద్రొక్కింతు'' ననుచు రాయపనాయకుఁడు తనపై మూరెడుపొడవున్న బల్లెపుమొనతోఁ బ్రభువు పాదపీఠమును స్పృశించెను. ఒఱవెటికిన చురకత్తులవంటి యాయనకఱకుఁ జూపులు నెఱసిన కనుబొమగుబురులనుండి తళుకుతళుక్కున మెఱసెను. బంగరుటొరలోఁ దొదివిన బారెడుపొడవు పట్టాకత్తిని ప్రభు వాయన నడుమునం దలంకరించెను.

నలుదిక్కులఁ దూములెత్తిన పంటచెఱువునీరము బుస్సునఁ దీసినట్లు ఉత్సవాగతులగు వైదేశికు లెవరిదిక్కునవారేఁగుటతోఁ గొండవీటఁ జనసంచారము పలుచపలుచనయ్యెను. కస్తూరీపరిమళములు గుబా

శించు రాజవీథులు భద్రసింధురమదగంధ బంధురములగుచుండెను. కర్పూరరజముల దళత్తళలుపోవు ఘంటాపథముల కత్తుల మెఱుఁగుఁ బొడులతో మెఱసిపోసాగెను. ఉత్సవజయఘోష లుత్తమహయహేష లుగాఁ బరిణమించెను. పౌరవిటబృందములు వీరభట సందోహములై నగరమునందంతటను శృంగారరసతరంగములపై వీరరసము నుఖములు తెట్టలుగట్టుచుండెను.

కాటయవేమారెడ్డి కూపిరితిరుగనంతపనిగా నుండెను. కొండవీటి దుర్గమునఁగల హస్తితురగపదాతిదళములఁ బరిశీలించుట వానివాని సంఖ్యావివరములు సంగ్రహించుట, యాయుధాగారమునందలి యాయుధసామగ్రిని బరిశీలించుట, ఉభయసంధ్యలను మైదానమున జరుగు సైనికవిన్యాసములఁ బర్యవేక్షించుట, మధ్యాహ్నముల సుంకాధికారులను, సుంకపుత్రకాండ్రను గలిసికొని యెక్కుడుమడి దినుమడి సుంకములు, నేలసుంకములు, నీటిసుంకములు, గనికట్నములు, వృత్తికట్నములు, ఇల్లరి, పుల్లరి, వరియరి మున్నగు వివిధశాఖలనుండి యప్పటికి కావలసిన యాదాయములను దెలిసికొనుట, వీనితో నాయనకుఁ దినుటకుఁ, బొడుగుటకుఁగూడ దీరికలేకుండెను. గ్రామరక్షణమున నియుక్తులైన యారెకులను, దలారులను, బారికాపులను సగమునకుసగము తగ్గించి ప్రతిగ్రామము నేబండ్రువీరభటులను, నేవురు పనివాండ్రను సమకూర్పవలెనని గ్రామరెడ్లకు తాకీదులు వ్రాయించెను. సీమాధిపు లొక్కొక్కరు బదిమంది యుక్కుతునకలవంటి దళవాయులను సిద్ధముచేయవలెనని శ్రీముఖములు వ్రాయించెను. ఈతాకీదులు వ్రాయుటలో వ్రాయించుటలో రాయనబాచయ్యగా రుక్కిరిబిక్కిరి యగుచుండెను. హీరాంబికకుఁ బంపుటకై శాకుంతలవ్యాఖ్యానపుఁబ్రతిని సిద్ధముచేయుటలో బాచయ్యగారికి వసంతోత్సవములు జరిగినట్లేలేదు. ఉత్సవములు ముగిసిన వెంటనే వామనభట్టు తానువిద్యానగరమునకుఁ దిరిగిపోవలెనని

చెప్పెను. శాకుంతలవ్యాఖ్యానప్రతి నాతఁడు వెంటఁదీసుకొనిపోవును. రాయసబాచయ్యగారితొొందరలోనుండఁగా నాకస్మికముగఁ నీతాకీదుల పని వచ్చిపడెను. వ్యాఖ్యానపుఁబని సగములో నాగిపోయెను. వామనుని ప్రయాణ మాకారణమునఁ గొన్నాళ్ళు నిలిచిపోయెను.

ఈపనులలో మునిఁగి కాటయవేమారెడ్డి యాపదిదినములుగా మల్లాంబికను గలిసికొనలేదు. అర్ధరాత్రమున నింటికేఁగుటయు, సరు ణోదయమున నిలువీడుటయు నాయనకుఁ బరిపాటియయ్యెను. భోజన సమయమునఁగూడ మల్లాంబిక యాయన కగపడుటలేదు. ఆయన యావిషయము నంతగాఁ బట్టించుకొనలేదు. అల్లాడరెడ్డి యాయనకు నీడవలెనుండి యీకార్యభారమున సగముపాలు పంచుకొనుచుండెను. ఉత్సవముల యడావుడి పెన్నంటి యీసమరసన్నాహములు ముసరికొని వచ్చి వేళకు నిద్రాహారము లమరక నాయిరువురును జిక్కి సగ మైనట్లుండిరి.

౧౧

లానింతవఱకును రాజును దర్శింపలేదు. అనంతయ్యగారి దర్శనమైనఁ గాని యూరాజుదర్శనమున కవకాశమేలేదు. ఈపూజారి చూడఁబోయినఁ దనమొగమే చూచునట్లులేదు. ఆయనచుట్టునున్న కవులును బండితులును నట్లేయున్నారు. ద్వారరక్షకుఁడన్నట్లు కొండవీటఁ గవిపండితులెల్లరుఁ బంచకళ్యాణి గుఱ్ఱములవలెనుండిరి. దశమినాటి సాయంకాలము కుమర గిరిమహీపతి కవిపండితులను సత్కరించెను. చీనిచీనాంబరములు ధరించి, కాశ్మీరుసేలువలు గప్పికొని, కర్పూరతాంబూలములు నమలుకొనుచు చుంజేతులఁ బసిడికంకణములు, సంగుళుల రత్నాలయుంగరములు మెఱయించుకొనుచు రాజభవనము వెడలివచ్చు కవిపండితులఁ గాంచి నప్పుడు శ్రీనాథుని కన్నులు మెరమెరలాడెను. రాజుపై నొకరుచెప్పిన

పద్యముల నొకరుప్రశంసించుకొనుచుఁ జిలుకలవలెఁ గోయిలలవలెఁ గిలకిలలాడుచు వారు రాజవీథివెంటఁ బోవుచుండిరి. వారి యగ్రమున ననంతయ్యగారు తానేరాజన్నట్లు ధీరమంథర గమనమున వామనభట్టుతో సల్లాపములాడుచు నడుచుచుండెను. శ్రీనాథుఁడు వీథియంచున నిలిచి యనంతయ్యగారికి నమస్కరించెను. వామనభట్టు విసరిన ఛలోక్తి కాయన పక్కుననవ్వెను. అనంతయ్యగారి నవ్వచ్ఛముగాఁ దెలుగునవ్వు. ఆయన మెత్తగా దియ్యగా నవ్వును. కోయిలగొంతులోఁ జిలుకపలికినచో నెట్లుండునో యనంతయ్యగారు నవ్వినచో నట్లుండును. కప్పురపుఁ దాంబూలముల ఘాటునకు నకిలించుకొనుచుఁ దురికెనడకలువోవు నా కవిపండితులు దన్నుత్రొక్కికొనిపోవుచున్నట్లు శ్రీనాథునకుఁ దోచెను. చతుష్పథమునఁ గుడివైపునకుఁ దిరిగి కవిమండలి కనుమఱుగయ్యెను. శ్రీనాథునకొడలఁ గంపరము పుట్టెను. కడుపులో నేదో యావేదన బయలుదేరి కంఠమున కెగఁదట్టెను. ఆతడు కంఠము నవరించుకొనెను. లికుచప్రమాణమగు నిష్ట లింగముచేతికిఁ దగిలెను. తనకే తెలియని యేదో యావేశమున నీలింగము తనగళమునకుఁ జుటుకొనినది. కొండవీటి కిదియే తనచరణములకు నిగళమై కూర్చున్నది. శ్రీనాథుఁ డించుక యోజించెను. అన్నయమంత్రి యుపదేశమును, తిప్పయమామ యధి క్షేపము నతనికిఁ దలఁపువచ్చెను. ఆతఁడు మనస్సు సమాధానపఱచు కొని కంఠమందలి యిష్టలింగమును గటిసూత్రమునఁ గట్టుకొని ప్రాఁతసేలువ భద్రముగ నడుమునకుఁ జుట్టుకొని చతుష్పథమునఁ గుడివైపునకుఁదిరిగి చరచర నడచిపోయెను.

అనంతయ్యగారి యింటఁ గవిపండితు లుపవిష్టులై యుండిరి. మొగసాల కిటకిట లాడుచుండెను. అనంతయ్యగారు తూర్పుముఖముగా గోడనానికొని కూర్చుండెను. గోఁడపై మూఁడడుగుల యెత్తుగల నవి బ్రహ్మచిత్రపటమును దాని కుడి యెడమల నడుగెత్తుగల యాదికవి

చిత్రిమును బ్రబంధపరమేశ్వరుని చిత్రము నలంకరింపఁబడియుండెను. వామనభట్టునప్పుడు "అనంతయ్యగారూ! పదునేనుపర్వములు రచించి నందులకాయేమి కవిబ్రహ్మకింత పెద్దచిత్రమువేయించినారు" అనెను. "స్థూలదృష్టి కట్లే యనిపించు" నని యనంతయ్యగారు మందస్మితము గావించెను.

వామన: మీకుఁ దిక్కనగారన్న నభిమానమెందు.

అనంత: మఱి యాయనను గవిబ్రహ్మయనిన లోకముమాట యేమందురు?

వామన: లోకముమాట కేమిలెండు. అదివట్టిగతానుగతికము.

అనంత: అనుగతికి పూర్వము గతి యొకఁ డుండవలెఁగదా?

వామన: విమర్శవంతులైన కవిపండితులుగూడ లోకముపాటియే యగుచోఁ గవిత్వము కాకులపాలయినట్లే.

అనంత: మీరు లోకమునంత తేలికగాఁ దీసివేయుటతగవుగాదు. ఆలోకమునకుఁగానిచో మీకవిత్వము మఱి యెవ్వరికి?

వామన: రాజరాజులకుఁ గవీంద్రులకును అక్షరమాధుర్యమాత్ర ముగ్ధమగులోకము కవిత్వపులోతు లేమెఱుఁగగలదు.

అనంత: అది మనభ్రాంతి. లోకమంతయు నెఱుంగఁగలదు. లోకము హృదయముతో ననుభవించి యానందించును. మన మంత టితో నాగక బుద్ధిచే వివేకించి విమర్శింతుము. లోకము మూగది. మనము వాచాలురము. భేదమింతే.

వామన: ఇంతకును నన్నయగారికంటెఁ దిక్కనగారికిఁ బెద్ద చిత్రిము వేయించుటలో మీయుద్దేశ్యమేమి? ఇరువురిలోఁ దిక్కనగారే గొప్పవారనియా?

అనంత : ఎంతమాత్రము గాదు. వారిమార్గములు వేఱు. ఆమార్గములలోఁ దిక్కనగారిమార్గమును లోకము గొప్పగాఁగొనియాడినది. ఈ నూఱేండ్లుగాఁ గవిలోకమంతయు నాయనమార్గమునే యనుసరించుచున్నది. నన్నయగారిది కథనమార్గము. అందు కల్పనావ్యాపారము ప్రధానము. తిక్కనగారిది రసమార్గము. అందు సృష్టివ్యాపారము ప్రధానము. ఒకటి బుద్ధిగోచరమగుప్రజ్ఞ, వేఱొకటి హృదయగమ్యమగు ప్రతిభ.

వామన : మీవ్యక్తిగతాభిప్రాయమునే మీరులోకాభిప్రాయముగాఁ జిత్రించుచున్నారని నేననుకొనుచున్నాను.

అనంత : మీరెట్లనుకొన్నను నాకభ్యంతరములేదు.

శ్రీనాథుఁడు మొగసాలగుమ్మమునఁ గమ్మినానుకొని యంతయు వినుచుండెను. అనంతయ్యగారాతని వంకఁజూచెను. అతని ముఖము తేటపడి తెలివి దొలుకులాడుచుండెను. అనంతయ్యగారాతనిని లోనికి రమ్మని చేసన్న గావించెను. ఆ చేసన్న వెంట సభవారి చూపులు గుమ్మముమీఁదికి మఱలెను. శ్రీనాథుఁడు సభకు నమస్కరించి "నాపేరు శ్రీనాథుఁడందురు. కమలనాభామాత్యులు మాతాతగారు. నేను మరుత్తరాట్చరిత్రమను కావ్యము రచించితిని. శాలివాహన సప్తశతి నిప్పుడు తెలుఁగు చేయుచున్నాను. ఒకపద్యము విందురా" యనుచు "వారణసేయ దావగొనవా? నవవారిజమందుఁదేటి" యని చదువుచుండ ననంతయ్యగారు "అబ్బాయి! అన్నియు నుత్పలమాలలే వ్రాసితివా?" నవ్వుచుఁ బ్రశ్నించెను. "ఒక్క యుత్పలమాలయేమి ? సర్వవృత్తములును వ్రాసితిని. అటనట సీసపద్యములుగూడ వ్రాసితిని" అని యుత్సాహము గదుర శ్రీనాథుడు బదులుపలికెను. అనంతయ్యగారద్భుతము నభినయించుచు "అబ్బో! ఏమీ ! వ్రేలెడంతలేసి గాథలను వృత్తములు గనేగాక సీసపద్యములుగఁగూడ సాగగొట్టితివా ? మంచి పనివాఁడవే"

యనెను. పరిషత్తంతయుఁ బకాలున నవ్వెను. శ్రీనాథుని మొగము చిన్నఁబోయెను. • •

అనంతయ్యగారు కవిపండితుల నుద్దేశించి యిట్లనెను. "తలవని తలంపుగా సంఘటిల్లిన కొన్ని కార్యక్రమములవలన నీవసంతనవరాత్రి ములలో జరుగవలసిన కవితాగోష్ఠి జరుగలేదు. శారదోత్సవములలో నీయంశములకుఁ బ్రాచుర్యము లభింపఁగలదు. ఉత్సవాగతులయిన కవి పండితులకు నాముఖమునఁ బ్రభువు లీ సందేశము నివేదించుచున్నారు. వసంతోత్సవములలో నాట్యగానముల పరిమళములలో మునిఁగి తేలితిమి గదా. శరదుత్సవములలో సాహిత్యచంద్రికల కొఱ కెదురు చూతము గాక !"

కవిపండితులు సెలవుగైకొనివెడలిపోయిరి. వృద్ధుఁడైన పెద్దిభట్టు గారిని జేయిపట్టుకొని నడిపించుకొనుచు వామనభట్టు వెడలిపోయెను. అనంతయ్యగారు శ్రీనాథునికై యటునిటుఁ జూచెను. అతఁ డప్పుడే రాజవీధిలోఁ జరచరనడచి పోవుచుండెను. ఆతఁడు తిన్నగా రాజభవ నముదెస కేఁగుచుండెను. ఏమైనఁగానిమ్ము. తాను సూటిగాఁబోయి రాజును దర్శింపవలెను. అనంతయ్యగారి కంతటి యహంకారమా? తన పద్యమును బూర్తిగా విననైనవినఁడా? ఆయన యేదో యనుటయు నీపండితులందఱును బకాలుమనుటయునా? ఈ కవులందఱు నీయనవల ననే బ్రతుకుచున్నారా? కానిమ్ము. ఒకనాఁడీకొండవీటఁ దనకట్టియధి కారము లభింపకుండునా? ఆనాఁడనంతయ్యగారివంటి యహంకారులు తనయెదుట గడగడలాడిపోదురు.

రాజద్వార మల్లంత దవ్వులనున్నది. అవచి తిప్పయసెట్టి యప్పుడే ప్రభువును దర్శించి తన విడిదలకుఁ బోవుచుండెను. ఆయన యెక్కిన ముత్యాలపల్లకి తన ప్రక్కగాఁబోవుచుండ శ్రీనాథుఁ డాయ

నకు సమస్కరించెను. తిప్పయసెట్టి యేదో యాలోచించుకొచెను. ప్రతి నమస్కారమొనరించెను. తిప్పయసెట్టి వెంకోజీకి గావించిన సత్కారముల శ్రీనాథుని కన్నులయెదుటఁ దళుక్కుమనెను. ఆనాటినుండియుఁ దిప్పయసెట్టిని దర్శింపవలెనను నభిలాష మాతని మనస్సులో నొక మూల మెదలుచునే యుండెను. కాలినడకలఁ దిరుగాడు ననంతయ్యగారి దర్శనమే తన కపురూపమైపోయెగదా! అందలము దిగని యవచి తిప్పయసెట్టి దర్శనము తన కందుటసంభవమని యాతడు సందేహించు చుండెను. అవచి తిప్పయసెట్టి నిరాడంబరుఁడని యాతని ప్రతివందనము చెప్పుచున్నది. శ్రీనాథుఁ డాయన పల్లకివెంటఁ బడెను.

విడిదలముంగిట నాయన యందలము దిగుచుండగా శ్రీనాథుఁ డాయన కంటఁబడెను. ఉత్సాహము దీపించు నాతని ముఖములోని చురుకుఁదనము తిప్పయసెట్టిచూపు నాకర్షించెను. ఆయన లోనికిఁ బోవుచు "ఏమేని పనియుండి వచ్చితిరా?" యనెను. శ్రీనాథుఁడు తన యూరుపేరులుచెప్పి వచ్చినపనియుఁ జెప్పెను. తిప్పయసెట్టి నడచు చునే "మఱియొక పర్యాయము తీఱికగా దయసేయుఁ" డనెను. "ఒక్కపద్యము చిత్తగింపుఁ" డని శ్రీనాథుఁడు కొసరెను. తిప్పయసెట్టి "కానిం" డనెను. శ్రీనాథుఁ డాయన వెనుక నడచుచు

"వారణసేయ దావ గొనవా?
నవవారిజమందుఁ దేటి క్రొ
వ్వారుచు నుంట నీ వెఱుఁగవా?
ప్రియ! హా తెలుఁగంటి గంటి వె
వ్వారికిఁ గెంపు రాదె? తగవా
మగవారల దూఱ? నీవిభుం
డారసి నీనిజం బెఱుఁగు
నంతకు నంతకు నోర్వు నెచ్చెలీ!"

యని రాగధోరణిలోఁ బఠించి "యిది నా శాలివాహన సప్తశతి యందలి"దని నుడివెను. తిప్పయ్యసెట్టి పద్యము సాంతముగావిని "యర్థము సరిగా నంతుపట్టకపోయినను బద్యము మాత్రము బాగుగనే యున్న"దనెను. శ్రీనాథుఁడు "సెలవైనచో నిందలి యన్యోక్తి చిత్రమును వివరింతు" ననెను. "మఱియొక పర్యాయము తీరికగా నాపని చేయుదురులెం" డనుచుఁ దిప్పయ్యసెట్టి శ్రీనాథునకుఁ బంచెలచాపుఁ గర్పూరతాంబూలము నొసఁగి పంపివైచెను. "మఱల దర్శనము చేయుదును. మఱువకుఁడు సుఁడీ" యని తిప్పయ్యసెట్టిగారికిఁ దిరిగితిరిగి నమస్కరించుచుఁ గవిసార్వభౌమత్వ మబ్బినంతగా నుబ్బిపోవుచుఁ జేటంతమొగము చేసికొని శ్రీనాథుఁడెగిరివచ్చి యింటవ్రాలెను.

గడపలో నడుగుపెట్టుచునే శ్రీనాథుఁడు "మామా" యని కేకవైచెను. లెక్కలగొడవలో మునిగియున్న తిప్పయ్యగారాకేక కదరిపడి యల్లునివంకఁ జూచెను. అతని ముఖములో నేదో వింతమార్పు గోచరింపఁ దిప్పయ్యగారు "ఏమిరా! ఆమెడలోని డేడదాచితివి?" అనెను. శ్రీనాథుఁడు నడుము ఎడవుకొనుటఁగాంచి యాయన "యట్లయిన నొక మెట్టు దిగితివన్నమాట" యనెను "దిగితినో యెక్కితినో పోయి తిప్పయ్యసెట్టిగారి నడుగుము" అనుచు శ్రీనాథుఁడు సెలువలోఁ జుట్టిన పంచెలచావుసు దిప్పయ్యగారి యొడిలో విసరివైచెను. ఆచాపు మడతల లోనుండి కప్పురపుఁదాంబూలము గుప్పున గుబాళించెను. దుర్గ యిది యంతయుఁ దలుపుచాటునుండి తొంగితొంగి చూచుచుండెను.

ఎండలు ముదురకముందే కొండవీటినుండి బయలుదేరవలెనని యవచి దేవయసెట్టి యాతురపడుచుండెను. కొండవీటినుండి సరాసరి కాంచీపురమునకుఁ బ్రయాణము. తండ్రిని గంచిలోదించి తిప్పయసెట్టి తాను దిరిగి విక్రమసింహపురము చేరుకొనవలయును. ఉభయసంధ్య వేళలందప్ప మధ్యాహ్నములయందు దేవయసెట్టి ప్రయాణము గావింపఁ

జాలఁడు. ఎంత తరిమి పయనించినను నలసటలేకుండ నరుగవలయు ననినఁ గనీసము నెలదినములుపట్టును. చైత్రబహుళ పంచమినాఁడు బయలుదేరవలెనని తిప్పయ్యసెట్టి నిశ్చయించుకొనెను. శరత్కాలము నాటికిఁ దలపెట్టిన తూర్పుదండయాత్రకుఁ గావలసిన యుద్ధసామాగ్రి వివరములు కాటయవేమారెడ్డి తన కందఁజేసెను. ఐదువేల యేనుఁగులు నిరువదివేల గుఱ్ఱములు. దానినిప్పుడు పరదేశములనుండి తెప్పింపవలెను. ఈ జంతువు లితరఖండములనుండి యోడలపై దిగుమతియగుటకు గనీసమైదాఱునెలలు పట్టును. త్రోవలో విక్రమసింహపురమున రెండుదినములాగి యీ యేర్పాట్లు గావింపవలయునని తిప్పయ్యసెట్టి నిశ్చయించుకొనెను. చవితినాటి సాయంకాలమే తండ్రియుఁగొడుకును గుమరగిరిప్రభువును దర్శించి వీలయినంత త్వరలో యుద్ధసామగ్రిని గొండవీటికిఁ జేర్పింపఁగలమని విన్నవించి యాయనవద్ద సెలవుదీసికొనిరి. పంచమినాఁటి యుదయము సూర్యోదయాత్పూర్వమే ప్రయాణము కట్టిరి.

తిప్పయ్యసెట్టికడఁ జనువు సంపాదింపవలెనని శ్రీనాథుఁ డానాటి నుండియు నాయన విడిదలకుఁ బ్రతిదినమును బోయి వచ్చుచుండెను. నేఁడాయన వెడలిపోవును. కోటవాకిటఁగనిపెట్టుకొనియుండి శ్రీనాథుఁడు తిప్పయ్యసెట్టికి నమస్కరించెను. ఆయన చిఱునవ్వుతోఁ బ్రతివందనమాచరించెను. "మఱల దర్శనమెప్పటికో. మఱువకుందురుగదా" యని శ్రీనాథుఁడల్లంత దూరమాయనపల్లకివెంటఁ బరువిడుచు విన్నవించుకొనెను. ఆయన చేసన్ననొసంగిన యభయమునుఁ జెంచెఱఁగున ముడివైచుకొని శ్రీనాథుఁడు తిన్నగా సింగనమంత్రిగారియింటిముఖము పట్టెను. సింగనమంత్రిగారానాఁడు వీథిలోఁ బ్రదర్శించిన వీరావేశము శ్రీనాథుని హృదయవీథి నత్తుకొనిపోయెను. మైలారదేవుని గుడికో, భద్రకాళికాలయమునకో యాయన వచ్చుచుఁ బోవుచుండుట నాతఁడు

పెక్కుసార్లు తిలకించెను. దూరమునుండియే యాయనకు సమస్కార ములు గావించెను. ఆయనను సమీపించి మాటలాడుటకు ధైర్యము చాలలేదు. ఆయన యూపిరితిత్తులు కొలిమితిత్తులై, నాసికారంధ్రములు కొలిమిగొట్టములై, యాయన కన్నులనెడు కొలుములు సెగలను, బొగలను, స్ఫులింగములను జిమ్ముచున్నట్లుండును. ఆయన వీథి వెంటబోవుచుండ నెల్లవారును నొదిగియొదిగి యోరగాఁ దొలఁగిపోవుచుందురు. ఆయన యాకృతియందలి యనిర్వచనీయమైనశక్తి యేదో తన్నాయనవైపునకుఁ లాగుచున్నది. ఆయన కన్నులలోని యగ్నిజ్వాలలు తన్నదలించి వెనుకకుఁ ద్రోలుచున్నవి. శ్రీనాథుఁ డాయన యెదుట నటునిటు నూగులాడిపోవును. సింగనమంత్రిగారు షట్కాల శివపూజాధురంధరుఁడు. అరుణోదయమునఁ, దపనోదయమున, సంగవమున, మధ్యాహ్నమున, సాయంకాలమున, నర్ధరాత్రమున నాఱువేళల నాయన లింగార్చనము గావించును. ఆయన యిటీవల బాహ్యపీఠార్చనమువదలి కరపీఠార్చనము నాచరించుచుండెను. చండికాయతనమునఁ బూజారియాయనకుఁ భైరవీమంత్రోపదేశము గావించి యోగిచక్రము నొసఁగియుండెను. ఆ భద్రకాళికాలయమునం దాచక్రము బ్రతిష్ఠించి ప్రతిదినమును ఆయన జపములు, హోమములు, బలిపూజావిధులు నిర్వర్తించుచుండెను.

సింగనమంత్రిగారి వాకిటఁజేరియున్న శివభక్తులఁ దిలకించినంత శ్రీనాథునకుఁ దన యిష్టలింగము గుఱుతువచ్చెను. నడుము దడవికొనుచు నాతఁడు సందుమఱుగునకేఁగి గళమున లింగముగట్టికొని వచ్చి భక్తులలోఁ జొరఁబడెను. సింగనమంత్రి తపనోదయలింగార్చనము ముగించుకొని వడసాలలోనికివచ్చెను. వాకిటఁగూడియున్న యనుచరులంబిలిచి విభూతియుఁ దీర్థము నొసంగెను. ఎల్లరు నేగినపిదప శ్రీనాథుఁడు సింగనమంత్రినిజేరి యాయనపాదములకడ సాష్టాంగ

పడెను. సింగనమంత్రి యాతని నాశీర్వదించి కూర్చుండనియమించి "నాయనా! నీవీ కొండవీటికి దారితప్పివచ్చినట్లున్నావు. కొండవీట లింగముధరించుట యనగాఁ గంఠమున కురివోసికొనుటె యని యెఱుఁగవు కాఁబోలు" అనెను.

శ్రీనాథ : ఇప్పుడు తెలిసివచ్చుచున్నది. నేను కవిని. శివభక్తి నాకు జీవము. కవిత్వము నాకు జీవితము. కొండవీటఁ గవిగా బ్రతుకవలయునని వచ్చితిని.

సింగన : కొండవీటఁ బ్రభువు వైష్ణవుఁడు. ఆయనకుఁ బ్రభుత్వమునను గవిత్వమునను మంత్రాంగమునెఱపువారు వైష్ణవులు. కుమారగిరిరెడ్డియుఁ, గాటయవేమారెడ్డియు, ననంతయ్యయు నున్నంతకాలము నీకీకొండవీటఁ బిడికెడుబిచ్చముగూడఁ బుట్టనీయరు.

శ్రీనాథ : తమరు పరమమాహేశ్వరులు. త్రికాలజ్ఞులు. నాకిచ్చట నంతయు గందరగోళముగ నున్నది. తమరు నాకేదేనిఁ దయతోపాయముఁజూపి ధైర్యముచెప్పవలెను.

సింగన : నీకుజ్జ్వలమగు భవిష్యత్తు కలదు. నీ యంతరంగము శైవక్షేత్రము. నీ కవిత్వము శైవతీర్థము. ఆ క్షేత్రమును దర్శించి యా తీర్థమున నోలలాడి తెలుగుజాతి తరింపఁగలదు. నీ వధైర్యపడవలదు. నీ కవిత్వము కొండవీటి నేలుకొనుకాలమొకనాటికిఁ రాఁగలదు.

శ్రీనాథ : చిత్తము. ఇప్పటికేంచేయనా ?

సింగన : నేనొకయుపాయము చెప్పెదను విందువా ?

శ్రీనాథ : చిత్తము.

సింగన : నీవేమైనఁ గావ్యములు వ్రాసితివా ?

శ్రీనాథ : చిత్తము. చిన్ననాఁడే మరుత్తరాట్చరిత్రము వ్రాసితిని. ఇప్పుడు శాలివాహన సప్తశతిని తెనిగించుచున్నాను.

సింగన : మంచిది. సప్తశతియనఁ గోమటివేమారెడ్డిగారికి ప్రాణము.

శ్రీనాథ : ఆయన యెవరు ?

సింగన : ఆయన కొండపల్లికైన ప్రభువు. కొండవీటికిఁ గాఁబోవు ప్రభువు. నిన్నాయనవద్దకుఁ బంపెదను. పోయెదవా ?

శ్రీనాథ : తమసెలవైనచో.

సింగన : మంచిది, మాకు సంగమలింగార్చన వేళయైనది. నీవిఁకఁ బోయిరమ్ము.

శ్రీనాథునకుఁ గొండయెక్కినంత యుత్సాహముగ నుండెను. కొండపల్లియుఁ గోమటివేమారెడ్డియు నాతని కన్నులలో నిండిపోవు చుండెను. ఇల్లుసమీపించినకొలఁదియు నరనికొడలు తెలియుచుండెను. కంఠమందలి లింగమును గటిసూత్రమునకు దింపుటా మానుటా యను గుంజాటనలోఁబడి యేమయినఁగానిమ్మని యతఁడట్లే యింటికిఁబోయెను. తిప్పయ్యగారాతని వాలకముచూచి "ఏమిరా! మఱలఁ బైకెక్కించి తివి. కొండవీటఁ దిన్నగానుండఁ దలఁపలేదా యేమి?" యనెను. "పోనిమామా! కొండవీడుగాకున్నఁ గొండపల్లి యగునులెమ్ము. కవి గానికొక యూరని సిద్ధాంతమేమిటి" అనుచున్న శ్రీనాథునిమాటలు తోటలోఁ బచారుచేయుచున్న యన్నయమంత్రిగారి చెవులఁబడెను.

౧౨

సీమసీమలనుండి వచ్చిచేరుచున్న సేనాదళము యూరివెలుపల గొల్లనెత్తి విడియుచుండెను. గ్రామగ్రామములనుండియు రాచగాదెలలో నిలువయుంచిన కప్పురభోగములు, ప్రాసంగులు మున్నగు ధాన్యములు దేవధర్మకార్యములకుఁబోగా మిగిలినవి రెండెడ్ల బండ్లపైఁ

బుట్లపై(బుట్లుగావచ్చి గరిసెలలో నిండిపోవుచుండెను. పనసపొట్టు కూరలతో, మెంతికూరపప్పులతో(బచ్చిమామిడిపచ్చళ్ళతో నుభయ వేళల భోజనములు, మధ్యాహ్నముల(బనసతొనలతో(బలకమారిన మామిడిబద్దలతో ఫలహారములును, మిరియపు(బొడియు నేలకులు(జేర్చిన చెఱకుపానకములతో(బానీయములును దండులకు(, బడినాయకులకు దండిగా నమరుచుండెను. కొండవీట వైశాఖమునందే గ్రీష్మమారంభించినట్లుండును. ఎండలప్పుడే ముదురుచుండెను. మండుటెండలలో నీదండుప్రార్చుట యెందులకో యెవ్వరికిని(దెలియుటలేదు.

కాలరులు విన్నవించు దండు లెక్కలతో, వేగరులు నివేదించు వార్తలతో సల్లాడరెడ్డి యుక్కిరిబిక్కిరి యగుచుండెను. ఆయన యసలే స్థూలకాయుడు. దానికి(దోడు వేసంగియెండలు. ఎండకాలమున నాయన తాపము సహయించుటకు గోదావరియే చాలదు. పన్నీట(దడిపిన వట్టివేళ్ళ తడితెరలు గడియగడియకు(దడియారి యాయన కించుకంతయు(దాపశాంతి గలిగింప(జాలకుండెను. కాటయ వేమారెడ్డి కార్యభారము తనపై(బెట్టి తానహోబిలమున కేగెను. వైశాఖపూర్ణిమనా(డహోబిలమున నృసింహస్వామి యుత్సవము జరుగును. ఏటేట నా యుత్సవ సమయమున స్వామిని దర్శించి వచ్చుట కాటయ వేమారెడ్డి కాచారము. శాకుంతలవ్యాఖ్యానపు(బ్రతి యెట్టకేలకు(బూర్తియైనది. వామనభట్టు దానికొఱకై యింతకాలము కొండవీట నిలిచిపోయెను. ఇప్పుడు వేమారెడ్డియు నాత(డును గలిసియే బయలుదేరిరి.

మల్లాంబిక భర్తనుజూచి నెలదినములైనది. మొదటమొదట దానే భోజనసమయములందుసైత మాయన కగపడకుండ(దప్పించుకొనెను. తరువాత కార్యవ్యగ్రుడై యాయనయే వేళకుపాళకు భోజనమునకు రాలేదు. మగనిచిత్తము నేకపత్నిగా నేలుకొనుచుంటి నను గర్వము మల్లాంబికకు గాఢముగ(గలదు. తానెన్నిపర్యాయములు మూతి ముడిచి

నను భర్తయే తన్నుఁ బ్రసన్నురాలి నొనర్చుచుండెను. అది యామెకు మఱింతయలుసయ్యెను. తాను రాజసహోదరిననియుఁ దన్నుఁ బెండ్లాడుట చేతనే యాయనకు మంత్రిపదవి లభించెననియు దురభిమానరేఖ మల్లాంబికమనసు మారుమూల నెచ్చటనో రేకపోలేదు. కాటయ వేమారెడ్డి కది తెలియకపోలేదు. మల్లాంబికయందలి చుఱుకుఁదనమునకీ యాభిజాత్యాభిమానమే కారణము. ఆ చుఱుకుఁదనము కాటయవేమారెడ్డి కిష్టము. మలాంబిక పట్టి ముద్దరాలైనచో నెట్లుండునోయని యప్పుడప్పుడాయన యాలోచించుకొని నవ్వుకొనుచుండును. మల్లాంబిక యభిమాన మభిమానమే. మగనిపై వలపు వలపే. మగని యందమునకామె మురిసిపోవును. ఏదో మిషవెట్టి యాయన యొడలిని బులుముకొనును. ఆయన యేదేనియు నాలోచనలోఁ బరాకుగ నుండినచో నాయనను గవ్వించి నవ్వించును. కాటయవేమారెడ్డి నలుపు మీరిన చామనచాయవాఁడు. కలువఱేకులఁబోని వాటుకకన్నులు, కొదమ తుమ్మెదఱెక్కలవంటి నిగనిగని మీసములు, కుదురైన నెన్నుదురు, ముత్యములవంటి పలువరుస ఆయన నవ్వినచోఁ బురుషులుగూడ సమ్మోహితులగుదురు. అట్టివాఁడు తనకు వశుఁడైనప్పుడు మల్లాంబిక గర్వపడుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది.

లకుమయు నందగత్తెయే. పుట్టువుచే వేశ్య. ఆపై నట్టువరాలు. నాటకమని పేరుపెట్టి యామె తన భర్తను వలలో వైచుకొనుచున్నది. తప్పు తనదే. తఱచుగాఁ దనమగనితో నామె యేకాంతగోష్ఠులు జరుపుచుండఁ దానేల యూఱకుండవలయును. తాను మగనిచిత్తమును లోఁగొంటి నను గర్వమే తనకింత చేసినది. మల్లాంబిక మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకప్రదర్శనము నాటినుండియుఁ గోపముతో, ననుమానముతో, దిగులుతో, దుఃఖముతోఁ గ్రుంగిపోవుచుండెను. ఎంత రాజకార్యముల యొత్తిడి యున్నను వన్నొక్కమారైనను జూడరాకుండనేల? తన

యలుక లాయనకుఁ గ్రొత్తలుగావుగదా! ఆయన నిజముగఁ దనయధీనమునుండి తప్పిపోవుచున్నాఁడు. ఈతలఁపు వచ్చినప్పుడు మల్లాంబిక లోలోనఁ గుమిలిపోవుచుండును.

మల్లాంబిక యలంకారములు పూర్తిగా మానివైచినది. పరిచారికల బలవంతమునదో వేళకింత యెంగిలిపడుచున్నది. రాజభవనమునకేగుటయు మానివైచినది. వేమాంబ నాలుగైదుపర్యాయములు కబురు పంపినది. ఇదిగోవత్తు నదిగోవత్తు నని తప్పించుకొనుచున్నది.

అన్నయమంత్రిగారు దుర్గకు సంగీతము నేర్పుమని యడుగగా నైదాఱు నెలలనుండియుఁ దానామెకుఁ బాఠము చెప్పుచున్నది. పది దినములనుండి తానదియుఁ దిన్నగా జరుగనిచ్చుటలేదు. ఒకనాఁడు దుర్గ కాటయవేమారెడ్డితో "మాయక్క యెందుచేతనో మిగులఁ జిక్కిపోవుచున్న" దనెనఁట. ఆయన నవ్వి "అహోబిలమునుండి స్వామి ప్రసాదము దేఁబోవుచున్నాను. అది స్వీకరించినచో నన్నియుఁ జక్కఁబడు" ననెనఁట. ఈ యూహతో మల్లాంబిక మేనఁ గంపముపుట్టెను. ఆమె యొక పరిచారికను బిలిచి "ప్రభు వంతఃపురమున నుండిరేమో చూడవే" యనెను. "ప్రభువు మొన్ననే యహోబిలమున కేఁగిరిగదా. మిమ్ముఁగూడ రమ్మని యడిగిరిగదా" యనెను. మల్లాంబిక యాశ్చర్యముతో "ప్రభువిచ్చటికివచ్చిరా?" యనెను.

దాసి: వచ్చినారు తల్లి!

మల్లా: నన్నుఁగూడ రమ్మనినారా?

దాసి: రమ్మనినారమ్మా!

మల్లాంబిక కిది యంతయు నగమ్యగోచరముగ నుండెను. ఆయన వచ్చుటేమి? తన్నడుగుటయేమి? ఆమె కేమియుఁ దోచలేదు.

మల్లా: నిజమేనఁటే

దాసి : నిజమే తల్లీ !

మల్లా : అప్పుడు నేనేమంటినే ?

దాసి : (మాట్లాడదు)

మల్లా : చెప్పవే. ఏమంటిని ?

దాసి : ఆమెనే తీసికొనిపొండు. నేనెందులకు ? అంటిరమ్మా

మల్లాంబిక చెప్పనఁగేకవైచి శయ్యపై విఱుచుకొని పడిపోయెను. పరిచారికలందఱుఁ బరువెత్తికొనివచ్చి మొగమునఁ బన్నీరు చల్లి, వట్టివేళ్ళ విసనకఱ్ఱతో విసరి పరిపరివిధముల నుపచారములు గావించిరి. ఒకగడియసేపటికి మల్లాంబిక యించుక తేఱుకొనెను. మగఁడు వచ్చుటయుఁ దానారీతిఁబలుకుటయు మల్లాంబికకుఁ దెలియును. కాని యది యంతయుఁ గలలోని ఘటనగా నామెకుఁ దోచుచుండెను. పరిచారిక యన్న దానినిబట్టి చూడ నది కలగాదు. వాస్తవమే. "అయ్యో ! ప్రభు వేమనుకొనెనో!" మల్లాంబిక యొక దీర్ఘనిశ్వాసముఁ బుచ్చి మెల్లగా లేచి కూర్చుండి "ఏమే ! ప్రభువునకుఁ గోపము వచ్చినదా?" యనెను. "లేదు తల్లీ ! ఆయన చిఱునవ్వు నవ్వుకొనుచు వెడలిపోయెను. కాని చిన్నబుచ్చుకొనిరేమో యనుకొందును" యనెను. మల్లాంబికకు మది మదిలో లేదు. ఆ క్షణమున నెగిరిపోయి మగనియొడిలో వ్రాలవలెనని యామె హృదయ మారాటపడెను. కాని యాయన యేడి ?

కాటయవేమారెడ్డి యహోబిల నరసింహదేవునకు సహస్రనామ పూజ చేయించెను. కుమరగిరి ప్రభువునకును, కుమారాన్నపోతారెడ్డికిని శుభపరంపరాభివృద్ధి గావుటకై స్వామికి వెలలేని కానుకలు చదివించెను. శిరమున విష్ణుపాదములు స్వీకరించి, శ్రీగంధము నురమున నలందుకొని, పాదతీర్థము, ప్రసాదముఁ బుచ్చుకొని యాయనఁ గర్భాలయము వెడలివచ్చి మండపమునందలి గంట ముమ్మారు మ్రోగించి

మెల్లగా మండపముమెట్లు దిగుచుండెను. బంగరు జరీయంచుల పీతాంబరము ధరించి, యురమున శ్రీ చందనపులంది, కంఠమునఁ దులసీమాల యుఁబచ్చలపతకమునుదాల్చి, పుండరీకములఁ బురుడించు విశాలనేత్రములఁ బ్రసాదమాధుర్యము దొలుకాడ సోపానపరంపర నవతరించు నా శ్యామసుందరమూర్తి యొక రాజకుమారి హృదయమునేకాదు చూచుచుండిన యెల్లర హృదయములను జూఱఁగొనెను. కాటయవేమారెడ్డి మెట్లుదిగి యల్లంత దవ్వుననున్న శిలాఫలకముపై నాసీనుఁడయ్యెను. చేరువనేయున్న వేఱొక శిలాఫలకమున నొక వృద్ధుఁడాసీనుఁడై యుండెను. కనవంక నాశ్చర్యచకితుఁడైనట్లు తేఱిపాఱఁజూచు నా వృద్ధునితో "ఆర్యా! తమరేప్రాంతమువారో యెఱుఁగవచ్చునా?" యనెను.

వృద్ధు: మాది విద్యానగరము. తమది?

కాటయ: మాది కొండవీడు.

వృద్ధు: అయినచో మా వామనభట్టు నెఱిఁగియే యుందురు. వసంతోత్సవములకని పోయి వాఁ డప్పటనే కూర్చుండినాఁడు.

కాటయ: తమరు డిండిమకవి సార్వభౌము లనుకొందును.

వృద్ధు: ఆయనను మీ రెట్లెఱుఁగుదురు?

కాటయ: జగద్విఖ్యాతులగు అరుణగిరినాథ డిండిమకవి సార్వభౌముల నెఱుఁగని వారుందురా? విశేషించి తమనామము వామనభట్టు నాలుకపై నిరంతరముఁ దాండవమాడుచుండును.

వృద్ధు: ఇప్పుట మా రాజకుమారి వానికొఱకై కలవరించుచున్నది. ఇంతకును దమ రెవరో చెప్పితిరికారు.

కాటయవేమారెడ్డి కించుక కపటనాటకమాడవలె ననిపించినది.

కాటయ: కుమారగిరి మహీపతి బంధుకోటిలోని వాఁడను. వామనభట్టును నేను బాగుగా నెఱుఁగుదును.

డిండిమ : కాటయవేమారెడ్డి శాకుంతలమునకు వ్యాఖ్యానము రచించినాఁడట. వామనభట్టా వ్యాఖ్యానపుఁ బ్రతియొకటి తెచ్చిపెట్టుమని మా హీరాంబిక యెదురెదురులు చూచుచున్నది.

కాటయ : వామనభట్టు విద్యానగరమునఁ దమకొఱకె యెదురు చూచుచుండును.

డిండిమ : మంచిది. హీరాంబిక వచ్చుచున్నది. నేను సెలవు తీసికొందును.

కాటయవేమారెడ్డి మెట్లదిక్కు దిలకించెను. ఆ యచ్చరకన్నెయే కావలయును హీరాంబిక. సంధ్యాతప తపనీయ రేఖా చిత్రితాంచలమగు శరన్మేఘమువలె నున్నది. అనఁగానఁగనియాడ నల్లనల్లన మెట్లుదిగి వచ్చు నామె పిల్లగాలికిఁగదలియాడు వెన్నెలతీవను దలపించుచుండెను. కాటయవేమారెడ్డి యామె మెయిదీవ యొడుగులను గనుదమ్మి రేకలలోఁ బొదుపుకొనుచుండెను. మెత్తనియామె యడుగులు మెట్లరాలపై నొత్తుకొనిపోవునేమో ! కాటయవేమారెడ్డి చూపులు కలువపూరేకుఁ బొత్తికలై యామె యడుగులకు మడుగు లొత్తుచుండెను. హీరాంబిక కడుగుసాగుటచేమి. గంగాదేవి "హీరా" యనుచు నామెమొగమువంకఁ జూచెను. ఆ మొగము కాటయవేమారెడ్డి వంకకుఁ జూచుచుండెను. పెదతల్లి పిలుపున హీరాంబికకుఁ దెలివివచ్చెను. చరచర మెట్లుదిగి యామె చెలువంచుకొని డిండిమునివెంట నడచిపోయెను. ఆ నడకల యొయ్యారములు లకుమాదేవి నాట్యములను బుడికిపుచ్చుకొనుచున్నట్లుండెను.

పచ్చమల యడవులలో మేలిరకపుఁ గాఱుదున్నలు దొరకును. ఏటేట నీయడవులలో నొకదున్నను బట్టికొనిపోయి శరదుత్సవములలో దేవికి బలియిచ్చుట కాటయవేమారెడ్డి కలవాటు. ఆయన తన పరి

వారముతో నడపుఁవెంట బయలుదేరెను. అడవిమనుష్యులు తిరుగు ప్రాంతము లాయనకుఁ బరిచితములే. వచ్చునప్పుడే వారికిఁ గొన్ని యగపడెను. కాని యందేదియు నాయనకు నచ్చలేదు. తిరుగు ప్రయాణమున నడవి తోతట్టులఁ గూడ వెదుకసాగిరి. రెండవనాఁటి మధ్యాహ్నమొక పొదలోనుండి వంటతాత్రిచులుబుసకొట్టినట్లు వినిపించెను. వేమారెడ్డి పరివారమును నిశ్శబ్దముగా నిలువ నియమించి యల్లంతదవ్వులఁ గ్రిక్కిరిసియున్న చెట్లవరుసకుఁ జివర నినుపగొలుసులతో నురులు పన్నించి పిమ్మట నొక్కుమ్మడి నెల్లరును బొదచుట్టుముట్టి యడవిదున్న నాచెట్ల వరుస నడిమికి దరుమ నేర్పఱచెను. ఆదున్న ముట్టెనుండి తోకవఱకు రెండుధనస్సుల పొడవుండెను. దానికొమ్ములుభయపార్శ్వముల నొఱసికొనుచుఁ బృక్షములం బొడిచికొనుచుండెను. అనుకొన్న తీరుగనే యది యురిలోఁ దగుల్కొనెను. ఐననేమి? ఏనుగంతబలము గల దానియూపున కా యినుపసంకెళ్లు పుటుక్కునఁ దెగిపోయెను. మెడనుఁ దగుల్కొనిన యురిగొలుసుతో నది యాకారాడవిలో మటుమాయమయ్యెను. ఆనాఁటికింక దానినిఁబట్టుకొనుట బ్రహ్మతరముకాదు. పంచమినాఁ డరుణోదయముననే యల్లాడరెడ్డి వెడలిపోవలసియున్నది. గొలుసు మెడకుఁ దగిలించితిమి గదా, ఇది యింకెక్కడికిఁ బోవునని కాటయవేమారెడ్డి యటనుండి పరివారముతోఁ గదలిపోయెను.

౧౩

ఎండలు ముదురుచుండెను. మామిడిపండ్లును, చెఱకుగడలును బండ్లకొలఁదిగాఁ గొండవీట దిగుచుండెను. వీటివెలుపల విడిసిన దండునకుఁ బనియు పాటయుఁ గనఁబడలేదు. ఉదయమున నొక నాలుగు గడియలు సాయంకాలమొక నాలుగు గడియలు విన్యాసములు సలుపుట, పూర్వాహ్ణమునఁ బుష్కలముగఁ బిండివంటలతో విందులుగుడుచుట,

మధ్యాహ్నముల వెలుపల నెండలు మండుకొనిపోవుచుండ గొల్లెనలలో నొడళ్ళనిండఁ జిక్కనిచందనము లలందుకొని పట్టియుఁ బట్టని కునుకులు తీయుట, యపరాహ్ణమునఁ గుడిచేత మూరెడుపొడవు చెఱకు మామిడి రసములుచీకుచు, బారెడుపొడవుచెఱకుగడల నమలుచుఁగాలక్షేపము చేయుట, రాత్రులందు వెన్నెలలలోఁ జెడుగుడులుఁ జెట్టాటలు. కొండ వీటి కాదండంతయుఁ బెండ్లికివచ్చినట్లుండెనేకాని దండయాత్రకు వచ్చి నట్లు లేదు.

అవచితిప్పయ్యసెట్టి విక్రమసింహపురమునుండియు, మోటుపల్లి నుండియుఁ బంపుచుండిన యాయుధసామగ్రి నానాఁటికి గొండవీటికిఁ జేరుచుండెను. జ్యేష్ఠమాసాంతమున ముట్టడులు జరుపవలెనని యల్లాడ రెడ్డియుఁ గాటయవేమారెడ్డియు నిశ్చయించుకొనిరి. కందుకూరుసేన లద్దంకికి, రాజమహేంద్రవరసేనలు నిరవద్యప్రోలునకును, వినుకొండ సేనలు బెల్లంకొండకును జ్యేష్ఠపూర్ణిమనాటికిఁ జేరవలయును. బహుళ పంచమినాఁడు బయలుదేరి యద్దంకివారు ధనదప్రోలుకోటను, నిరవద్య ప్రోలు వారు కొండపల్లిని ముట్టడింపవలయును. దశమినాఁడు బయలు దేరి బెల్లంకొండవారు ధాన్యకటకమును ముట్టడింపవలయును. విశ్వాస నీయులగు వేగరులచే నీవివరముల నాయాదుర్గములకుఁబంపి కాటయ వేమారెడ్డి కార్యము సాధింపఁబడినట్లే నిశ్చింతముగ నుండెను.

మాళవికాగ్నిమిత్ర నాటకపరిదర్శనము జరిగిననాఁడు తానా నాట కమునకు వ్యాఖ్యానము రచించి కుమరగిరి ప్రభువున కంకితమొసరింతు ననియుండెఁగదా. ఆవిషయ మప్పటినుండియు నాయన మనస్సులో మెదలుచునే యుండెను. మాళవిక యాకృతి యాయన కెంతభావించినను రూపుకట్టలేదు. నాటకపాత్రలన్నియుఁ గన్నులముందు రూపొందించు కొనిగాని యాయన వ్యాఖ్యాన మారంభింపఁవలఁపలేదు. గణదాసుని భావించినప్పు డాయనకు మహాదేవపండితుఁడు గుఱుతు వచ్చుచుం

డెను. విదూషకుఁ డచ్చముగ వామనభటే. లకుమాదేవి మాళవిక యంచముగనే యభినయించెను. కాని మాళవిక యెట్లుండునా? మాళవిక కంత ధీరమైన యాకృతియుండియుండదు. మల్లాంబిక యైనచో సంత కంటె బాగుగనుండును. లకుమకంటె మల్లిక చేఁతగానుండును. మల్లాంబికయందము కొట్టవచ్చినట్లుండును. అది పురుషునిఁ దనవశముగావించు కొనఁజూచునేకాని కేవలపరవశత్వము గలిగింపదు. కాటయవేమారెడ్డికి వైశాఖపూర్ణిమనాఁడు మాళవికమూర్తి తళుక్కున మెఱసెను. ఆమె పాలవెల్లి తరగలపైఁ దేలియాడు నురుగువలె నుండును. పులుగడిగిన ముత్తియమువలె, లావణ్యము ముద్దవలె నుండును. ఆమె తెరపివెన్నెల వలెఁ జల్లగా తెల్లగానుండును. మేఁగడతరకవలె మెత్తగాఁ దియ్యగా నుండును. ఆమె హీరాంబికవలె నుండును.

కాటయవేమారెడ్డి వ్యాఖ్యాన మారంభించెను. పసిఁడిగంటము చేతఁబట్టి రాయనిబాచయ్యగారాయన మొగమువంకఁ దిలకించుచుండెను. వేమారెడ్డి యొకక్షణ మిష్టదేవతా ధ్యానముగావించుకొని నాట్యసారసర్వ స్వముగాఁ దాను రచింపఁబూనిన వ్యాఖ్యానమున కారంభమున నాట్య వేదజన్మహేతువగు నటరాజును స్తుతించెను. పసిఁడి గంటపుగిలుకలు గలగలలాడుచుండ రాయనబాచయ్యగారు ముత్తెపు సరులుపోహళించి నట్లక్షరపంక్తులు దీర్చికొనిపోవుచుండెను.

"వేదాదీనాం విశుద్ధానాం విద్యానాం జన్మహేతవే
పార్వతీ పరతంత్రాయ పరస్మైవస్తునేనమః."

ప్రార్థనాశ్లోకము విష్ణుపరముగా నుండునని రాయనబాచయ్య గారనుకొనిరి. ఇది శివపరముగా నున్నది. వేమారెడ్డి నాందీశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానముచెప్పెను. "సన్మార్గలోకనాయేత్యనేనాత్ర కశ్చిన్మార్గాభి నయః ప్రతిపాద్యత ఇతిసూచ్యతే" యనునప్పటికి బాచయ్యగారి సందేహము

తీఱిపోయెను. నాందీశ్లోక వ్యాఖ్యానములో నాపూటకు వ్రాతపట్టిపెట్టిరి. బాచయ్యగారు పటిశర్యాలమెట్లుదిగుచుండగా లకుమాదేవి చతుశ్శాల లోనికి వచ్చెను. "నీపుణ్యమాయని నాకు మఱలఁ జేతినిండ పనితగిలి నది" అని యాయన లకుమాదేవిని బలుకరించెను. లకుమాదేవి "ఏమి విశేష"మనునట్లు కన్నులతోఁ బ్రశ్నించెను. "వ్యాఖ్యాన మారంభించితిమి" అని బాచయ్యగా రనఁగా "లోకమున కొకమేలు జరుగుచున్న" దని నవ్వుచు లకుమాదేవి చంద్రశాల మెట్లెక్కెను.

కాటయవేమారెడ్డి మనస్సింకను నాటకమునందే మునిఁగియుండెను. ఆయనమనస్సున హీరాంబికయు మల్లాంబికయు నొకరిపై నొకరుగా ముసరికొనివచ్చుచుండిరి. ఆయన యాలోచనలో మునిఁగి యటునిటుఁ బచారుచేయుచుండెను. పరకీయముగ్ధాస్వీయమధ్యలనడుమ నాయన పూల దోలికలఁ దేలుచుండెను. లకుమాదేవి యందెరవళి యాయనకు మెలకువ గలిగించెను.

కాటయ : ఏమి మునిఁగిపోయినదని యింత యెండలోఁ బడి వచ్చితివి ?

లకుమ : అన్నయమంత్రిగారు కబురుచేయఁగా నాయనగారి యింటికిఁ బోయి యిటువచ్చితిని.

కాటయ : విశేషమేమో ?

లకుమ : తీరికయైనప్పు డొకసారివచ్చిపొమ్మని యాయన కబురు చేసిరి. నేఁడు గుఱుతువచ్చి బయలుదేరితిని. ఆయన తీఱికగాఁ గూర్చుండి తిప్పయ్యగారికూఁతునకుఁ బాఠము చెప్పుచున్నారు. ఆపిల్లయనిన నాయన కెంతప్రాణమో! నేనిదివఱకెన్నఁడు నాపిల్లను జూడలేదు. అంత యంద కత్తెకాదుగాని ఆయున్న యందమంతయు నామెచెక్కులయందే యున్నది.

కాటయ : ఇక్కడకు వచ్చిన దాచెక్కులను వర్ణించుటకేనా ?

లకుమ : తిప్పయ్యగారి మేనల్లుఁడఁట. పేరు శ్రీనాథుఁడఁట. పిల్లకుఁదగిన యందగాఁడే. మేము మాటాడుకొనుచుండఁగాఁ గ్రొత్త పంచెలుగట్టుకొని పెండ్లికొడుకువలె నాతఁడు వీథిలోనికి బయలుదేరి నాఁడు. అన్నయమంత్రిగారాతనిని జూపుచుఁ "దిప్పయ్యగారి యల్లునిఁ జూచితివా ?" యనిరి. నేనాపిల్లచెక్కులనే చూచుచుంటిని. అన్నయ మంత్రిగారన్నమాట కామెచెక్కులపైఁ జూచుచుండఁగనే మందార ములు విచ్చిపోయెను. "వీనిమెడలోని లింగము వదలినప్పుడుగదా దానిమెడలో మంగళసూత్రము పడుట" యని తిప్పయ్యగారనుచుండఁ గనే ఆమందారము లరవిందములై యాయరవిందము లిందీవరములై పోయెను. భావముల నంత యచ్చుగుద్దినట్లు ప్రకటించు చెక్కుల నేనెక్కడను జూడలేదు. "ఈమె నాట్యము నేర్చిన నెంతబాగుండు నని" నేననుకొనుచుండ నన్నయమంత్రిగా రామాటయే యనిరి. నేనామెకు నాట్యము నేర్పవలెనఁట.

కాటయ : ఇచ్చట నేర్చుచున్న గానము చాలలేదుగావలయును.

లకుమ : దేవిగారి కారోగ్యము తిన్నగాలేదని తెలిసినది. రెండు మూఁడుపర్యాయములు వచ్చితినిగాని దర్శనము కాలేదు.

కాటయ : అనఁగా నది శారీరకవ్యాధి కాదన్నమాట. ఆమెకుఁ గోపమువచ్చినచో నెవ్వరికైన దర్శనమీయదు.

లకుమ : ఆమెకు నాపైఁ గోపముకలిగియుండును.

కాటయ : అందఱిమీఁది కోపముల నామె నామీఁదనే చూపు చుండును గనుక నీవు చింతింపనక్కరలేదు.

లకుమ : మీరు నవ్వుచున్నారు. నాకు బాధగానున్నది.

కాటయ : నవ్వినచోఁ గొందఱు బాధపడుదురు. బాధించినచోఁ గొందఱు నవ్వుదురు. అది వారివారి స్వభావము.

లకుమ : ఆమె మిగుల నీరసించుచున్నదని వింటిని.

కాటయ : మానవశమున నీరసించుటలోఁగూడ రసమున్నది గదా ?

లకుమ : మీరు జీవితసమస్యను కళావిషయములోనికి దింపు చున్నారు.

కాటయ : కళ యనఁగా నాకసమునుండి యూడిపడినదా? జీవితమే కళ. నీ జీవితమంతయు నాట్యము. ఆమె జీవితమంతయు సంగీతము. ప్రభువు జీవితమంతయు శిల్పము. వట్టిసుఖములోనుండి కళ యుద్భ వింపదు. హృదయాంతరాళమునం దేదో యొక యావేదన యుండ వలెను. ఆవేదననుండియే యుత్తమకళ యావిర్భవించును. శ్రీకృష్ణ దేవునికై నీ యావేదనయేకదా నీ నాట్యమంతయు. మరణించిన రాణి కొఱకైన ప్రభువు నావేదనయేకదా యాయన శిల్పమంతయు. మల్లిక గానమును నీవీనడుమ వినలేదు. రాత్రులందామె యప్పుడప్పుడు గానము చేయుచుండును. ఆమె యాగానమును నాకొఱకే చేయుచున్నదని నేనెఱుంగుదును. ఆవేదనానుభవముచేఁ బండినహృదయమునుండి రస మోడికలు గట్టినట్లుండు నామెగానము వినుచు నేను పరవశుఁడనగు చుందును. పూర్వమామె కంఠమున నభిమానముండెడిది. ఇప్పుడావేదన యున్నది. పూర్వమామెగానము విని పులకితుఁడనగుచుంటిని. ఇప్పుడు మూర్ఛితుఁడ నగుచున్నాను. ఆవేదనచే హృదయము మెత్తఁబడును. మెత్తనిహృదయమునుండియే యుత్తమమైన కళ యావిర్భవించును. అట్టికళయే మానవులను స్వర్గమునకెత్తును.

కాటయవేమారెడ్డి యిట్లేమేమో చెప్పుకొనిపోవుచుండెను. లకుమా దేవి యనిమిషలోచనయై యట్లే యాలకించుచుండెను.

ఎన్నిపర్యాయములు కబురంపినను మల్లాంబిక రాకుండుటచే నాఁటి సాయంకాలమున వేమాంబిక తానే యామెను జూడవచ్చెను. పరిచారికలామెను శయనమందిరములోనికిఁ దీసికొనిపోయిరి. మందిరమంతయుఁ జిన్నఁబోయినట్లున్నది. ఆమె లోపలనడుగిడుచు "మఱదలుగారు బొత్తుగాఁ గంటిలో నలుసయిపోయిరే" యని నవ్వుచు ననెను. నిజముగనే యామె నలుసువలె శయ్యనంటుకొని యుండుటఁ గాంచి యామె నివ్వెరపోయెను. కుమారవీరభద్రుఁ డామె చంకలోనుండి శయ్యపైనుఱికి మల్లాంబిక శరీరము నల్లుకొనెను. "ఏమమ్మా! యిట్లయితివి?" అని మల్లాంబిక యొడలు దడవుచు వేమాంబ "మీరయినఁ జెప్పరైతిరేమే?" యని పరిచారికలను గసరుకొనెను. "అమ్మగారు చెప్పవలదనినా"రని వారు బెదురుచు బదులు పలికిరి. వీరభద్రుని కిలకిలలు దిలకించి మల్లాంబికమొగ మల్లంత విప్పారెను.

వేమాంబ : ఏమమ్మా యిట్లయితివి ?

మల్లాంబిక : ఏమియులేదమ్మా.

వేమాంబ : ఏమియులేకయే యింతచిక్కిపోయితివా ?

మల్లాంబిక మెల్లగానవ్వెను. ఆనవ్వు గులాబిపూవుపై మంచు పొరవలె నంతలోఁ గరిగిపోయెను.

వేమా : క్షణముతీరికలేక యాయనయు, నేమియుఁదోచక నీవును నీవిధముగఁ జిక్కి సగమైనచోఁ జూచువారికెట్లుండును ? ఈసంగతి విన్నచోఁ బ్రభువునకుఁ బ్రాణములు నిలుచునా ? ఈ పనులయొత్తిడి తీఱునంతవఱకు నీయన్నగారి యంతఃపురమున నుందువురమ్మా.

మల్లాంబిక వలదనెను. వేమాంబిక బతిమాలెను. బలవంతము చేసెను. వేమారెడ్డిగారికిఁ దెలియపఱచుటకును, పల్లకి సిద్ధపఱచుటకును వేమాంబ పరిచారికలం బనిచెను. మల్లాంబికనెటో యొప్పించి ప్రభు

మందిరమునకుఁ గొనిపోయెను. అన్నగారి యుపదేశముచే నన్నియు జక్కఁబడునని కాటయవేమారెడ్డి కడకన్నులందో దుడిచికొనెను.

చెల్లెలినిగాంచి ప్రభువు తెల్లవోయెను. ఈమె యెంతల కిట్లయినది. వ్యాధివల్లనైనచోఁ దనకుఁ దెలియఁజేయకుండునా? ఆధియను కొనుట కామెకు లోపమేదియునులేదే. మాణిక్యమువంటి మగఁడు. పొరుపెఱుఁగని కాపురము. తనకు జీవితమున నానందము గలిగించున దామె సంసారమొక్కటియే. అందమునకు, ననురాగమునకు, నైశ్వర్యమునకుఁ గొఱఁతలేక చిలుకయు గోరువంకయువలె నానందముగఁ గాపురముచేయు మఱఁదిని చెల్లెలినిగాంచి తాను జీవితమందలి దుఃఖములు మఱచిపోవుచుండును. మల్లాంబిక స్వాధీనపతికయని తానెఱుఁగును. మల్లాంబిక మనస్సునందలి దిగులేమైయుండును? ఆమెజీవితము నందొక చేలోపము. ఆఱేండ్లనుండియుఁ గాపురముచేయుచున్నను నింత వఱకామె గర్భము ఫలించలేదు. తననే యీదిగులుండఁగా నామె కుండదా? ప్రభువు మనస్సు నీయూహ గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. ఇతరోహలకిఁక నటఁ దావులేదు. ఈయూహవచ్చి యాయన చిఱునవ్వు దొలుపాడఁ జెల్లెలి చిబుకముఁ బుడికి శిరము నిమిరి యంతిపురిలోనికి బనిపెను. వేమాంబనుఁ జేరఁబిలిచి తనయూహ నామెకుఁ దెలిపెను. వేమాంబ యాయన యమాయకపుటూహకుఁ దనలో నవ్వుకొనెను. ఆల్మగలనడుమ నేదో పొఱపుపుట్టినదే యనురాగవతియగు సతివ యీతీరునఁ గృశించుట పొసఁగదని యామె మఱఁదలిమొగముఁ జూచినప్పుడే యనుకొనెను. ప్రభువు అమృతహృదయుఁడు. తన దుఃఖమును దిగమ్రింగి యాయన యితరుల సుఖమున కానందించును. ఆయనయూహ యాయన యాశయమునకుఁ బ్రతిబింబము. ఆయన యాశయమే యాశీర్వచనమై మల్లాంబిక గర్భము ఫలించవలెనని వేమాంబిక వేయి దేవతలకు మ్రొక్కుకొనెను.

౧౪

వామనభట్టు వైశాఖ బహుళ పంచమినాఁడు విద్యానగరమును జేరుకొనెను. తిన్నగా గంగాదేవి యంతఃపురమునకేఁగెను. ఆమె హీరాంబికను వెంటనిడికొని యహోబిలమున కరిగెనని యెఱింగి యాతఁ డయ్యో యనుకొనెను. ఎంతచక్కని యవకాశముఁ బోఁగొట్టుకొంటిని. అహోబిలమువఱకును గలిసిపోవుదము రమ్మని కాటయ వేమారెడ్డి తన్నెంతో బలవంతపఱచెను. విద్యానగరమున కదిమిగులఁ జుట్టుదారి యగునని తాను దిన్నగా సందికనుమ మార్గమున వచ్చివేసెను. వ్యాఖ్యానమును జూచువఱకును హీరాంబిక యూరాటపడుచుండునని వానిటు పరువెత్తిరాఁగా నామె తానావ్యాఖ్యాతనే చూచుటకై యటు పరువెత్తెను. ఆ యుత్సవకోలాహలములో నెవ్వరెవ్వరో! ఆయనకామెయు నామె కాయనయు నగపడవచ్చిరా? ఏమో! నృసింహదేవుఁడు కొండవీటిని జల్లగాఁజూచినచో సర్వమును సుసంపన్నము గాఁగలదు. తానే యచ్చట నుండినచో నిరువురకు నా గుడిలోనే ముడిపెట్టి యుంచుననుకొనుచు వామనభట్టు డిండిమకవి సార్వభౌముల యింటిమొగముపట్టెను. ఆయనయు నహోబిలమున కేఁగెనని విని వామనభట్టున కేమిచేయుటకును దోఁచలేదు. అతనికి గాండ్ల నాగమణి గుఱుతువచ్చెను. తానెన్నఁడును దానియింటికిఁ బోలేదు. దానియంతేమైన దొరకునేమో చూతమనిపించి యాతఁడు దాని యింటికిఁ బోయెను. వామనున కాపూటయంతయు దండుగతిప్పట యయ్యెను. నాగమణి యీ నడుమనే పుట్టినింటికేఁగెనని దాసి యాతనికి పీఢిగుమ్మముకడనే వార్త చెప్పెను.

వామన: అనఁగాఁ గొండవీటికా?

దాసి: కాదు కొండపల్లికి.

"కొండపల్లి దీనికెక్కడిపుట్టిని" ల్లని గొణిగికొనుచు వామన భట్టు దాసినిజూచి "యత్తవారింటికిఁ దిరిగి వచ్చునా?" యనెను. ఆమాటకది కిసుక్కున నవ్వుకొని "ఆహా! మహారాణిలాగునఁ దిరిగి వచ్చును" అనెను. "ఆశ చాలవఱకుఁ బ్రాకినదే" యనుకొనుచు వామనభట్టు విద్యారణ్యులవారి యాశ్రమమునకు బయలుదేరెను. "ఈ దాసిపిల్ల మొగము కళగలదే. దీని మాటల ధోరణిచూడ నాగ మణిపట్ల నేదో యసంతృప్తి యున్నట్లు కనఁబడుచున్నది. దీనిసంగతి యేమో చూడవలసినదే" అనుకొనుచు నాతఁడాశ్రమము ప్రవేశించెను. ఆశ్రమమంతయు నిశ్శబ్దముగ నుండెను. విద్యారణ్యులకు నెల దిన ములనుండియు నస్వస్థముగా నుండెను. శతవసంతోత్సవము నాఁటి నుండియే యాయన నలతగా నుండెను. ఇటీవల బొత్తిగా మంచము పట్టెను. వామనభట్టాయనకు సేవచేయుచు నాశ్రమమునందే యుండెను.

పాడ్యమినాఁడే బయలుదేరవలయునని గంగాదేవి యనుకొనెను. మరిరెండు దినములుండి పోదమని హీరాంబిక యనెను. ఆ రెండు దిన ములు నామె కోవెలలోనే యెక్కువకాలము గడపెను. వందపర్యాయ ములు మండపము మెట్లెక్కిదిగెను. మెట్లు దిగునప్పుడును నెక్కునప్పు డును నెవరికొఱకో వెదకికొనుచున్నట్లుండును. చేసిన స్వామిదర్శన మునే మరలమరలఁ జేయుచుండును. ఈరెండుదినములలో గంగాదేవి మధురా విజయమునఁ గొన్నిశ్లోకములువ్రాసి డిండిములకు వినిపించెను. శ్లోకములు లోకోత్తరముగ నున్నవని యాయన ప్రశంసించెను. స్వామి సన్నిధానమహిమ గావలయునని యామె సంతసించెను. "వ్యాఖ్యానపుఁ బ్రతి విద్యానగరము చేరినదఁట. మనమిక్కడ నింకెన్నాళ్ళు కూర్చుం దుము" అని డిండిములామెతోఁ బ్రసంగవశమున హెచ్చరించెను. "అమ్మాయి యీ పచ్చమలపై మరులుగొన్నట్లున్నది. రేపురేపను చున్నది" అని గంగాదేవి పలికెను. "వ్యాఖ్యానముమాట తెలిసిన నామెయే పరుగెత్తివచ్చు" నని డిండిములనిరి.

డిండిములన్నమాట నిజమే. మఱునాఁడే హీరాంబిక ప్రయాణ మునకుఁ దొందరజేసెను. త్రయోదశినాఁడు వారు విద్యానగరము చేరిరి. చేరినదే తడవుగ వామనభట్టునకుఁ గబురుచేసిరి. అతఁడు వచ్చి వ్యాఖ్యానపుఁబ్రతిని చేతికిచ్చువఱకును హీరాంబిక యారాటము గంగా దేవికిఁ బట్టరాని నవ్వులు పుట్టించెను. వామనుఁడు, డిండిములు, గంగా దేవియుఁ జతుశ్శాలలోఁ గూర్చుండి సంభాషించుకొనుచుండఁ బ్రతిని చేతఁబట్టుకొని హీరాంబ ప్రక్కగదిలోనికిఁబోయెను.

గంగాదేవి : ఏమి వామనయ్యగారూ! ఇట్టె వత్తునని చెప్పి యింతకాలము నిలిచిపోతిరి? అమ్మాయి చదు వేమికావలెననుకొంటిరి?

వామన : అందులకేకదా తల్లీ! ఇంత యాలస్య మయినది? ముత్తెములవంటి యక్కరములుగాని రాకుమారి కంటి కెక్కవుగదా. అట్టివ్రాలు చేతనయినవాఁడొక్క డాయని బాచయ్యగారే. కాటయ వేమా రెడ్డిగారి కాయన ప్రియలేఖకుఁడు. ఆయన లెక్కల గొడవలలో మునిఁగితేలుచు రాజకుమారియం దభిమానముచే రాత్రులంతయు మేల్కని యీ ప్రతి వ్రాసి యిచ్చినారు. దానికింత కాలము పట్టినది.

డిండిమ : నీవు విద్యానగరము వచ్చినట్లు మాకహోబిలముననే తెలిసినది. కుమరగిరిరెడ్డిగారి బంధువఁట. ఆయన చెప్పినాఁడు.

వామన : ఆయన యెట్లుండునో గుఱుతుచెప్పఁగలరా?

డిండిమ : ఎట్లుండునేమి! అచ్చముగ రాజకుమారునివలె నుండును.

వామన : అయినచో నాయనయే కాటయవేమభూపతి.

హీరాంబిక గ్రంథమును దిరుగవేయుచుండెను. ఆమెకన్నులు గ్రంథముమీఁదను జెవులు వారి సంభాషణమీఁదను నుండెను. ప్రథ మాంకముచివఱ "ఇది శ్రీ కాటయవేమభూపతి...."యని కన్నుల కగ

పడుటయు, వామనభట్టునోట నా మాటయే చెవులఁబడుటయు నొక్క-సారిగా జరిగి హీరాంబిక మనస్సహోబిలమున మండపము మెట్లపై వ్రాలెను.

గంగాదేవి: ఆయనయేనా? వామనయ్యగారూ! ఆయనను నేను గూడఁ జూచితిని. హీరయు నేనును స్వామిదర్శనమున కేఁగుచుంటిమి. మండపము మెట్లపై ధీరము నుదాత్తమునగు నొక మూర్తి నిలిచి యుండెను. ఆకస్మికముగఁజూచి యాయన నృసింహదేవుఁడే యను కొంటిని.

హీరాంబిక మనస్సులో లీలగాఁ దారాడుచుండిన యొక భావమీ మాటలలో మూర్తివంతమయ్యెను. ఆమె యా గ్రంథమును గన్నుల నద్దుకొనుచుఁ, జెక్కు-లనొత్తుకొనుచుఁ బరవశ మగుచుండెను.

వామన: వ్యాఖ్యానము చేతికి వచ్చినదిగదా. రాజకుమారికింక నాతోఁ బనిలేదనుకొందును.

గంగా: మీరిచ్చట నున్నంతవఱకు నమ్మాయి మిమ్ము విడిచి పెట్టదు. మీరీనాటకమును బూర్తిచేయువఱకును నిచ్చటినుండి వెళ్ళుటకును వీలుండదు.

డిండిమ: అమ్మా! సెలవిచ్చినఁబోయివత్తుము. ఒడలంతయు బడలికగానున్నది. తీఱికగా మరల దర్శనము చేసికొందుము. వామనయ్యా! నీవుగూడ బయలుదేరుచుంటివా?

వామన: మఱచితిని. విద్యారణ్యులవారు మిక్కి-లి యస్వస్థులై యున్నారు. మీరుగూడ నాదారిన వచ్చినచో వారినిజూచి పోవచ్చును.

గంగాదేవి బంగరుపళ్లెరమునఁ బండ్లు, వక్క-లాకులు దెప్పించి హీరాంబికనుబిలిచి వారిరువురకు నిప్పించెను.

విద్యారణ్యులు మంత్రిత్వము విసర్జించిన నాఁటినుండియు హరి హరరాయలవారి రసికత హద్దుమీఱినది. అంతకుమును పంతిపురము మాత్రమే విస్తరిల్లుచుండెడిది. ఆతరువాత వేశ్యావాటముగూడవిస్తరిల్ల సాగినది. ఆ వాటమునఁ గ్రొంగ్రొత్తగా వెలసిన సౌధము నాగమణిది. ఆమె కొండపల్లినుండివచ్చి నాల్గయిదునాళ్ళయినది. ప్రతిదినమునామె ప్రభుమందిరమునకుఁ బోయివచ్చుచున్నది. ప్రతిరాత్రియు రాయల వారామె సౌధమునకు వచ్చిపోవుచున్నాఁడు.

కొండవీట జరుగుచున్న సైన్యసమీకరణము కొండపల్లికిఁ దెలియ వచ్చినది. కోమటి వేమారెడ్డికి గుండెలు గుబగుబలాడెను. ఇంతలో నింతముంచుకొనివచ్చునని యాయన యనుకొనలేదు. పిల్లిపై నెలుకను, నెలుకపైఁబిల్లినినెక్కించి యెట్లో కొండవీటిని గాఁడేయవలెనని యాయన చాలకాలముగ నాలోచించుచుండెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన యన్నెదేవచోడ నితో నాలోచన లారంభించినాఁడు. కృష్ణదక్షిణమునకు దక్కించినచో నుత్తరరాజ్యమంతయు వారికిఁ గట్టఁబెట్టుదునని రాచకొండవారికి దేవర కొండవారికి నాశలుపెట్టినాఁడు. రాయబారములు నలుగుచుండెను. ముడివడునని యాసలు పుట్టుచుండెను. పశ్చిమమునుండి విద్యానగరము వారి నుసికొలుపుటకు సర్వప్రయత్నములు చేయుచుండెను. హరిహర రాయలవారిని ముగ్గులోనికి దింపుటకే నాగమణి నాయనమీఁదఁ బ్రయో గించెను. వీరశైవులను రెచ్చఁగొట్టి కొండవీటఁ గల్లోలము రేపుటకై మంత్రిసింగనగారితో నీసడుమ మంతనములు నెఱపెను. ఈ పన్నాగ మంతయు రాఁబోవు శరత్తునాటికిఁగార్యరూపమున ఫలించునని యాయన యెదురుచూచుచుండెను. మందువేసవిలో నెవరు దండు వెడలుదురు? ఎందులకైనమంచిదని కోమటివేమారెడ్డి ధనదవోలున సైన్యములు ప్రోగు చేయుమని మాచారెడ్డికిఁ గబురుచేసెను. తా నమరావతికిఁబోయి మామ గారితో మంచిచెడ్డలు మాటాడివచ్చెను. రాచకొండవారికి రాయబారము

పంపెను. ఇంతకును గొండవీటి దండయాత్ర యెవ్వరిమీఁదికో యాయన కంతుచిక్కలేదు. కప్పము చెల్లింపని తమమీఁదికా? భృగుబండసీమనాక్ర మించుకొనిన రేచర్లవారిమీఁదికా? కృష్ణానది వేసంగిలో సేనలుదాటుటకు వీలుగానుండునుగనుక రాచకొండమీఁదికే కొండవీడు దండెత్తుచున్నదని తనకు నిశ్చితముగఁ దెలియవచ్చి నట్లాయన సింగమనాయకునకుఁ గబురు పంపెను. అసలు రహస్యమేమో సింగనమంత్రిగారు తెలియఁ జేయుదురని యాయన యాశపెట్టుకొనియుండెను. కొండవీటినుండి వీర శైవుఁడనువాఁడు కొండపల్లికిఁ జేరఁజాలఁడని సింగనమంత్రి కని పెట్టెను. వట్టిచేతులతో రెండుమూఁడుపర్యాయములు వీరభటుల నంపి చూచెను. గూఢచారులు వారినందఱను గట్టి పడవైచినారు. శ్రీనాథుఁ డింకను గొండవీటఁ బరదేశియే. అందునుఁ గవిత్వముచెప్పికొనువాఁడు. గూఢచారు లీతనినైనచో ననుమానింపరు. సింగనమంత్రి శ్రీనాథునిఁ గొండపల్లికిఁ బంపించెను. సింగనమంత్రి మాటల కుబ్బి, కోమటివేమా రెడ్డి తనకేదోత్రవ్వి తలకెత్తునని యువ్విళులూరుచు శ్రీనాథుఁ డింటిలో నెవ్వరికిని జెప్పకుండఁ గొండపల్లికిఁ బ్రయాణము కట్టెను. శ్రీనాథుఁ డిటువైపునఁ గొండపల్లిలో నడుగుపెట్టెనో లేదో అల్లాడరెడ్డి సేనలు సుడిగాలివలెఁ జుట్టుకొని వచ్చిపడుచున్నవని కోటయంతట గగ్గోలు పుట్టెను. కోమటివేమారెడ్డికిఁ దత్తరము పుట్టెను. అయన కోట యంతయుఁ గలవరముగాఁ దిరుగుచుండెను. చేతికందిన యాహారపదా ర్థములను దీసికొని ప్రజలనుఁ గోటలోనికిఁ జేర్పింపుఁడని సేనానులఁ దొందరపెట్టెను. శ్రీనాథుఁ డాయనవెంటఁబడి సింగనమంత్రిగారంపిన వార్త నెఱిఁగించెను. సింగనమంత్రిపేరు విని యాయన చిరాకుపడెను. శత్రుసైన్యములు చుట్టుముట్టుచున్నవని బురుజులపైఁ గేకలు రేగు చుండెను. కోమటివేమారెడ్డి కోటతలుపులు మూయించి సమకూడిన స్వల్పసైన్యముతో నాత్మరక్షణమున కాయత్తపడెను.

అద్దంకిసైన్యములానాఁడే ధనదవోలు ముట్టడించెను. మాచారెడ్డి యేమిచేయగలఁడు? అన్నగారినినమ్ముకొని తానీపన్నాగములోఁ జిక్కుకొనెను. తానెంత యత్నించినను సల్పవ్యవధిలో నైదువేలకంటె సేన సమకూర్చలేకపోయెను. అద్దంకిసేన పదునైదువేలు. కోటబిగించుకొని కూర్చుండినను దానునెగ్గలేఁడు. తనది వట్టిమట్టికోట. పాతికయేండ్లుగా బాగుచేతగూడలేనిది. మాచారెడ్డిసంధియే యుత్తమ పక్షముగఁ దీర్మానించుకొనెను. కోటబురుజుపై గొమ్ములవానిచే ధర్మదార యూఁదించెను. కోటతలుపులు దెరిపించెను. కోటారెడ్డియుఁ జినకోమటిరెడ్డియుఁ గోటవశపఱచుకొని మాచారెడ్డి నాయనమందిరముననే యదుపులోనుంచి కాటయవేమారెడ్డి యుత్తరువుల కెదురు చూచుచుండిరి.

కొండపల్లిముట్టడి యమరావతిలో గుప్పుమనెను. గన్నారెడ్డి యమరావతిసేనలను కొండపల్లికిఁ బంపుటాలేదాయని యాలోచించెను. పరిస్థితినిబట్టిచూడ నల్లాడరెడ్డిసేనలు కొండపల్లిమీఁదికిని, బెల్లంకొండ సేనలమరావతిమీఁదికిని నుద్దేశింపఁబడినట్లాయనకుఁ దోచెను. ఒకవైపున బెల్లంకొండసేనలు నింకొకవైపున రాజమహేంద్రవరసేనలు ముట్టినచో నమరావతి నిలువఁజాలదు. తానుబోయి కొండపల్లికిఁ దోడ్పడినచోఁ బైనుండి యల్లునిసేనలు క్రిందనుండితనసేనలు నల్లాడరెడ్డిసేనల నడగత్తెరలో నొక్కవచ్చును. ముందుకొండపల్లి నిలిచినచో నమరావతిమాట యావలఁజూచుకొనవచ్చును. గన్నారెడ్డి తనసైన్యమును గొండపల్లికిఁ దరలించెను. మఱునాఁడు తెల్లవాఱుసప్పటికి బెల్లంకొండసేన లమరావతికివచ్చెను. దుర్గరక్షకుఁడగు నప్పనరెడ్డి యరియేటి లింగనమంత్రికి గోటనొప్పఁజెప్పెను. బెల్లంకొండసేనలతో లింగనమంత్రి పెదవెంకప్పరెడ్డిని కొండపల్లిమీఁదికి దఱిమి పంపించెను. కొండపల్లి యమరావతి సేనలనడుమ నల్లాడరెడ్డి యుక్కిరిబిక్కిరి యగుచుండెను. భీమదేవ చోడనితో నాలోచించి యల్లాడరెడ్డి యొక యెత్తువేసెను. కోటముట్టడి

చాలించి తమసేనలను కృష్ణమొగముపట్టించెను. వెనుకతట్టుగాఁ దాఁకిన గన్నారెడ్డిసేనను తమయుభయసైన్యములతో నెదురుకొని కృష్ణయొడ్డు వఱకుఁ దఱుముకొనివచ్చెను. కృష్ణలోదిగుటయనఁగా బెల్లంకొండ సేనలో దిగుట యన్నమాట. గన్నారెడ్డి తమపన్నాగములోఁ దానే చిక్కు కొనిపోయెను. ఆయనకాకలుతీరిన వీరుఁడు. అభిమానధనుఁడు. ఆయన కరవాలచాలనములకు శత్రుసైనికుల శిరములు జొన్నకంకులవలెఁ దునిసి పడుచుండెను. రెండుజాముల మండుటెండలో రెండుసేనల యందును సైనికుల యొడళ్ళఁ జెమ్మటలు నెత్తురులు నేకధారగాఁ గురియు చుండెను. అల్లాడరెడ్డి యాయనతోఁ దారసిల్లెను. ముప్పదియేండ్ల యువకుఁ డల్లాడరెడ్డి. అఱువదియేండ్లవృద్ధు గన్నారెడ్డి. గడియసేపు కంటె నల్లాడరెడ్డియెదుట నిలుచుట గన్నారెడ్డికి గగనమయ్యెను. ఉభయసేనలనడుమఁ జిక్కుకొని యాయనదండు సగముతెగి సగము విరిగిపోయెను. మిడిమిడియెండలో నల్లాడరెడ్డి కత్తికత్తళముల మెఱ పుల కాయనకన్నులు మిరుమిట్లుగొనుచుండెను. చక్రాకారముగ నాయ నను జుట్టివచ్చుచు నల్లాడరెడ్డి యాయనను త్రిప్పులఁ బెట్టుచుండెను. గన్నారెడ్డి గుఱ్ఱమునకు నాలుగుకాళ్ళపైనిలుచు తావైనఁ జిక్కుటలేదు. అది భయంకరముగ సకిలించి రెండుకాళ్ళపై నిలువెత్తునలేచి నిలువఁ బడెను. రెప్పపాటులో నల్లాడరెడ్డి యారెండుకాళ్ళనుఁ దుంచెములుగా నఱికెను. గుఱ్ఱముతోపాటు గన్నారెడ్డి నేలపైఁ గుప్పవలె గూలి పోయెను.

అల్లాడరెడ్డి సేన లమరావతిపైఁ బడుచున్నవని తలఁచి కోమటి వేమారెడ్డి కోటలోనిసేనల నమరావతికిఁ బట్టించెను. రాచకొండసేన రేపణమునకైన రావచ్చుననియే యాతఁడాసపడుచుండెను. కోటలో నుండియే పోరుసాగించినచోఁ గొంతకాలమైన నిలువఁద్రొక్కుకొని యుండునేమో ! కోట విడిచివచ్చి కోమటివేమారెడ్డి గొప్ప ముప్పును

గొనితెచ్చికొన్నట్లయినది. కొండపల్లినుండి రెండుగవ్యూతుల దవ్వు జరుగకమున్నే విజయవిజృంభితములైన వైరిసేనలు ఉపదండుతోఁ దారసిల్లెను. సముద్రమువంటి శత్రుసేనముందు తమసేన చిన్నచెఱువు వలెనుండెను. కోమటివేమారెడ్డి దండునకు గుండెలు నిలువవేను. విఱిగివెన్నుఁజూపిన కొండపల్లిసేనలను విఱుగఁద్రొక్కుకొనుచు నల్లాడ రెడ్డి తనసేనలతోఁ గోటలోఁ బ్రవేశించెను.

౧౫

జ్యేష్ఠపూర్ణిమనాఁ డేఱువాకపండువు. ఉద్వృషభ యజ్ఞమను పేరఁ గొండవీటి రాజ్యమునందెల్లెడల నీపండువు జరుపఁబడును. కొండవీటి రెడ్డిప్రభువులు చతుర్థకులజులు. వృషభమే యాకులమువారికిఁ బ్రాణాధారము. కృషియొక్క యావశ్యకతను గుర్తించి రెడ్డిప్రభువులు తమ రాజ్యమునందీ యుత్సవమును మిగుల నుత్సాహముతో జరిపించుచుండిరి. రైతులెల్లరు నుదయముననే దమ యెద్దులను జక్కఁగా గడిగి, కొమ్ములకు, గిట్టలకు రంగులు పూసి, మెడలలో మువ్వలు, గంటలు కట్టి, మొగముల నద్దాలకుచ్చుల నలంకరించి, నడుముల నద్దాల పట్టెడలు పెట్టి నందీశ్వరులవలె నలంకరించిరి. చావడులలో గాళ్లకును, నాగళ్లకును ధూపదీపములిచ్చి నైవేద్యముపెట్టిన పొంగళ్లు వృషభములకుఁ దినఁబెట్టిరి. సాయంకాలము మంగళవాద్యములతోఁ బశువుల నన్నింటిని బ్రధాన వీథుల నూరేగించి యూరిబయటకుఁ దోలుకొనిపోయిరి. కోటవాకిటఁగట్టిన పుంటిత్రాటి తోరణమును రైతులు చేతికోలలతోఁ బీసుబీసుగాఁగొట్టి యెవరికి దొరికినపీచు వారెత్తుకొనిపోయిరి. అఱ్ఱులుసాచి, తోకలెత్తి పశువులమంద యూరిలోనికిఁ బరువెత్తివచ్చుచుండఁ జిటపటమను చినుకులును జిటుకుచిటుకుమను వడగండ్లును బశువులవెన్నులఁ గురిసి తొలకరి యారంభమయ్యెను.

పశువులు కోటలోఁ బ్రవేశించిన మఱు గడియలో నైదువందల యశ్వదళముతోఁ గాటయవేమారెడ్డి యద్దంకి దిక్కునఁ దరలిపోయెను. పిండియారఁబోసినట్టు పండువెన్నెల గాయుచుండెను. ఆ చల్లని వెన్నెలలోఁ దెల్లవాఱులు బ్రయాణముచేసి సూర్యోదయమునకుఁ గాటయ వేమారెడ్డి యద్దంకిఁ జేరుకొనెను. ఆదినమంతయు నచ్చటి సన్నాహములు పరిశీలించి, సేనల కుత్సాహముపుట్టించి తిరిగి యారాత్రి యట నుండి బయలుదేరి ధనదవోలు పొలిమేరలఁ ద్రొక్కికొనుచుఁ దదియనాఁటి యుదయము బెల్లంకొండచేరెను. పగలంతయు నచ్చటి దండును బరీక్షించి మఱునాఁడుకూడ నశ్వదళమునకు విశ్రాంతి యిచ్చి పంచమి నాఁడు బెజవాడచేరుకొని యల్లాడరెడ్డికడనుండి వార్తల కెదురుచూచుచుండెను. అత్యవసరమైనఁగాని యశ్వదళము నుపయోగింపరాదని యాయన నిశ్చయించుకొనెను. ఈ యెండలలో గజదళము నసలే కదలింపఁ దలఁపలేదు. ఏక్షణమున కాక్షణము తనకు వార్తలందించుటకై యాయన యన్నిదిక్కులను నాశ్వికులయిన వేగరులను నియమించెను.

ఆషాఢశుద్ధ పంచమినాఁడు కాటయవేమారెడ్డి యైదువందల యశ్వదళము చెక్కుచెదరకుండఁ బెండ్లికిబోయివచ్చినట్లు కొండవీటికిఁ దిరిగివచ్చెను. కుమరగిరిప్రభు వాయనకుఁ గోటవాకిట స్వాగత మిచ్చి కౌఁగలించుకొనెను. దశమినాఁడు విజయోత్సవమునకు సన్నాహములు జరుగుచుండెను.

ఈ యిరువది దినములలోఁ గొండవీట వీరశైవులు బొమ్మలు విరుచుకొని వీథులలోఁ దిరుగుచుండిరి. గుంపులుగాఁ జేరి గుజగుజలు పోవుచుండిరి. కోటలోని మూలబలము కదలిపోయినవెంటనే కోటను వశపఱచుకొనవలయునని కుట్రలు పన్నుచుండిరి. సింగనమంత్రిగారి యిల్లే కొండవీటికిఁ గేంద్రమైనట్లుండెను. దుర్గాధ్యక్షుఁడు జతనము పెద్దిరాజు, దండనాథుఁడు ప్రెగడయ్య, మంత్రి యన్నయ్యయుఁ గలిసి

యాలోచనచేసిరి. విఱ్ఱవీగుచు వీథులలో విచ్చలవిడిగాఁ దిరుగుచున్న వీరభటులనెల్లరను నడువీథులలో నరికి ప్రోవులు పెట్టించవలెనన్నంతగా వారికిఁ గోపము మండుకొనిపోవుచుండెను. ప్రభువిందుల కంగీకరింపఁడు. వారొక నిశ్చయమునకొచ్చిరి. కోటవెలుపలి దండులనుగూడఁ గోటలోనికిరప్పించి వంతులవెంట వీథులలోఁ బగలు ముప్పదిగడియలు రేయి ముప్పదిగడియలు విన్యాసములు దీర్పించిరి. కదలిన వీరభటులకుఁ గాళ్ళుతెగిపోవును. మెదలిన వీరభటులకు మెడలుతెగిపోవును. సింగన మంత్రిగారి మాట కట్టువడెను.

మల్లాంబిక యన్నగారి యంతఃపురముననే యుండెను. వేమాంబ యామె యంతరంగములోని రహస్యములను బయటికి లాగుటకై గాలములు వైచుచుండెను. మల్లాంబిక యెక్కువ కాలము కుమారాన్నపోతారెడ్డితోఁ గడపుచుండెను. మేనత్త యెడఁదలోని దిగులు నాపసివాఁడుకూడ పసికట్టెను. ఆమె నవ్వినఁగాని పాలుద్రావనని యాతఁడు పట్టుపట్టెను. ఆమె నవ్వును. అతఁడు పాలు ద్రావును. మీయిరువురిలో మల్లాంబిక యల్లుడెవ్వరని వేమాంబ వీరభద్రునిఁ, గుమారాన్నపోతనిఁ గవ్వించును. వారు నేను నేనని వాదులాడుదురు. మల్లాంబిక ముసిముసి నవ్వులు పోవుచు వీరభద్రుని నొడిలోనికిఁ దీసికొనును. యువరాజు మూతి ముడుచుకొనును. ఆమె యాతనిని బతిమాలి బుజ్జగించును. దినములీతీరునఁ దిరిగిపోవుచుండెను.

ఒకదినమున నరసింహపండితుఁ డంతఃపురమునకు వచ్చెను. ఆయనను జూడఁగనే మల్లాంబిక కొక యాలోచనపోయినది. ఆయాలోచనలో నామె మొగమున దిగులుముసుగు గ్రమ్మినది. నరసింహపండితుఁ డామెను జూచి యాశ్చర్యపడి "ఏమితల్లీ! యిట్లు దిగులు పడియుంటివి" అనెను. మల్లాంబిక మాటాడలేదు. ఆయన మరల

నన్లే పరిశ్నించెను. ఆమె తలవాల్చుకొని పాదాంగుళ్యగ్రమున నేల నిమురుచు-

మల్లాంబిక : నరసింహయ్యగారూ! తమరు నాకుఁ దండ్రివంటివారు. మిమ్మొకటి యడుగుదునా ?

నరసింహ : అడుగుముతల్లీ. అనుమాన మెందులకు ? చిన్నతనమున నిన్ను నాచేతులలో నాడించితిని. మీయన్నగారితరువాత నిరువదియేండ్ల యెడముగా నీవు లేకలేక యొక్క యాడుబిడ్డవు పుట్టితివి. నిన్నుజూచి మురిసికొను నదృష్టముకూడ మీతల్లిగారికి లేకపోయినది. నీవు పృథివిపైఁ బడితివి. ఆమె స్వర్గము నలంకరించినది. ప్రభువులు నిన్ను గంటిని పాపవలెఁ గాపాడినారు. నేఁడేమో నీవు దిగులుపడుచున్నావు.

మల్లాంబిక చీరచెఱఁగునఁ గన్నులు తుడిచికొనుచు "నరసింహయ్యగారూ! మీరు నాజాతకమును బరిశీలించినారా ?" అనెను.

నరసింహ : నీ జాతకమున కేమితల్లీ! మహారాజ్ఞి జాతకము!

మల్లాంబిక : భాగ్యభావము సరియే కాని.........

నరసింహ : అనుమానింతువేల ? అడుగుముతల్లీ!

మల్లాంబిక : భర్తృభావము సంగతి యెట్లుండునో చెప్పుఁడు.

నరసింహ : ఆదర్శప్రాయమైన యనురాగదాంపత్య మందఱకు నగపడుచునేయున్నదిగదా. ఇందొకరు చెప్పవలసినదేమున్నది తల్లీ!

మల్లాంబిక : కాలమొక్క విధముగా నడచునా నరసింహయ్యగారూ!

నరసింహ : ఇంతకు నీ యనుమాన మేమనితల్లీ!

మల్లాంబిక : లకుమాదేవి మాయన్నగారి యుంపుడుకత్తెయని యనుకొందురుగదా.

నరసింహ : శివశివా ! ఎవరమ్మా ! ఆ యన్నవారు ?

మల్లాంబిక : లోకము.

నరసింహ : లోకమున కేమితెలియును ? పోనీ లోకమనినంత మాత్రమున నీవెట్లునమ్మితివి ? ప్రభువునకు నీవొకటియు లకుమాదేవి యొకటియునా తల్లీ !

మల్లాంబిక తెల్లబోయి నరసింహపండితునివంకఁ జూచెను.

నరసింహ : తల్లీ ! నీవు మఱచితివా ? మీతండ్రిగారికి పంప, పొన్ని, రన్ని యని మువ్వురుంపుడుకత్తె లుండిరిగదా. వారిలో పంప నాయన రెండవ దేవేరిగా మన్నించెడివాఁడు. ఆ పంపాదేవి కూఁతురే కదా యీ లకుమాదేవి ! ఆమె ప్రభువున కేమగును ? నీ కేమగును ? ప్రభువంత వావివరుసలెఱుఁగని వాఁడనుకొంటివా ?

మల్లాంబిక : నరసింహయ్యగారూ ! ప్రభువువిషయమున నేను పొరపడితిని. సవరించుకొందును. ప్రభువువిషయము నాకుఁ బ్రధానము కాదు. ప్రధానివిషయమే నన్ను బాధించుచున్నది.

నరసింహ : ఆ విషయమున నేవనుమానించినను దప్పులేదు.

మల్లాంబిక : నాజాతకమునకు సపత్నీదోషము పట్టినదేమో మీరు చెప్పవలయును.

నరసింహ : ఆ విషయమునకు జాతక మక్కరలేదు. ఏది ? ఎడమచేయి చూపింపుము.

మల్లాంబిక గుండెలు బిగఁబట్టుకొని నరసింహపండితునకుఁ దన యెడమ యఱచేయి చూపించెను. నరసింహపండితుఁ డాచేయి నిదానించి

చూచి "తల్లీ నీయనుమానము కేవల మసత్యముకాదు" అనెను. మల్లాంబిక నిలువున నీరయ్యెను.

నరసింహ : తల్లీ! ఒకక్షణము సావధానముగ వినుము. నీచేతిలో సపత్నీరేఖ యున్నది. కాని యామె లకుమాదేవి మాత్రము కాదు. ఇంతవఱకు నిశ్చితముగఁ జెప్పఁగలను.

మల్లాంబిక కించుక ప్రాణములు తేఱుకొనెను. ఆమె "ఎట్లుచెప్పఁగలరు?" అనెను.

నరసింహ : వేశ్యలు సపత్నీభావములోఁ జేరరు. నీకు సపత్నీభావము పట్టినను ఆ సపత్ని లకుమాదేవిమాత్రముకాదు. ఎవరగుదురో నేను చెప్పఁజాలను. ఇఁక నీ భర్తకు వేశ్యాసక్తి యున్నదో లేదో యాయన చేయిచూచి చెప్పవలయును. ఇంతకును మహారాణుల జాతకములు సాధారణముగా సపత్నీభావ రహితములుగా నుండవు. తల్లీ! నీవు నీ చిత్తమును సమాధానపఱచుకొని సుఖముగానుండుట యుక్తమోత్తమమైన మార్గము.

మల్లాంబిక హృదయభారము సగము తీసివైచినట్లయ్యెను. ఆమె కన్నులు చక్కఁగాఁ దుడిచికొని నరసింహపండితుని యథోచితముగ సత్కరించి పంపెను. దినములు గడచుచున్నకొలందియు మల్లాంబిక చిత్తమునఁ దా నన్నగారియెడ నపచారముచేసితి నన్న చింత యుత్కటము కాఁజొచ్చెను. అన్నగారి కంటఁబడుట కామెకు భయముగలుగుచుండెను. తన యపచారము నాయనతోఁ బోయి చెప్పికొందమనిపించెను. ఏమని చెప్పికొనవలెను? ఆమెకేమియుఁ బాలుపోలేదు. ఆమెకు ధైర్యము చాలలేదు. నరసింహపండితుఁడు తనది మహారాజ్ఞి జాతకమని చెప్పెను. మహారాణుల జాతకములు సాధారణముగ సపత్నీభావ రహితములుగ నుండవని చెప్పెను. తనకు సపత్ని యుండునుగాని యా

సపత్ని లకుమాదేవిమాత్రము కాదని చెప్పెను. మహారాజ్ఞిత్వము కావలసినచో దానితోపాటు సపత్నీత్వమునకుం గూడ సిద్ధపడవలెను. జాతకమున వ్రాసియున్న దొకటిజరిగి, యొకటి జరుగకుండునా? సపత్నీరేఖ తనచేతిలో స్పష్టముగ నగపడుచుండఁగా మగనిపైఁ గోపించి యేమి లాభము? మల్లాంబిక మనస్సు మెల్లమెల్లగా నీ విషయమున సమాధానపడుచుండెను. అయినను ననుమానాంకుర మట్లే మిగిలియుండెను.

దశమినాఁడు విజయోత్సవము. ఇది యువరాజు తొలి విజయమని కాటయవేమారెడ్డి కొండవీటఁ బ్రకటన చేయించెను. ప్రభువున కా ప్రకటన పరమానందహేతు వయ్యెను. మాచారెడ్డిని వెంటఁబెట్టుకొని పినకోమటిరెడ్డియు, గన్నారెడ్డిని వెంటఁబెట్టుకొని యల్లాడరెడ్డియుఁ గొంచెము కొంచెము సేసలతో వచ్చిరి. మాచారెడ్డియు, గన్నారెడ్డియుఁ గుమారాన్నవోతారెడ్డి యెదుట రాజభక్తి ప్రమాణములు గావించిరి. పట్టపుటేనుఁగునెక్కి యువరాజు కొండవీటివీథుల నూరేగింపువోయెను. ఆషాఢారంభమున నాకసమునఁ జిఱుమబ్బులు తోఁచి యువరాజునకుఁ బట్టుగొడుగులుపట్టెను. చిఱుతజల్లులు తెరలుతెరలుగా వచ్చి యువరాజుపైఁ బూలవానలు గురిసెను. చేటంతమబ్బు కోటంతయై యుఱుములతో మెఱపులతో నూరేగింపును దఱిమితఱిమి రాజభవన ద్వారమునకుఁ దెచ్చి నిలిపెను. పట్టగజమునుండి యువరాజును దింపుచు రాయప్ప గడగడ లాడిపోయెను. యువరాజునొడలు జ్వరతీవ్రమునఁ గాలిపోవుచున్నది. ప్రభువు వెంటనే భాస్కరపండితుని బిలిపించెను. ఆయనవచ్చి సంజీవనులవంటి యోషధములునూరిపోసెను. జ్వరతీవ్రత తగ్గినట్లేతగ్గి మరల హెచ్చుచుండెను. రాజభవనమంతయు నీ యలజడిలో మునిఁగియుండెను.

శ్రీనాథుఁ డింటిలోఁ జెప్పకుండ నెచ్చటికిఁబోయెనో యిరువది నాళ్ళయినది. తనకేతెలియని దిగులుతో దుర్గ నలిగిపోసాగెను. ఆమె లకుమాదేవికడ నాట్య మారంభించి యీ యిరువది దినములనుండియుఁ గ్రమము దప్పకుండ నేర్చుకొనుచునే యున్నది. మల్లాంబిక యామెకు గీతగోవిందమున రెండుమూఁడుగీతములు పాడుట నేర్పినది. లకుమా దేవి యా గీతములు విని దుర్గకు వాని యభినయము నేర్పుచుండెను. అన్నయమంత్రిగారి కామె యాటపాటల కానంద ముప్పొంగిపోవు చుండెను. ఆడుచున్నను బాడుచున్నను దుర్గయేదో యన్యమనస్కగా నున్నట్లుతోఁచును. అన్నయ్యగారికా యన్యమనస్కత ముద్దు వచ్చు చుండెను. ఆమె పసిహృదయములో నప్పుడే యనురాగము, ఆ యను రాగమున కాఘాతము ! శ్రీనాథుఁడు సింగనమంత్రి యింటికిఁబోయి వచ్చుచుండెనుగదా ! ఆయన యీతని కేదేని ఆసచూపి కొండపల్లికిఁ బంపియుండునా ! కోమటివేమారెడ్డి కొండపల్లినుండి పలాయనము చేసెనుగదా ! శ్రీనాథుఁ డేమైయుండును ? కొండపల్లిలో నుండినచోఁ దమ నేసలవశమునసే యుండును. అల్లాడరెడ్డి నడిగిన నంతయుఁ దేలవచ్చునని యన్నయమంత్రి యనుకొనెను.

నాలుగునాళ్లయినను యువరాజు పరిస్థితి బాగుపడలేదు. మీఁదు మిక్కిలి నాల్గవనాఁ డాతఁడు మఱింత యావేదన పొందసాగెను. ఎద తెగని దగ్గుచే నాతఁ డూపిరి తీసుకొనుటకునుఁ జాలకున్నాఁడు. ఆ దగ్గు టలో నొకమా రాతఁడు చేరెడు రక్తము గ్రక్కుకొనినాఁడు. ప్రభువు హృదయము తల్లడిల్లిపోయెను. అశ్వినీ దేవతలవంటి యాస్థానవైద్యులు చికిత్స చేయుచుండినను రోగమంతకు వచ్చుటలేదు. ఆకాశమునఁ జిన్న చిన్న మబ్బుతునకలు గున్నయేనుఁగులవలె గుంపులు గట్టుచుండెను. వేణువనము వెదురుపొదలపైనుండి చిఱుగాలి యీలలు వేసికొనుచుఁ జల్లగాలి వీతెంచుచుండెను. హజారమున వీరాస్వామికి మేఘమల్లారు

రాగము నాలపింపవలెననిపించెను. పిల్లగాలి తరగలపైఁ దేలియాడుచు మంద్రస్వరసంచారము రాజమందిరమును మెల్లమెల్లఁగా నావరించు చుండెను. యువరాజాగానము దిక్కునకుఁ గన్నులు త్రిప్పి నడుమ నడుమ నుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు బిగఁబట్టుకొనుచు వినుచుండెను. రాయప్ప ప్రభువు చెవిలో నేదియో చెప్పెను. ప్రభువు వీరాస్వామిని బిలిపించెను. ఆతఁడు వచ్చి "ప్రభూ! నాగస్వరము దూరమునుండియే వినఁదగినది. మేఘమల్లారు క్షయవ్యాధి కుపశమనకారియగుట సత్యమే కాని సజీవమైన గాత్రమునఁ బలికినంతమాత్రగా నాసొన్నాయిగొట్టమునఁ బలుకదు. సొన్నాయిపాటలోఁ బ్రకోపనశక్తి యున్నంతగా నుపశమన శక్తి యుండదు. ప్రభువుల కిరువదియేండ్లుగా మేలుకొలుపులు పాడి పాడి నా సొన్నాయిగొట్టము మూర్ఛితులనుగూడ మేల్కొలుపుశక్తి నల వఱచుకొన్నది. అమ్మాయిగారిచే మేఘమల్లారు పాడింపుఁడు. చాల వఱకుపశాంతి కలుగవచ్చును" అని విన్నవించెను. ప్రభువు మల్లాం బికవంకఁ జూచెను.

మల్లాంబిక మంద్రస్థాయిలో మధ్యషడ్జమున నారంభించి కంఠ మున శంఖములు పూరించెను. మంద్రమునుండి మెల్లగా ననుమంద్రము లోనికి జారెను. అనుమంద్రమున నామెకంఠమునఁ బుష్కలావర్తకము లంతఃపరిపూర్ణితములైనట్లు ధీరము గంభీరమునగు మేఘగర్జానాదము పలుకుచుండెను. అంతఃపురమున శయనమందిరాంతరాళమున వాయు వులు సాంద్రములగుచుండెను. మల్లాంబిక మంద్రమున నించుక సంచా రముచేసి మధ్యమస్థాయి ప్రవేశించి యంతలో జఱ్ఱునజారి మంద్రమున విదారించెను. వాయుపరమాణువు లొత్తికొని యొత్తికొని శయన మందిరమునఁ గాంతులు మందగించుచుండెను. మల్లాంబిక మరల మంద్రమునుండి మధ్యమము నందుకొని యచ్చట నించుక సంచా

రముచేసి తారస్థాయి ప్రవేశించి యంతలో సంచెలంచెలుగ జారివచ్చి మంద్రమున విదారించెను. వాయు పరమాణువు లొరసికొని యొరసికొని యొండొరులఁ బెనవైచికొని శయనమందిరమున సంభతమనము లలముకొనుచుండెను. మల్లాంబిక మధ్యమముమీఁదుగాఁ దారము నందుకొని తారషడ్జమునఁ గంఠము గలగల లాడించెను. వాయు పరమాణువు లొండొరులఁ బిడిచి పిండుకొని శయనమందిరమున జలజలఁ జినుకులు రాలెను. మిలమిల మెఱపులు మెఱసెను. మల్లాంబిక తారము నుండి జరజర జారివచ్చి యనుమంద్రమునంటి మంద్రమున విదారించి యాలాపనము ముగించెను. యువరాజు ప్రశాంతముగ శయనించి యుండెను. ప్రభువు ప్రసన్నవదనుఁడై సమాధిలో మునిఁగియుండెను.

ఆ యాలాపము నాలించుచుఁ ప్రభువు పరవశుఁడయ్యెను. ఆకాశమున నవజలధరము లావరించుచున్నట్లు, అవనిపై మయూరములు పింఛములు విప్పియాడుచున్నట్లు, ఆ గగనమునుండి జలబిందువులు చిందుచున్నట్లు, పృధివిపై వృక్షములు క్రొత్తచివురులు దొడుగుచున్నట్లు, తమాల నికుంజముల శ్యామసుందరుఁడు మురళి వాయించుచున్నట్లు, బృందావనమున గోబృందములు వర్షబిందు స్పర్శ కానందించుచు నట్టులెత్తి యశ్రువు లొలుకుచున్నట్లు — ప్రభువు పారవశ్యమునఁ గలలు గాంచుచుండెను. కొంతసేపటి కాయన కన్నులు తెఱచెను. ఆయన కన్నులలో నశ్రుజలములు తొలుకుచుండెను. కనుఱెప్పల నప్పళించుకొనుచుఁ బ్రభువు కుమారుని బరికించెను. యువరాజు ప్రశాంతముగ నిద్రపోవుచుండెను. ప్రభువు మల్లాంబికవంకఁ జూచెను. ఆనందము పట్టఁజాలకపోయెను. ఆమె శిరము మూర్కొని, చెక్కిళులు స్పృశించి చిబుకము పుడికి ప్రభువు తన ముద్దుచెల్లెలిపై ప్రేముడి యొలుకఁ బోసెను.

౧౬

అల్లాడరెడ్డికి మామిడి సింగన్నమంత్రినిఁ దలచుకొనినప్పుడెల్ల నొడలు మండుకొని పోవుచుండెను. కుమరగిరిప్రభువుపై నాయన పగఁ బట్టినాఁడు. వీరశైవులతో సింగనమంత్రి యూరేగుచుండ నడివీధులలో మిడితలలు వేసికొనరాదని రాజాజ్ఞపంపిన దాయనయే. ఆనాఁటి నుండియు నల్లాడరెడ్డి సింగనమంత్రినొకకంటఁ గనిపెట్టుచునేయుండెను. సింగనమంత్రి కొండపల్లెకుఁ గబురులు చేరవేయుటకు వీలులేకుండఁ గట్టుదిట్టములు చేయించెను. ప్రభువంశ నాశనమునకై యాయన యభిచారహోమములు చేయుచున్నట్లుకూడ అల్లాడరెడ్డికి వినవచ్చెను. కుమరాన్నపోతారెడ్డి రక్తము గ్రక్కికొనుటతో నాయనకు సింగనమంత్రి దుశ్చర్యలపై ననుమానము బలపడెను. ఆయన యింక నాగ్రహము పట్టలేకపోయెను. సింగనమంత్రిని ప్రత్యక్షముగ నిగ్రహించుటకుఁ బ్రభువుగాని, ప్రధానిగాని యంగీకరింపరు. ఆయన యాలోచించి యాలోచించి యేమైనఁగానిమ్మని తెగించి సింగనమంత్రిని దన విడిదలకు రావలసినదిగాఁ గబురుచేసెను. ఆయన యనుష్ఠానమున నుంటినని సమాధానము పంపెను. అనుష్ఠానము ముగిసినవెంటనే రావలసినదిగా అల్లాడరెడ్డి మరలఁ గబురుపంపెను. సింగనమంత్రి వచ్చెను.

అలాడ : సింగనమంత్రిగారూ !

సింగన : నా మంత్రిత్వ మేనాఁడో మంటఁగలిసినదికదా.

అల్లాడ : అందుచేతనేకాఁబోలు మాంత్రికులయినారు.

సింగన : మాహేశ్వరులను మాంత్రికులనుట యీశ్వరద్రోహము.

అల్లాడ : ఈశ్వరద్రోహము చేసినను, రాజద్రోహము చేసినను మీవంటి మాంత్రికులు చేయవలసినదే. మే మీశ్వర భక్తులము. రాజభక్తులము. మీరు మిణ్ణిమిణ్ణిచూచి లాభములేదు. ఈశ్వరుఁడు రుద్రుఁ

డని, భైరవుఁడని, లయకారుఁడని వర్ణించి భయపెట్టుటకు మేము వెఱ్ఱి ప్రజలము గాము. ఈశ్వరుఁడు, శివుఁడు, శంకరుఁడు సృష్టికిఁ ప్రభువు నని మే మెఱుంగుదుము. అసలు పరతత్వ మొక్కటియే. యభిరుచి భేద మునుబట్టి దానినే కొందఱీశ్వరుఁడనియుఁ గొందఱు విష్ణువనియు నను చున్నారు. హరిహరైక్య మీ యాంధ్రభూమిలో వందయేండ్లుగా వర్ధిల్లుచున్నది. పాతాళమున నణఁగారిపోయిన వీరశైవమును మఱల నీనాఁడు మీరు పైకిఁ బెల్లగించుచున్నారు. వీరశైవమును రెడ్డిప్రభువు లేమాత్రమేని నభిమానించినచో నది దేశాభ్యుదయము కొఱకే. శివ కేశవుల యభేదము రెడ్డిప్రభువుల జీవితములలోఁ దేటతెల్లమగు రహస్యము. ఆ వీరశైవము నేఁడు దేశద్రోహములకు దిగుచున్నది. దానికి మీరు మూలకారణము. కుమరగిరిప్రభువు ధర్మమూర్తి. పరమ శాంతుఁడు. కనుకనే మీ యాగడ మింతవఱకును సాగుచువచ్చినది. ప్రభువు ధార్మికత్వమును, మీ బ్రాహ్మణత్వమును, మీ శిరస్సును గాపాడుచున్నవి. ఆ చూపులే చూడవలదనుచున్నాను. ఈశ్వరభక్తుల మని మీరేమో హెచ్చులు చెప్పుకొనుచున్నారు. భక్తికిని ద్వేషము నకునుఁ బొత్తెచ్చటనున్నది. ఈ ద్వేషమే మీ మాహేశ్వరమును మాంత్రికతలోనికి దింపినది. మీరు శైవులగుట యొప్పయి ప్రభువు వైష్ణవుఁడగుట తప్పయినదా? పారమార్థికమైన తత్త్వైక్యమును విడ నాడి వ్యావహారికమైన నామరూపభేదమును బట్టుకొని దేవులాడుట మీవంటి వివేకులకుఁ దగనిపని. ఇదియంతయు నట్లుండనిండు. ప్రభు వంశముపై నభిచారహోమములు చేయుట, ప్రభువైరులతో భైరవ తంత్రములు నడపుట, శత్రువులకుగూఢచర్య నిర్వహించుట మున్నగు నభియోగములు మీ తలపైఁ బుట్టెడున్నవి. అయినను మీ తల నిలువఁ బడుటకు గారణములు ప్రభువు ధార్మికత్వమును, మీ బ్రాహ్మణత్వ మును, నొకనాటి మీ మంత్రిత్వమును. చివరిమాటగా నిది వినుఁడు.

భద్రకాళికాలయమునను, మైలారవీరభద్రాలయమునను నిత్యనైవేద్యములు జరుపు నర్చకులుతప్ప నన్యులు ప్రవేశింపరాదు. మీరు మీయింట స్వేచ్ఛగా జపతపోహోమాదులు చేసికొనవచ్చును. వీథిలో నడుగుపెట్టుటకు వీలులేదు. మీరింకఁ బోవచ్చును.

సింగనమంత్రి కోఁలు పెరికిన కోడెత్రాచువలెఁ దలప్రేలవైచుకొని దవుడలు చప్పరించుకొనుచుఁ దనయింటికిఁ బోయెను.

మల్లాంబిక మేఘమల్లారురాగము నాలాపించిననాఁటిరాత్రి కుమరగిరిప్రభువామె నెంతయో కొనియాడెను. అల్లునిప్రాణములు నిలువుకొంటివని యుల్లసమాడెను. మల్లాంబిక యుల్లాసములేమి నాయన గుర్తించి యామె దిగులుగానుండుటకుఁ గారణము గ్రుచ్చిగ్రుచ్చి యడిగెను. మగనిమీఁది తనయనుమానమును తాను లోకులమీఁదఁబెట్టి యన్నగారికందించెను. ఆయన ముక్కున ప్రేలువైచుకొనెను. లకుమ వయస్సేమి? కాటయవేమారెడ్డి వయస్సేమి? లకుమ నలుబదియేండ్లది. వేమారెడ్డి యామెకన్నఁ బదియేండ్లుపిన్న. తానీమాటవిని యాశ్చర్యపడెను. ప్రభువు లకుమాదేవి తారుణ్యరహస్యము వివరించెను. లకుమాదేవి సామాన్య స్త్రీకాదు. ఆమె నాట్యము నొక యోగముగా నభ్యసించెను. నాట్యశాస్త్రము నొక వేదముగా నధ్యయనముచేసెను. ఆమె నాట్యములోని రహస్యము సామాన్యులు గ్రహింపఁజాలరు. ఆమె నాట్యభంగిమలన్నియు యోగాసనములు. ఈ యోగాభ్యాసముచే నామె కర్మేంద్రియపంచకమును వశపఱచుకున్నది. నాట్యవేదము నామె రసబ్రహ్మప్రతిపాదకముగా నారాధించును. "రసో వై సః" అనునదియే యామెకు మహావాక్యము. ఈ రసజ్ఞాన మామెకు జ్ఞానేంద్రియపంచక వశీకరణము గలిగించెను. విష్ణుదేవుఁడు రసమయుఁడు. లోకము విష్ణుమయము. కాటయవేమారెడ్డి యామెకు

ప్రత్యక్ష విష్ణుదేవుఁడు. ఆమె యభినయ మంతయు విష్ణుపరమైనదే. ఆ యభినయమందలి రసభావములకు వేమారెడ్డి యాలంబన విభావము. యోగబలము, భావనాబలము నామె కభినవమైన యౌవన లావణ్యము లను బ్రసాదించినవి. ఆమె పరమ వైష్ణవి. ఆమె జీవితము పాల సముద్రము.

మల్లాంబిక మనస్సునకంటిన మాలిన్యము కుమరగిరిప్రభుని యుపదేశ జలముచే సంపూర్ణముగఁ బ్రక్షాళితమైపోయెను. వర్షానంతర వియదంతరాళమువలె నాయమ హృదయాంతరాళము నిర్మలముఁ బ్రసన్నము నయ్యెను. క్రొత్తగా నత్తవారియింటికిఁ బోవు పెండ్లికూఁతురువలె నామె యన్నగారి పాదములఁ గన్నులకద్దుకొని పల్లకియెక్కి తన భవనమునకుఁ బోయెను. గగనముననొక జలధరము మంద్రమధురముగ నుఱిమెను. మల్లాంబిక పల్లకిముత్యాల తెరలలోనుండి నింగి వైపుఁ దొంగితొంగిచూచెను. ఆనీలాంబుదము మెఱపుఁ జిఱునవ్వు తళుక్కుమనెను. మల్లాంబిక యెక్కినపల్లకీ మందిర ప్రాంగణమునం దాఁగెను. మందిర మయూరము పురివిప్పి యాడుచు నెదురువచ్చి యామెకు స్వాగతమిచ్చెను.

"త్వమసి మమ భూషణమ్ త్వమసి మమ జీవనమ్
త్వమసి మమ భవజలధి రత్నమ్"

కాటయవేమారెడ్డి మందిర చంద్రశాలపై నెవరో పాడుచు నాడుచుండిరి. మల్లాంబిక కా కంఠము తనదేయనిపించెను. అది తన కంత పరిచితమైన కంఠము. ఆ పాడుచున్నది దుర్గ. ఆ పాట యైదా రేండ్లక్రిందట మల్లాంబిక పాటవలెనుండెను. దుర్గను వినోదపఱచుట కును, దన్ను వినోదపఱచుకొనుటకును గాటయవేమారెడ్డి యప్పుడప్పు డామెకుఁ గబురుపంపి పిలిపించుకొని పాడించి యాడించి యానందించు చుండెను.

గ్రీష్మఋతు వంతయు, దీవ్రాతపతాపమున నావటిల్లిపోయిన యవని యాషాఢాంతమున జిలుగుజిలుగు జల్లులకుఁ జిఱుచల్లగాలులకుఁ బులకరించి పచ్చని దుకూలము నొడలంటఁ గప్పుకొనెను. హాలముఖముల చక్కిలిగింతల నవనీకాంత యవశయై పోవుచుండెను. కురంటక లేపనములచేఁ దరుణుల కరములును రక్తచందన లేపనములచేఁ బురుషుల యురములును నరుణారుణములయ్యెను. కోడెగిత్తలు కొమ్ముల నొసలను గొమ్ములతోఁ గోరాడెను. కొదమయేనుంగులు కొండకొమ్ములను గోరలతోఁ గ్రుమ్మివిడిచెను. ఆకాశమున నంబుదముల రొదలకు ఆరామముల మయూరములు బదులుచెప్పెను. తనకిది తరుణముగాదని కోయిలగొంతు నొక్కుకొనెను. కొండవీటి నాగరకు లిప్పసారాయముల నెగఁబడిరి. తుమ్మెదలకుఁ జాతుర్మాస్యములును, జకోరములకుఁ జాంద్రాయణములు నారంభమయ్యెను.

అధికాషాఢమాసమంతయు వామనభట్టు నాగమణి దాసితో నేస్తము గట్టిపఱచుకొనెను. కొండపల్లి పతనమై కోమటివేమారెడ్డి రాజుకొండవారి యండఁ జేరెనని విన్నప్పటినుండియు నాగమణికి నిప్పులలోఁ బొరలినట్లుండెను. హరిహరరాయల వారామె యొత్తిడి తాఁగలేకపోవుచుండెను. కొండవీటిపై కేమి నెపమున దండుపోవలయును? త్రిపురాంతకమును గొండవీటివారాక్రమించుట చాలదా? కొండపల్లె, యమరావతి, ధనదపోలు నిప్పుడు తమచేతికిఁ జిక్కినవి గనుక నేఁడో రేపో వారు శ్రీశైలమునుగూడ నాక్రమింపవచ్చును. నడివేసంగిలో సైన్యసమీకరణము చేయుటకు వేఱుకారణ మేముండును? నల్లమల యడవులలో, నడివాసకాలమున యుద్ధమునడపుట యెట్లు? నాగమణి వందవిధములఁజెప్పియు హరిహరరాయల నప్పటిలో యుద్ధమునకు సిద్ధపఱుపఁజాలక పోయెను.

వామనభట్టు నాగమణి రాజుతోనున్నప్పుడెల్ల దాసిదానిని గదలించి నాగమణి యంతస్సు నింతింతగా సంగ్రహించెను. తనకెన్నియో యాసలుపెట్టి విద్యానగరమునకుఁ దెచ్చి నాగమణి తన్ను దాసిగాఁ జూచుచున్నదని దానికామెపై గుఱ్ఱు. వామనభట్టు దానికి మఱిన్ని యాసలుపెట్టి వలలో వైచుకొనెను. కొండవీటిపై లేనిపోని కొండెములు చెప్పి హరిహరరాయలవారి నకారణ సమరములోనికి దింపుచున్నదని యాతఁడు వీలుచిక్కించుకొని గంగాదేవికిని, సాయణమాధవులకును, నిరుగప్పదండనాథులకును, ముద్దప్పమంత్రికిని నూరిపోసెను. రాయలవారు కొండవీటిప్రసక్తి తెచ్చినప్పుడెల్ల వారెల్లరును విముఖత్వము వహించుచుండిరి. గంగాదేవియనిన హరిహరరాయలవారి కొకవిధమైన భయము, నొకవిధమైన భక్తి. గంగాదేవి రాయలవారికంటె వయస్సునఁ బెద్ద. అన్నగారి భార్య. ఆయన యాకస్మిక మరణమువల్లనే తనకు రాజ్యము సంక్రమించెను. మంత్రులు, దండనాథులుఁ, బ్రజలును నామెనే మహారాణిగా గౌరవింతురు. ఈ విధముగ రాయలవారి కామె యనిన నొక విధమగు భయము. ఆమె విద్యారణ్యుల శిష్యురాలు. ఆయనవద్ద నామె వేదాంతసారమును జక్కగా గ్రహించెను. ఆమె గొప్ప పండితురాలు, కవయిత్రి. ఈ విధముగ రాయలవారి కామె యందొక భక్తి. ఆమె కాదనిన దాని నాయన యెన్నఁడును జేయ సాహసింపఁడు. ఆయన వ్యక్తిగత విషయముల నామె పట్టించుకొనదు. రాజ్యవిషయములందే యామె కల్పించుకొనును. కొండవీటి దండయాత్ర కామె యామోదముద్ర లభింపలేదు.

నిజాషాఢమునఁ జాతుర్మాస్యములు పట్టుదురు. అహోబిలము నుండి తిరిగివచ్చిన యనంతరము గంగాదేవి మధురా విజయమునఁ గొన్ని శ్లోకములు రచించెను. అహోబిలమున రచించిన శ్లోకముల పాఠము వీనిలో నామె కగపడలేదు. డిండిములు గూడ నా యభి

ప్రాయమునే వెల్లడించిరి. విజయదశమినాఁటికి మధురావిజయమును బూర్తిచేయవలెనని యామెకు సంకల్పము గలిగెను. చాతుర్మాస్యమును దానహోబిలమున స్వామిసన్నిధిని గడుపదలఁచినట్లామె రాయల వారికిఁ దెలియపఱచెను. డిండిములను, వామనభట్టును దమతోఁ దీసికొని పోదుమనియు నామె తెలియఁజేసెను. తన కావ్యము వినుటకు డిండిములును, హీరాంబికకుఁ బాఠము చెప్పుటకు వామనభట్టును తమ వెంటనుండవలెను. రాయల వారామెమాట కడ్డమాడు నాచారమే లేదుకదా. వర్షములలోఁ బచ్చమల యడవులలో వారు నాలుగునెలలు నిలువయుండు టాయనకు మనసులో నిష్టములేదు. ఆమాట నాయన యనలేఁడు.

గంగాదేవి రాచకొమార్తెతో నహోబిలమునకు వచ్చినట్లును, చాతుర్మాస్యము లచ్చటనే వెళ్ళఁబుచ్చునట్లును వామనుని మూలమునఁ గొండవీటను, నాగమణి మూలమున రాజుగొండలోఁ గోమటివేమారెడ్డికినిఁ దెలిసెను. కోమటిరెడ్డి రాజుకొండ దేవరకొండల నడుమ నాసులో గొట్టమువలె నాడుచుండెను. అన్నెదేవచోడఁ డొకవంకఁ గోమటివేమారెడ్డి యొకవంకఁజేరి పెదవేదగిరినాయనికి సింగమనాయనికిఁ జెవులలో నిల్లుగట్టుకొని కూర్చుండిరి. వారి పోరు పడఁజాలక నాయకులిరువురు మెల్లమెల్లగా మెత్తఁబడుచుండిరి. విద్యానగరమునకునుఁ గొండవీటికినిఁ బోరు పుట్టించినఁగాని తమకుఁ జోటు దొరకదు. వెలుగోటి రాయపనాయకుఁడు కొండవీటివారి చంకక్రిందదూరి వెలమకులమునకుఁ గళంకము తెచ్చినాఁడు. రాయపనాయకునకుఁ గుడిభుజము గజరావు తిప్పానాయకుఁడు. తిప్పానాయకుఁడు పెదవేదగిరినాయనికి సవతితమ్ముఁడు. దేవరకొండ రాజ్యము తనకు రావలెనని తగవులేవఁదీసి యాతఁడు దేశభ్రష్టుఁడై దేవరకొండ వీడి నాలుగైదేండ్ల క్రిందట రాయపనాయకుని యండఁజేరెను. తన బలపరాక్రమములచే నాయ

నసుమెప్పించి క్రమముగఁ ద్రిపురాంతకమున దండనాయకపదవి సంపాదించెను. రాయప్పనాయకుఁడు వృద్ధుఁడు. యుద్ధమనిన నిప్పటికిని బులివలె గాండ్రించి యురుకును. వెలమరాజ్యపు సరిహద్దున నీ వెలమ పులియుండుటయే మంచిదని త్రిపురాంతకము నాక్రమించినవెంటనే కాటయవేమారెడ్డి రాయప్పనాయకునే యచ్చట దుర్గాధిపతిగా నియమించెను.

అన్నదేవచోడఁడీ నడుమ వేదగిరినాయని కొక యుపాయము చెప్పెను. గజరావు తిప్పానాయకుని జల్లగాదువ్వి తమవైపునకుఁద్రిప్ప కొన్నచోఁ దిృపురాంతకము తమగుప్పిటిలోనుండును. దానితో వీలు చూచుకొని కొండవీటి నొకయాట యాడించవచ్చును. అన్నదేవ చోడని కుమారుఁడు వీరభద్రుఁడు గుండెలుతీసినబంటు. గజరావు తిప్పనిఁ దమవైపునకుఁ ద్రిప్పుకొనుటకు వీరభద్రుఁడు నియుక్తుఁడయ్యెను. వీరభద్రుఁడు తిప్పానాయకునితోఁ జెలిమిచేసి యిట్టెవలలో వైచుకొనెను. తిృపురాంతకదుర్గమున దండుమూకలకు తిప్పానాయకుఁ డెంతచెప్పిన నంతియే. రాయప్పనాయకుని ద్రోసిరాజని తిప్పానాయకుఁడు త్రిపురాంతకదుర్గము నాకృమింపవలయును. దీనికిఁ గినిసి కొండవీఁడు తిృపురాంతకముపై దండెత్తవలయును. ఈ దండెత్తుట విద్యానగరముమీఁదికే యని వాడు పుట్టింపవలయును. పిల్లియుఁ బిల్లియుఁ బోరాడుకొనును. పిట్టలు తీర్పుచెప్పును.

హీరాంబిక యహోబిలమునకు వచ్చియుండుట కోమటివేమారెడ్డికొకవింతయూహ పుట్టించినది. ఆయూహను బ్రేరేచినది నాగమణిలేఖ. హీరాంబిక యహోబిలమునకు వచ్చిన వర్తమానము నంపుట చాలక నాగమణి యామె యందచందము లభివర్ణించుట యేటికో! వామనభట్టీ యంచగత్తెను గాటయ వేమారెడ్డికిఁ గూర్చవలెనని

యత్నించుట గోమటివేమారెడ్డికిఁ జూచాయగాఁ దెలియును. శాకుంతల వ్యాఖ్యానపుఁ బ్రతి సిద్ధమైనవెంటనే తాను విద్యానగరమునకుఁ దిరిగి పోనుంటినని వామనభట్టే సింగనమంత్రిముందు నోరుజారి బయటఁ బెట్టెను. సింగనమంత్రి యావార్తను కొండపల్లికిఁ జేరవేసెను.

హీరాంబిక నహోబిలమునందుండఁగనే యపహరించి యానిందను కాటయవేమారెడ్డి తలమీఁదికిఁ ద్రోసినచోఁ గొండవీడును విద్యానగరమునుఁ గొట్టుకొనిచచ్చును. రాజ్యముతోపాటు రాజకుమారియుఁ దనకుఁ దక్కును. కోమటివేమారెడ్డి యీ యాలోచనలోఁ బూర్వభాగము మాత్రము వెలమలముందు వివరించెను. ఈయూహ బాగుగనున్నది. ఇది తీవ్రకోపకారి, శీఘ్రకార్యకారి. కోమటి వేమారెడ్డి యీక్రొత్తయెత్తును వివరించుచుఁ గాటయవేమారెడ్డి హీరాంబికపైఁ గన్నువైచినట్లు హరిహరరాయలకు నచ్చఁజెప్ప వలసినదిగా నాగమణికి లేఖ పంపెను. ఉన్నవియు లేనివియుఁ గల్పించి యది రాయలవారికిఁ గొంప మునిఁగిపోవుచున్నట్లు చిత్రించెను. గంగాదేవిని, డిండిమభట్టును నీ కథలో ముడివెట్టి యామె దినమునకొక క్రొత్త రహస్యమును రాయలవారి చెవిని వేయుచుండెను. రాయలవారు తనకు రెండవ యంతఃకరణమైన యిరుగప్ప దండనాథుని బిలిపించి యీ ప్రస్తావనఁ దెచ్చెను. ఆయన నాగమణిమీఁద నూఱు కొండెములు చదివెను. రాయలవారిపని ముందు నుయ్యి వెనుకగొయ్యిగా నుండెను.

౧౭

కుమరగిరి మహీపతి తులాపురుష మహాదానమున వివిధ సీమలకుఁ బంచిపెట్టఁబడిన ధనముతోఁ గొండవీటిరాజ్యమునఁ బాడ్రఁతచెఱువులు బాగుపడి క్రొత్తచెఱువులుగూడ వెలసెను. పుష్కలముగ వర్షములు గురిసి యెద్దులెగఁదట్టి పిల్లసంద్రములవలెనున్న యా పంటచెఱువుల

క్రిందఁ దరిసేద్యములు చక్కఁగాసాగి రాజ్యమెల్లఁ బచ్చని పైరులతోఁ గన్నులపండువుగ నుండెను. రైతులెల్లరును గుమరగిరిప్రభుని యౌదార్యమును గథలుగాఁ జెప్పికొనుచుఁ బదములుగాఁ బాడుకొనుచుండిరి. పంటలక్ష్మలువోలెఁ జేలగట్లవెంటఁ బచారులుపోవుఁ గాపుఁ బడుచుల సిగలలోఁ గాజపువ్వులు కలకలనవ్వెను. కమ్మని జున్నుగడ్డలఁ జప్పరించుకొనుచు నెండవానల పెండ్లిపందిటిలోఁ బిల్లకాయలు వానవల్లప్పలాడుకొనిరి. పంటవలఁతి చెక్కిళ్ళపైఁ గుంకుమపత్రభంగములవలె నింద్రగోపములు పచ్చికబయిళ్ళపైఁ దీరుతీరుల రంగవల్లులుదీర్చెను. ఆకాశమున బెగ్గురులు కలువపూఁ దోరణములుకట్టెను. సెలయేళ్ళ చిందులకుఁ గప్పలు డప్పులు వాయించెను. ముత్తెపుఁజిప్ప కిన్నాళ్ళకుఁ జూలు నిల్చెనఁట. గగనలక్ష్మి సీమంతమున బలాకలు బారులుగట్టి ముత్యాలచేరులమురువుచూపెను. బంధూకములు చెవిసందులఁజెరివికొన్న కాపురన్నెకు సిగలో మొగలిపొత్తికఁ బొదివికో ముచ్చటయయ్యెను. మొగిలు మఱువున వెలుఁగుఱేఁడు మొగము చాటువైచెను. ముసురు వానల ముసుఁగులోఁ దమ్మిపడఁతి మొగము ముడిచెను. కొండవీటి హంసతూలికాతల్పమున మల్లాంబిక గాఢాలింగనములలోఁ గాటయ వేమారెడ్డియుఁ, బాలమున్నీట శేషభోగితల్పమున శ్రీదేవి యంకతలమున శ్రీమహావిష్ణువును శయనసుఖ మనుభవించిరి.

అల్లాడరెడ్డి సకుటుంబముగ రాజమహేంద్రవరముఁ జేరుకొని యీ వానలోనే సేనల సమీకరణమున మునిఁగియుండెను. కోమటి వేమారెడ్డి పట్టువడుననుకొనునది వేఱు విధముగఁ బరిణమించెను. వానలు వెలిసినంతనే పెద్దయెత్తునఁ గొండవీటిపై దండులయొత్తిడి తాఁకవచ్చును. వెలమరాజ్యపు సరిహద్దులవెంటఁ దగిన కట్టుదిట్టములు చేయఁబడెను. కృష్ణా దక్షిణతీరము పొడవునను బుట్టగొడుగులవలె గుడారములు వెలసెను. ఊడ్పులు పూర్తియైనవెంటనే మఱికొంత

సైన్యమును సమకూర్పవలెను. నాగటికఱ్ఱులు చరిచిన దాగళ్ళపై బల్లెపుమొనలు సాగుచుండెను. ఆషాఢారంభమున రగులుకొన్న కొలుములు శ్రావణాంతమువఱకు జ్వలించుచునే యుండెను. శ్రావణ బహుళాష్టమి శ్రీకృష్ణ జయంతి. పల్లెప్రజలకిది యుట్లపండుగ. ఆయేటి యుట్ల తిరునాళ్ళలోఁ బల్లెవీథులలో నుట్లుకొట్టిన యువకుల కుట్టికొక కొబ్బరికాయయు నొక మొహరీయు దొరకును. ఆ మొహరీచూపినచోఁ గుమరగిరిప్రభువు కప్పురపుఁ దాంబూలము చేతిలోఁబెట్టి పట్టాకత్తి నడుమునకుఁ గట్టును. ఆ కత్తితోఁ గదనరంగమున శత్రువీరుల శిరములు గొట్టినవీరులకుఁ గుమరగిరిప్రభువు బిరుదు పెక్కెములు, వీరమాన్యములు నిచ్చును. ఉట్లపండుగ యెప్పుడెప్పుడాయని పల్లెపల్లెల యువకు లువ్విళులూరుచుండిరి. ఎవనికివాఁడే యేకాంగ వీరుఁ డనిపించు కొనవలెనని యాశ. కొండయెత్తు తాడిని గుప్పిటఁబట్టి యెక్కియూపున నున్న పండ్లన్నియుఁ గురిపించవలయును. చెట్టుపై నొక్క తాటిపండు మిగిలెనా, తనకుమఱి తలపండు మిగులదు. గడ్డికోఁతలలోఁ, గలుపు తీఁతలలో, నేటియీఁతలలో, నెల్లచేఁతలలోఁ బల్లెయువకులకు బవరపుఁ దలపోఁతలే యయ్యెను.

అన్నయమంత్రితో నాలోచించి, గుమరగిరిప్రభుని యామోద ముద్ర వహించి లకుమాదేవి యహోబిలమునకు బయలుదేరెను. కొండవీడు తనకు నాట్యరాజ్ఞీపట్టముగట్టెను. కుమరగిరిప్రభువు తన్ను రెండవ ప్రాణముగా మన్నించును. ఆ రాజ్యమునకు, నా ప్రభువునకుఁ దానేమి చేసెను. అభినయములచే వేయివిధముల నలరించెను. నిజమే. ఆ రాజ్యమును, నా ప్రభువును సుఖముగనుండినంత కాలమును దన యాటలు సాగును. కొండవీటి చుట్టును గుట్రలు గ్రమ్ముకొని వచ్చు చున్నవి. కుమరగిరిప్రభువు సింహాసనమునఁ గుదురుకొనెనేకాని ఆ సింహాసనమింకనుఁ గుదుటఁబట్టలేదు. వెలమరాజు లొకవంకను,

విద్యానగర మొకవంకను నెత్తివచ్చినచో సంతయుఁ దలక్రిందులగును. అప్పుడు తా నెచ్చట, తన నాట్యములెచ్చట? రాజ్యము స్థిరపడవలెను. రాజు స్థిమితపడవలెను. కళలు విరిసి జీవితము కలకలలాడవలెను. సంపదవేళ శృంగారములు. విపత్తువేళ వీరములు. వామనభట్టునకు దైవికముగఁ జక్కని యవకాశము చిక్కినది. తానెటయిన సందుచేసికొని యందులోఁ జొరఁబడవలెను. ఆయన పౌరోహిత్యము చేయును. తాను పెండ్లిపీటలు పఱచుటకైనఁ బనికిరాకపోవునా? శ్రావణ శుక్ర వారపుఁ గన్నెపేరటాండ్రు మంగళాలంకృతలై కొండవీటి వీథులలో గుంపులు గుంపులుగాఁ గులుకునడకలు పోవుచుండిరి. క్రొత్తపెండ్లి కూఁతురిని గొండవీటికిఁ గొనివచ్చుటకై పూలపల్లకి యహోబిలమునకు బయలుదేరెను.

అహోబిలమున నెగువకొండపై విద్యానగరప్రభువుల రాజసౌధమున గంగాదేవి కనకపుగంటము తాళపత్రములపై నమృతపుఁ జినుకులు చిలుకుచుండెను. ఎదలోఁ గాటయవేమారెడ్డి రూపము, నెదపైఁ గస్తూరికాలేపమునై హీరాంబిక తనువహోబిలముపైని దలపు కొండవీటిపైని దహతహలాడుచుండెను. వామనభట్టు మూఁడువేళలను శాకుంతల వ్యాఖ్యానము నామె చెవులకుఁ జెప్పి పోవుచుండెను. జడిగురియుఁగాక, పిడుగుపరించుఁగాక, ఆఱువేళల నామె స్వామిని దర్శింపవలసినదే. ఆలయమున నర్చకులు ప్రభాత మంగళ గీతము లాలపింతురు. అడుగో! స్వామి మేల్కాంచినాఁడు. అదె యభ్యంగనమాడినాఁడు. ఫాలమునఁ గస్తూరితిలకము దిద్దుకొనినాఁడు. కంఠమునఁ దులసిమాల ధరించినాఁడు. హీరాంబిక యలంకృతయై యాలయమునకుఁ బరువెత్తును. స్వామి కంఠమునఁ దాను బుష్పమాల యర్పింపవలెను. ఆమె మంటపసోపానము లెక్కుచుండును. సోపానపంక్తిపై స్వామి తన కెదురువచ్చి కౌఁగిలించుచున్నాఁడు. హీరాంబిక హస్తములలోఁ బూలమాలికపట్టు

సడలిపోవును. అర్చకుఁడద్దాని సంజలితో గ్రహించును. హీరాంబిక స్వామిగళమునఁ బూలమాలికయైపోవును. గర్భాలయమున నర్చకుని చేగంట గణగణ మ్రోఁగును. హీరాంబిక ద్వారముచేరువనిల్చి స్వామి కారగింపుచేయించును. కర్పూరనీరాజన మిప్పించును. కస్తూరితాంబూల మిప్పించును. తాంబూలరక్తిమచేఁ గించిదరుణములైన దంతములు తోచియుఁ దోచనటు స్వామి మందహాసముచేయును. ఆ మందహాసము లను గన్నులలోఁ బదిలించుకొని, మల్లాంబిక తులసీదళము, ప్రసాదము స్వీకరించి యాలయము వెడలివచ్చును. పటికఁజాలమెట్లపైఁ తనకొఱకై కలువపూరేకుఁబొత్తులు పఱచియుండును. మెత్తని పాదముల యొత్తిడి కవి నలిగిపోవునేమోయని హీరాంబిక తేలితేలి నడచును.

శ్రావణపూర్ణిమనాఁడు చంద్రోదయవేళలకు లకుమాదేవి యెగువ యహోబిలమునఁ గోవెలసత్రముముందు పల్లకి దిగెను. ఆమెవెంట నిరువదిమందికంటెఁ బరివారములేదు. తోడుగానుండుటకై యామె తన వెంట దుర్గనుగూడఁ దెచ్చికొనెను. తానొక నెలయో రెండు నెలలో అహోబిలమున నుండవచ్చును. పిల్లకు నాట్యము నేనుకఁబట్టవచ్చును. ఏదోవ్యాపకములోనుండినచోఁ బిల్లకు దిగులుకొంత తీరవచ్చును. మఱు నాఁడు లకుమాదేవి కోవిలలో హీరాంబికకుఁ గనిపించెను. ఒకరిని జూచి యొకరు చకితులైపోయిరి. అరనిముసములోఁ జూపులు చిఱునగ వులై, చిఱునగవులు పలుకరింపులై, పలుకరింపులు పరిచయము లయ్యెను. పూజావిధి జరుగుచుండినంతసేపును నిరువురకును నొకే భావన, యొకేపారవశ్యము. ఒకరొకరినిఁజూచుకొందురు. ఇరువురును స్వామివంకఁ జూతురు. వేఱువేఱుగఁ జూచినచో నామెయే యీామె యను భ్రాంతి జనించును. కలిపిచూచినచోఁ గవలపిల్లలో కాక యొకామె యించుక పెద్దదిగా నుండుటచే నక్కచెల్లెండ్రో యను సందేహము గల్గును. హీరాంబిక యైదేండ్లనాఁడుఁ నీవలెనుండునని లకుమాదేవికిని,

నైదేండ్లుగడచినచో రాజకుమారి లకుమాదేవివలె నుండునని గంగాదేవికిని జెప్పియేయుండెను. ఇరువురనడుమ దుర్గయే పోరపడుచుండ గంగాదేవిమాట చెప్పనేల? నాఁటిసాయంకాలమే లకుమాదేవి నివాసము సత్రమునుండి యంతఃపురమునకు మార్చునంతవఱకును హీరాంబికయు గంగాదేవియు నామెను నిలువనీయలేదు. లకుమాదేవి తన పరివారమునం దిరువురనుమాత్రము తనతోనుంచుకొని మిగిలినవారిని నైదారు దినముల యనంతరము తిరిగి పంపివైచెను. తిరిగి వచ్చునప్పుడు పచ్చమల యడవులలోఁ దాము మెడకుగొలుసు దగిలించివిడిచిన కాఱుదున్నను బట్టుకొనిరండని కాటయవేమారెడ్డి వారికానతియిచ్చియుండెను. వారాయడవులలో దాని నెదుకులాడుచుఁ దిరుగుచుండిరి.

లకుమాదేవి కచ్చటి శబరికన్నెల గాత్రలావణ్యము, నవయవసౌష్ఠవముఁ గన్నులపండువుగనుండెను. రాజకుమారి నాటపాటలచే నలరించి యామెకడ నదియోయిదియో గడించుట కలవాటుపడి వారు సంజవేళల నప్పుడప్పుడామె దర్శనమునకు వచ్చుచుందురు. లకుమాదేవి వారి బృందనాట్యములను దిలకించి యాశ్చర్యపడెను. నిసర్గసుందరములగు వారి యంగభంగిమములు, నమాయకములగు వారి హావభావములు, నశిక్షితములగు వారి యభినయరీతులు నామెను ముగ్ధురాలి నొనర్చెను. వారి వ్యష్టిసమష్టి నృత్తములవలనఁ దాను నేర్చుకొనవలసిన విశేషములెన్నియో యున్నవి.

జన్మాష్టమి యింకను నైదు దినములేయున్నది. శబరకన్యలచే రాసలీలానృత్యము చేయింపవలెనని లకుమాదేవికి మనసు కలిగెను. దుర్గకృష్ణుఁడు, శబరబాలికలు గోపికలు. లకుమాదేవి యీయైదాఱు దినములును వారి కూపిరిసలుపనీయలేదు. అష్టమినాఁటి సాయంకాలము కోయగూడెమంతయుఁ గోవెల యావరణయందే యుండెను. కోయలు వారి యాచారము ననుసరించి గర్భనృత్యము, పందరీనృత్యము,

చెంచులక్ష్మీ నృసింహ సంవాదము మున్నగునవి ప్రదర్శించిరి. నెమలి
నృత్యము, నేమనృత్యము సద్భుతముగ నుండెను. అనంతరము లకుమా
దేవి రాసలీలా నాట్యము చేయించెను. పచ్చమలయడవులు బృందావన
ముగాఁ బరిణమించెను. కన్ను లిన్నివిధములుగాఁ ద్రిప్పవచ్చునని,
కంఠ మిన్నివిధములుగాఁ గదల్పవచ్చునని, అవయవముల నిన్నివిధము
లుగా నాడింపవచ్చునని వారెన్నడు నూహించి యెఱుఁగరు. వారికొక
క్రొత్తలోకములో నున్నట్లు తోఁచెను. ఈ ప్రదర్శనమున హీరాంబిక
కంటె లకుమాదేవియే కోయలహృదయములకుఁ జేరువయ్యెను.

ప్రదర్శనములు చూడవచ్చినవారిలోఁ గోయలుకాని యపరిచి
తులుగూడఁ గొందఱుండిరి. వామనభట్టునకు వారెవ్వరో తెలియలేదు.
ఎవరో యాత్రికులు కాఁబోలు ననుకొనెను. మఱునాఁ డొకఁడు
కోవెలలో నగపడి "యీ యిరువురిలో రాజకుమారి యెవ్వ"రని వామ
నుని బ్రశ్నించెను. వామనున కాతని వాలక మనుమానాస్పదముగ
నుండెను. రాజకుమారి యెవ్వరైన నీని కేల? "ఇరువురు" నని వామ
నుఁడు బదులు చెప్పెను. "ఇరువురిలో విద్యానగర రాజకుమారి
యెవ్వ" రని వాఁడు తిరిగిప్రశ్నించెను. ఆమెయే యని వామనుఁడు
వ్రేలితోఁ జూపెను. వాఁడింకను నేదియో యడుగఁబోయెను. వామ
నుఁడు విసుగుకొనుచు వానిఁ దప్పించుకొనిపోయెను. అంతఃపుర
మున కేఁగినపిదప వామనభట్టీమాట యందఱకునుఁ జెప్పెను. అంద
ఱును బకపక నవ్వుకొనిరి.

శ్రావణబహుళపంచమినాఁడు విద్యారణ్యులు సిద్ధిపొందిరని విద్యా
నగరమునుండి వార్త వచ్చెను. వామనభట్టునకు, డిండిమునకుఁ బిడుగు
పడినట్లయ్యెను. ఆక్షణమే వారు ప్రయాణమునకు సిద్ధపడిరి. గంగా
దేవికిఁగూడ బయలుదేరవలె ననిపించెను. లకుమాదేవి సాహచర్యము
వీడుట హీరాంబికకుఁ గష్టముగ నుండెను. ఆమె యీ యాకస్మిక

ప్రయాణమునకు వెనుకాడఁజొచ్చెను. ఔద్ధయుల్సాహమును, దన వ్రత మును భంగపఱచుకొని గంగాదేవి యిప్పుడువచ్చి చేయునదిమాత్రమే మున్నదని డిండిము లామెనుండిపొందని సమాధానపఱచెను. తనతో వచ్చిన విద్యానగర పరివారమును "రాఁబోవునవి చీఁకటిదినములు. భద్రముసుఁడీ" యని హెచ్చరించి వామనుఁడు డిండిముల నందల ముపై వెనుకరండనిచెప్పి గుఱ్ఱముపైఁ దాను ముందు పరువెత్తి పోయెను. వానవంగుడులకు లెక్కసేయక వామనభట్టు తరిమి తరిమి పయనించి యేకాదశినాఁ డర్ధరాత్రమున విద్యానగరము చేరుకొనెను. తిన్నగా విద్యారణ్యుల యాశ్రమమునకుఁ బోయెను. విద్యానగరమే యంధకారమున మునిఁగియుండెను. ఆశ్రమ మచ్చముగ నంధకారపు ముద్ద. తెల్లవాఱువఱకును వామనభట్టు గురువులవారి సమాధిమ్రోలనే మొదలెఱుఁగక పడియుండెను. తెల్లవాఱినంత నాతని కించుక తెలివి వచ్చెను. అతని మనస్సు వెంటనే యహోబిలమునకుఁ బరువెత్తెను.

అమావాస్య సమీపించుచున్నది. అంతఃపురస్త్రీల నొంటరిగ విడిచి వచ్చినందులకు హరిహరరాయలవా రేమందురో. పరివార మొక వందమంది భటులుండినను భారమంతయు వారిపైఁ బడిపచ్చుట ప్రభు వంగీకరించునా? అడుగులో నడుగువైచుకొనుచు వామనభట్టు రాజ భవనమువెంట నడచుచుండెను. త్రోవలో నాగమణి భవనము వామనుని చూపు నాకర్షించెను. అతఁడు ద్వారముకడకేఁగి "నాగమణి యున్నదా?" యనెను. దాసినేస్త మాకంఠము గుఱుతించి యొక్క గంతున వీథిలో దుమికెను. నాగమణి యింటనేయున్నది. ప్రభువర్శ నమున కరుగుటకై యలంకరించుకొనుచున్నది. దాసిది వామనుని దిగులుమొగముచూచి దిగ్భ్రమఁజెంది "అప్పుడే యైపోయినదా?" యని నీరు నమలెను. వామనున కీప్రశ్న మర్థముకాలేదు. "అయి పోయినదేమి?" యని యాతఁడు తిరుగఁ బ్రశ్నించెను. "హీరాంబిక

నపహరించుట" యని యది యాతని చెవిలోనూదెను. వామనభట్టు మొగమున నెత్తుటిచుక్కలేదు. "ఆ" యని యాతఁడు నోఱుదెఱచి యొకక్షణమట్టె నిలిచిపోయెను. అతనికచ్చట నిముసమేనియుఁ గాలు నిలువలేదు. "పఱల నిప్పుడేవత్తు" నని యాతఁ డచ్చటనుండి చరచర నడచిపోయెను.

హరిహరరాయలవారి కీవార్త వెంటనే యెఱిఁగింపవలయును. కోమటివేముఁ డెంతనీచమునకుఁ బాల్పడినాఁడు ! తన యనుమానము నిజమేయయ్యెను. రాయలవారితోఁజెప్పి తగినసిబ్బందితో నిప్పుడే యహోబిలమునకుఁ బోవలెను. రాజద్వార మల్లంత దూరముగా నుండెను. వామనభట్టు తటాలున నిలిచిపోయెను. అతని కేదో యూహ స్ఫురించినది. కోమటివేముని యెత్తు కొండవీటికే పంచి. రాయలవారిని గొండవీటిపై కుసిగొల్పవలెనని కదా ఎన్నాళ్ళుగాఁ దాను పాట్లుపడినది. ఈ దుశ్చర్యతోఁ దనగోతిని దానే త్రవ్వుకొని నట్లయినది. కోమటివేముఁడు హీరాంబిక నపహరింపవలయును. రాయల వారి కావార్త యందవలయును. కోమటివేముని కాయనియే గోరీ కట్ట వలయును. ఈ యాలోచనతో వామనభట్టు చివాలున వెనుకకుఁ దిరిగెను. నాగమణి పల్లకి యాతని కగపడెను. ఆతఁడు దారితప్పించి యావలనుండునఁ దిరిగి దానియింటికే పోయెను. దానినిఁ బిలిచి యా వివరములన్నియు నడిగెను. అది కోమటి వేమారెడ్డి లేఖయందలి యంశములన్నియుఁ బూసగ్రుచ్చినట్లు వివరించెను. వామనభట్టంతయు విని దానికిఁ జెప్పవలసిన తీయని మాటలుచెప్పి యచటనుండి యాశ్రమ మార్గముఁ బట్టెను. కోమటి వేమారెడ్డి హీరాంబిక నపహరించుట యందలి నీచత్వమే యాతని కింతకుముందు గోచరించినది. ఈ లేఖాంశములందలి కుటిలత్వమునుగూడ బయటఁబెట్టినవి. కోమటి వేముని యెత్తు "ఏకక్రియా ద్వ్యర్థకరీ" యనునట్లున్నది. హీరాంబికా

పహరణాపరాధమును గొండవీటిపైc ద్రోయవలెననియా వీని పన్నుగడ? కానిమ్ము. అదియునుc జూతము. రాయలు గుడ్డిగా నమ్మినను, నిరుగప్ప దండనాథుcడులేcడా ? డిండిమభట్లులేరా ? గంగాదేవిలేదా ? గంగాదేవియు, నామెవెంట లకుమాదేవియు నాతనికి గుఱుతువచ్చిరి. ఆతనికింక నచ్చటనిలువ బుద్ధిపుట్టలేదు. తాను తిరిగి యహోబిలము చేరునప్పటికే జరుగవలసినది జరిగినచో సరియే. లేనిచో గంగాదేవితో, లకుమాదేవితో నాలోచించి కర్తవ్యనిశ్చయము చేయవచ్చును. వామన భట్టు పరువుపరువున నాశ్రమమునకుc బోయి విద్యారణ్యుల సమాధికిc బ్రణమిల్లి తన పవిత్రసంకల్పమున కా పరమగురుదేవుని యాశీర్వచన మర్థించి యవహితచిత్తుcడై యశ్వమునెక్కి యప్పటికప్పుడే యహో బిలమార్గముపట్టెను.

౧౮

వీరభద్రునితో నొప్పందము కుదిరిన యనంతరము గజరావు తిప్పానాయకుcడు రాయపనాయకుని యంతఃపుర పరివారములోc బలువుర నేదోయొక సాకుపైc దొలcగించి క్రొత్తవారిని నియమించెను. రాయపనాయకుcడు రణరంగమునc గాలాహియేకాని యన్యత్ర కేవలము మన్నుదిన్న పెంజేరు. తనచుట్టు సల్లుకొనివచ్చుచున్న సాలిగూడే యాయనకుc గనిపించుటలేదు. వీరభద్రుcడొకటిరెండు పర్యాయము లహోబిలమునకుc బోయివచ్చెను. అచ్చట విజయనగర పరివారము నూఱుమందికి మించిలేదు. కోయగూడెము కోవెలకుc గొంతదూరము ననే యున్నది. రెండువందలమందియైనచోc గార్యమును గుట్టుచప్పుడు గాకుండc బూర్తిచేయవచ్చును. శ్రావణపూర్ణిమనాcటికిc గార్యవిధానము నిశ్చితమైనది. అమావాస్యనాcడు హీరాంబిక నపహరింపవలయును. అహోబిలమునుండి త్రిపురాంతకమువఱకు మెట్టినలవంటి బోయీలను

పదియంచెలుగా నేర్పాటుచేసిరి. కాకలుతీరిన యాత్రికులు రెండువందల మంది యడవుల మఱుఁగునఁ జీకటివేళలఁ బ్రయాణము సాగించి యమావాస్యనాఁ డర్ధరాత్రిమున నహోబిలము చేరవలెను. నిద్రావశులై యున్న విద్యానగర భటులను గిక్కురుమనకుండఁ గుత్తుక లుత్తరింప వలయును. వీరభద్రుఁడు పదిమంది భటులతోఁ బని చక్కఁబెట్టవలెను. భాద్రపదశుద్ధ ప్రతిపత్తున నర్ధరాత్రమునకు హీరాంబిక త్రిపురాంత కమున నుండవలయును.

పాడ్యమినాఁడు బారెడు ప్రొద్దెక్కినప్పటికి వామనభట్టు దిగువ యహోబిలమున నుండెను. కోవెలలో నేదియో గోలగా నున్నదని యాతని కచ్చటనే తెలిసెను. ఆతని గుండె గుభేలుమనెను. ధైర్యము చిక్కఁబట్టుకొని యాతఁడు కొండలుదాఁటి గుఱ్ఱముపై నురుకుచుండెను. మెట్లదారిని బరువులెత్తు ప్రజలయఱపు లాతని చెవులలోఁ జొఱఁబాఱుట లేదు. ఘటికలో నాతఁడెగువ యహోబిలమున నంతఃపురము ముందు నిలిచెను. కోయమూకల నొత్తిగించుకొనుచు మందిరము లోనికిఁ బోయెను. హీరాంబిక కన్నులఁబడినంతనే వామనభట్టునకుఁ బ్రాణములు లేచివచ్చెను. దుర్గవచ్చి యాతనినిఁ గౌఁగిలించుకొని బిగ్గరగా నేడ్చెను. గంగాదేవి కన్నులనీరు గ్రుక్కుకొనుచుండెను. వామనభట్టునుజూచి హీరాంబిక గొల్లుమనెను. వామనభట్టున కేమియు నర్థమగుటలేదు. లకుమాదేవి యేది ? దుర్గ "అక్కా యక్కా" యని పలవించుచుండెను. "అమ్మా ! లకుమాదేవి యేది ?" యని వామనుఁడు గంగాదేవి నడిగెను. "అపహరింపఁబడినది వామనయ్యగారూ !" అని యామెయు వాపోవఁదొడఁగెను. వామనభట్టున కాశ్చర్యము, శోకము, భయము నొకదానిపై నొకటి ముంచుకొని వచ్చెను. క్షణమాత్రము నిమీలిత నేత్రుఁడై యట్లేనిలిచి నిట్టూర్చుచు నాతఁడు నిలువఁజాలక నేలపైఁ గూలఁబడెను. ఆతని ఇంద్రియము లేవియు నాతని వశమున

లేవు. ఐదు దినములు నిద్రాహారము లెఱుంగని నిరంతర ప్రయాణము. తదంతమున విషాదవార్త. వామనభట్టు తటాలునలేచి ప్రాంగణమున మూగిన ప్రజలలోఁ బ్రధాన భిల్లనాయకులు తప్ప కడమవారెల్లరును నిండ్లకుఁ బోవలెనని యాదేశించెను. రాజకుమారి నర్ధరాత్రమున నెవరో యపహరించిరని యహోబిలమున వదంతి వ్యాపించెను. అంతఃపురమునఁ బరిచారికల యఱపులువిని కోయనాయకు లాయర్ధరాత్రమునఁ బరువెత్తుకొని వచ్చిరి. రాజకుమారి యపహరింపఁబడినదని వారిడిన బొబ్బలువిని యదరిపడి పరువిడివచ్చిన జనము లా మాటనే పట్టుకొనిరి.

గంగాదేవి వామనభట్టునకు జరిగినదంతయు వివరముగాఁ జెప్పెను. అర్ధరాత్రమున శిబిరములనుండు పరివారము హాహాకారములు విన వచ్చెను. అంతఃపురమున నందఱును దద్దిరిల్లి మేల్కొనిరి. పరిచారికలు ద్వారము దెఱచినంతఁ బ్రాంగణమునఁ గాలకింకరులవంటి దొంగలు పదిమంది ప్రత్యక్షమైరి. కెవ్వునఁ గేకవైచి పరిచారికలు వెనుదిరుగు నంతలో నాపదిమందియు మందిరమునఁ జొరఁబడిరి. వారిలోఁ బెద్ద దొంగ "రాజకుమారి యెక్కడ ?" అని గద్దించెను. మాకు గుండెలలోఁ బిడుగుపడెను. లకుమాదేవి యా గజదొంగ యెదుట నిలువఁబడి "రాజకుమారితో నీకేమిపని ?" యని ధిక్కరించి పలికెను. "రాజకుమారి యేది ?" యని వాఁడు మఱల హుంకరించెను. లకుమాదేవి కన్నులలో నిప్పులు గ్రక్కుచు "ఇదిగో" యనెను. వారామెను బట్టుకొని బలవంతముగ నెత్తుకొనిపోయిరి.

ఔరా ! లకుమాదేవి యెంతసాహసము చేసినది. రాజకుమారిని రక్షించుటకుఁ దన మానప్రాణముల నడ్డువైచినది ! వామనభట్టు సంభ్రమాశ్చర్య పరవశుఁడై నిస్తబ్ధుఁడైపోయెను. గంగాదేవి "వామనయ్య గారూ ! మేము మహాపచారము గావించితిమి. హీరాంబికను రక్షించు

టకై లకుమాదేవిని బలిచేసితిమి. రాజకుమారిని నేనే యని యామె యా ఘాతుకులకు వశమగుచుండ గుర్తింపగలిగి చూచుచుంటిమి. రాజకుమారి యామెకాదని యనలేకపోతిమి. వామనయ్యగారూ! సిగ్గుతో, దుఃఖముతో నా మనస్సు కుర్రింగిపోవుచున్నది. ఆ ప్రేమ మూర్తిని, ఆ త్యాగమూర్తిని స్వార్థముకొఱకు జేతులార బలియిచ్చి యింక మే మేమని తలయెత్తుకొని తిరుగవలయును" అని విలపింప సాగెను. దుర్గ రోదనము పట్టరాకుండెను. హీరాంబిక తలవంచి కన్నీ రేంధారగాఁ గార్చుచుండెను.

"తల్లీ! యిది దైవ సంకల్పము. లకుమాదేవి మీ కొఱకు త్యాగముచేయలేదు. కుమరగిరి ప్రభువుకొఱకుఁ జేసినది. కొండవీటి కొఱకుఁ జేసినది. కాటయవేమారెడ్డి కొఱకుఁజేసినది. కాటయవేమా రెడ్డి యామెకు దైవము. ఆ దైవమును దాపై సుఖపెట్టఁజాలదు. తానేమైననేమి? హీరాంబిక కుశలముగ నుండవలయును. కాటయ వేమభూపతి సుఖము, కుమరగిరిమహీపతి శాంతి, కొండవీటి భద్రత హీరాంబిక చేతులలో నున్నవి. ఆమె గంగాదేవి చేతులలో నున్నది." ఇట్లనుచు వామనభట్టు తత్క్షణ కర్తవ్యము నాదేశింపుమని గంగాదేవి నర్థించెను.

"వామనయ్యగారూ! విద్యానగరము లకుమాదేవిని విడిపించి యిచ్చి హీరాంబికను విడిపించుకొనిపోవును" అని గంగాదేవి దృఢ స్వరమునఁ బలికెను. హీరాంబిక కన్నీటిజడి మఱుగుననుండి గంగా దేవి ముఖమునఁజూపు నిలిపెను. వామనభట్టు గంగాదేవి వాక్యమునకు వ్యాఖ్యానము నామె ముఖమున వెదకికొనుచుండెను. ఆముఖము నిర్వి కారముగనుండెను. "హీరాంబికను బట్టుకొనునంటి నైచ్యమునకుఁ గొండవీడు పాలుపడదు తల్లీ" యని వామనుఁడు తలవంచుకొనెను.

"కొండవీడువచ్చి పట్టుకొనిపోనేల? హీరాంబిక తానేపోయి పట్టువడును. ఆమె తన ధర్మముఁ దానెఱుఁగదా? వామనయ్యగారూ! పల్లకిసిద్ధము చేయింపుఁడు." గంగాదేవి నిర్మలాంతరంగమునుండి యమృతబిందువు లొలికెను. హీరాంబిక వదనరంగమున విషాదవర్షాతిరస్కారిణి యపాకృతమై యానందశారదచంద్రిక నర్తింపసాగెను. హీరాంబిక గంగాదేవి కంఠము పెనవైచుకొని చివురుదొడిగిన లేఁదీవవలె నామె నిలువెల్ల నల్లుకొనిపోయెను. విష్ణుపదమునుండి హిమశైలశృంగాగ్రమున నవతరించు సమరగంగాలహరినిఁ దిలకించు భగీరథునివలె వామనభట్టు భయవిస్మయానంద విభ్రాంతుఁడై గంగాదేవి చరణములకు సాష్టాంగమెఱఁగెను. ముప్పురయానందమును దిలకించి దుర్గ కన్నులలోఁ జికిలినవ్వులు మొగలిపువ్వులు విరిసెను.

కొండవీటిలోఁ గుమరగిరి మహీపతి యంతఃపురమున వీరాస్వామి నాగస్వరమున సీమంతపుఁబాట యమృతపుఁదేటవలె మల్లాంబిక మధురమూర్తికి జిలుగుదువ్వలువ యగుచుండెను. ప్రభువు నాశలు ఫలించినవి. మల్లాంబిక సీమంతపుఁ బెండ్లికూఁతురైనది. ఈవానకాలమంతయు గాటయవేమభూపతి మల్లాంబిక పరిష్వంగపంజరమునఁగీరమై తియ్యని తేటమాటలతో మాళవికాగ్నిమిత్ర వ్యాఖ్యానము పలుకుచుండెను. జడివానలలో, నడుగుపెగలని యడుసునేలలలోఁ, గొండలలోఁ, గానలలోఁ గొండవీటిసేనల విన్యాసములు జరుగుచునేయుండెను. ఉడుతలదండు పండ్లతోఁటల నూపివైచినట్లు, మిడుతలదండు పైరుచేల తలలు నాకివైచినట్లు, ఉడుములదండు మేడలనెగఁబ్రాకివైచినట్లు కొండవీటి యడవులలో, మైదానములలోఁ గొండకొమ్మలలో సేనాదళములు చిత్రచిత్ర సమరపద్ధతుల నభ్యసించుచుండెను. అవచితిప్పయసెట్టి యనుపుచుండిన యాయుధములు, నశ్వములు వారమునకొక వంతుగా వచ్చి చేరు

చుంచెను. అన్నయమంత్రికి, జతనము పెద్దిరాజునకు, మామిడి ప్రెగడయ్యకుఁ జేతినిండుగాఁ బనియయ్యెను.

భాద్రపదశుద్ధ చతుర్థి. కుమరగిరి మహీపతి యొక్క క్రొత్తశిల్పమునకు విఘ్నేశ్వరపూజ యాచరించెను. కాటయవేమారెడ్డి శాకుంతల మాళవికాగ్నిమిత్ర వ్యాఖ్యానముల ప్రతులకుఁ బసుపుగుంకుమలు, గంధాక్షతములు నలంకరించి గణపతి మంటపముపైనుంచి యర్చించెను. సైనికులు ముసలముద్గరకుంత తోమరకరవాల భిండివాలాది సమర పరికరముల నలంకరించి యర్చించిరి. కర్షకులు జడ్డిగములపై మృణ్మయమైన యీశపుత్రుని ప్రతిమనుంచి యేకవింశతిపత్రములఁ బూజించిరి. మూషిక వాహనమునకు మోదకములు నివేదించిరి. పార్వతీతనయునకుఁ బప్పుబెల్లములుఁ బానకములు నర్పించిరి. శ్యమంతక వృత్తాంతమును శ్రద్ధమై నాలించి శ్రీమహాగణపతి ప్రసాదమును శిరముల ధరించిరి.

అర్ధరాత్రిమున నిరువురాశ్విక గూఢచారులు కొండవీటి కోట వాకిట వ్రాలిరి. ద్వారపాలకు లభిజ్ఞానముద్రికలఁ బరీక్షించి వారికిఁ బ్రవేశ మిచ్చిరి. కాటయవేమభూపతి గాఢనిద్రలోఁ ద్రుళ్ళిపడిలేచెను. "త్రిపురాంతకమునఁ దిప్పానాయకుఁడు తిరుగుఁబాటుచేసెను. రాయప్పనాయకునిఁ గారాగారమున నుంచెను. వెలమవీరులు కృష్ణవేణిదాఁటి బెలబెల వచ్చిపడుచుండిరి." క్షీరసాగరమున శేషశాయికి నిశాట సంరంభమున నిద్రాభంగమయ్యెను. పుండరీకములఁ బురుడించు నాదేవుని నేత్రముల ద్వాదశాదిత్యులు, నిటలమున నేకాదశరుద్రులు నుదయించిరి. చతుర్భుజముల శంఖచక్ర గదా ఖడ్గములు ధరించి శ్రీమన్నారాయణుఁడు దనుజాలంభ సంరంభియయ్యెను. ఆయనవెనుకఁ దోకపైనిల్చి వేయిపడగలువిప్పి శేషాహి విశ్వమంతయు నావరించెను. ఆ సంరంభమునకుఁ గొండవీడంతయు సదిరిపడి నిదుర మేల్కొనెను.

భాద్రపదశుద్ధ పంచమి నాఁడరుణోదయవేళఁ గాటయవేమభూపతి త్రిపురాంతకము మీఁదికిఁ దండువెడలెను. ఆయన వెనుక వేయిమంది యాశ్వికులు, ఆ వెనుక నేఁబదివేల కాల్బలము. సప్తమినాఁడు తెల్ల వాఱుసరికిఁ గొండవీటిసేన త్రిపురాంతకదుర్గమును గొండచిలువవలెఁ బెనవైచుకొనియుండెను. ప్రాఁతవంతెనమీఁదను, బుట్టీలమీఁదను వెలమవీరులు వఱదపొంగులు నుఱుకులెత్తు కృష్ణవేణిదాఁటి వచ్చుచుండిరి. కోటవెలుపల వెలమమూఁకలకు రెడ్డిమూకలకుఁ దుములముగ పోరుసాగుచుండఁ బ్రెగడయ్యగారు కొంతమందితోఁ బ్రాఁతవంతెన తెగఁబడెను. వంతెనత్రాళ్ళు తెగనఱికించుట కాయన కరగడియయుఁ బట్టలేదు. వంతెన కృష్ణార్పణమయ్యెను. పుట్టీలపై దాఁటివచ్చు జంట వీరుల నావలియొడ్డున నిల్చిన రెడ్డివిలుకాండ్రు పొట్టఁబెట్టుకొనిరి. వెలమ పీచమణఁచుటకును, త్రిపురాంతకదుర్గ ద్వారములు తెఱిపించుటకును గాటయవేమభూపతికి గడియసేపు పట్టలేదు.

గంగాదేవితో నాలోచించి పామనుఁడు కార్యవిధానము నిర్ణయించుకొనెను. భిల్లనాయకులను పిలిచి వెలమదొరలు విద్యానగర రాజకుమారి నపహరించిరనియుఁ గొండవీటినుండి వచ్చిన లకుమాదేవిని ఏగురక్షణతోఁ గొండవీటికిఁ జేర్పవలయుననియు వారికి నమ్మఁజెప్పి లకుమాదేవిని సురక్షితముగఁ గుమారగిరిమహీపతి కప్పగించినచో గొప్ప బహుమానము లభించునని యాసపెట్టెను. పల్లకులు సిద్ధము చేయించి గంగాదేవిని, హీరాంబికను, దుర్గను, నెక్కించి నూర్వురు కోయదొరలను తోడిచ్చి వారిని గొండవీటికిఁ బయనము చేయించెను. పరివారమంతయు నడిచెఁగదా! పరిచారికలు పదిమందియుండిరి. వారికిఁ గోయలను గాపుపెట్టి యర్చకున కప్పఁజెప్పి పామనుఁడు తిరిగి విద్యానగరమునకు దవుడుతీసెను. తనకంటె ముందుగా రాజకుమారికాపహరణవార్త విద్యానగరము చేరరాదు. కొండవీడే యీపని చేసెనను

నాగమణి కొండెములు తలకెక్కినా రాయలవారి మనస్సు మలినించుట హరిహరాదులకుఁ గాదు. ఆయన తత్వమట్టిది. ఆయన పట్టినదేపట్టు. ఆపట్టువిడిపించఁగల గంగాదేవి యచ్చటలేదామె. ఎంతెక్కలపై నెగిరివచ్చినను దనకంటెముందే యావార్త విద్యానగరమున వ్రాలినది. నగరము గందరగోళముగ నున్నది. వామనభట్టు తిన్నగా డిండిముల యింటికిఁబోయి యసలువిషయ మాయనకు వివరించెను. ఆయనను వెంటఁబెట్టుకొని యురుగప్ప దండనాథుని మందిరమునకుఁ బోయెను. ఆయన ప్రభుమందిరమున కేఁగియుండెను. వామనభట్టు నాగమణి సౌధమునకు త్రోవతీసెను. ప్రభువు పిలిపింపఁగా నామెయు రాజభవనమునకే పోయియుండెను. తన కొంప మునిఁగిపోవుచున్నట్లు వాని వామనభట్టునుగాంచి లబలబ మొత్తుకొనెను. "లేఖను సంగ్రహించితివా?" యని వామనభట్టామె నాతురతతోఁ బ్రశ్నించెను. ఆమె కంచుకమున దాఁచియుంచిన లేఖ నాతనిచేతిలో నుంచెను. వామనునకుఁ బ్రాణములు నిలువఁబడెను. బ్రహ్మాస్త్రము తనచేతికిఁ జిక్కినది. తానింకఁ ద్రిపురసంహారము గావింపఁగలఁడు. పరిదీనమూర్తియగు వామనుఁడు ప్రళయ రుద్రాకృతి యయ్యెను.

హరిహరరాయల వారాలోచనామందిరమున నుండిరి. వామనభట్టు డిండిమునను, దానిని వెంటనిడికొని యాలోచనామందిరమున కల్లంత దవ్వులఁ దమ్మునిలువరించిన కావలివానిచేఁ దమ యాగమనవార్త ప్రభువునకుఁ బంపెను. వామనభట్టు పేరువిని రాయలు భగ్గున మండిపడెను. వామనడిండిము లాలోచనామందిరము ప్రవేశించిరి. రాయలవారు కన్నుల నిప్పులు చెఱుగుచుండిరి. సాయణమాధవులు, ముద్దప్ప, మురుగప్ప మొగములు జేగురించియుండిరి. నాగమణి యలంకారములు సవరించుకొనుచు నాలోచనామందిరము తన శయనాగారమన్నట్లు సొగసులు పోవుచుండెను.

హరిహర : వామనభట్టూ !

వామన : ప్రభూ !

హరహర : రాజపుత్రిని, మహారాణిని గొండవీటి కప్పగింత పెట్టితివిగదా ! ఇంకెవరికోసము వచ్చితివి ?

వామన : అట్టి యపరాధముచేసి మరలఁ దమ కంటఁబడుదునా ? ప్రభూ ?

హరిహర : వామనభట్టూ ! వాదముతో మాకుఁ బనిలేదు. నేఁడు నీమేనుతుండెము నేలరాలును. రేపు కొండవీటి కోటగోడలు ఖండ ఖండములై నేలఁగూలును. ఎవఁడురా అక్కడ ?

యమదంష్ట్రలవంటి యిరువురుభటులు వామనభట్టు నిరుదెసలఁ బొదివినిలిచిరి. సాయణాదులు నిర్విణ్ణులైరి.

వామన : ప్రభూ ! ఈలేఖను చిత్తగింపుఁడు, అని యఱచేత డాఁచియుంచినలేఖ నాతఁడు ప్రభువునకుఁ జూపెను. హరిహరరాయల వారాలేఖను జదువుకొనుచుండెను. ఆయన ముఖమున నలుపు, తెలుపు నీడలు క్షణక్షణమునకుఁ దారుమాఱుగుచుండెను. ఆయన లేఖను సాంత ముగఁ జదువుకొనలేదు. దానినెడమకాలి నేలరాచుచు నాయన నాగ మణిని గాల్చివేయునట్లుచూచెను. ప్రభువు నుగ్రరూపమునుగాంచి నాగ మణి వడవడ వణఁకిపోయెను. తత్తరమెత్తి యామె పరువెత్తఁజూచు చుండెను. రాయలవారి కన్నుబొమ్మ లామె కాలుసేతులుగట్టి ముడి వైచెను. ఆయన గ్రుడ్లురిమిచూచెను. ఆచూపుత్రోపున నామె తలవరుల చేతులలోఁ దూలిపడెను. సాయణమాధవు లోకధర్మము నిలిచినంత సంతసించెను. డిండిములోక పండితుని గెలిచినంత పొంగిపోయెను. "ప్రభూ : కుమరగిరిరెడ్డి ధర్మప్రభువు. కొండవీడు కళాక్షేత్రము. కాటయవేమభూపతి కార్యకావ్యవివేకశాలి. కొండపల్లి పాములపుట్ట.

కోమటిరెడ్డి కుటిలవర్తనుఁడు. విద్యానగరముస్తకు విష మెక్కింప నాతఁడు పంపిన నాగుపాము నాగమణి" యని విన్నవించి, వాకిట నున్న దాసిని రాయలకుఁజూపి "కొండవీడు దీనిఋణము నెట్లు తీర్చు కొనునో" యనెను.

మఱునాఁడుదయమున నాగమణి సుకుమారశరీర ముప్పు పాత టిలో నూరుచుండెను. విద్యానగరసేనలు వెలమరాజులపై దాడి వెడలుచుండెను. లక్షకాల్బలము, ఐదువేల యశ్వబలము, వేయిగజ బలము—ఇదిరాయలవారి మూలబలము. తుంగభద్ర పొంగినట్లు త్రెంచు కొని పఱవలుపాఱెనో యన విద్యానగర సేనావాహిని నుఱువులు గ్రక్కు కొనుచుఁ గందనవోలుమీఁదుగా నుఱికివచ్చుచుండెను. విద్యానగరము నకు, విద్యారణ్యులకు జయజయధ్వానములు చెల్లరేచుచు వామనభట్టా సేనాగ్రమునఁ గాహళపూరించుచుండెను.

౧౯

భాద్రపదశుద్ధదశమినాఁటి సాయంకాలమున నూర్వురు కోయ దొరలు మూఁడు పల్లకులతోఁ గొండవీటఁ బ్రవేశించిరి. అందొక పల్లకి లకుమాదేవిది. అది కొండవీట నాబాలగోపాలమునకుఁ బరిచిత మైనదే. మూపులపై మొగలిపొత్తికలమోపులు, శిరములపై వెంగ, నారింజ, దబ్బ, యనంటిపండ్ల గంపలు, కక్షములఁ బుట్టతేనె తిత్తులు, బుజములపై నెమలియీకలకట్టలు మోసికొనివచ్చు కోయదొరలను గాంచి లకుమాదేవి యహోబిలమునుండి యాసరుకులు కొనివచ్చు చున్నది కాఁబోలునని యందఱు ననుకొనిరి. మిగిలిన రెండుపల్లకు లెక్కడివో వారూహించుకొనలేక పోయిరి. ఆ పల్లకుల నొకటిచీలి పదువురుకోయలతో నరియేటి యన్నయమంత్రిగారి యింటిదిక్కునఁ బోయెను. తక్కినవి రాజభవనమునకుఁ బోయెను. పల్లకులు రాజ

భవనద్వారమున దింపించి కోయనాయకుఁడు కుమరగిరిమహీపతి దర్శన మపేక్షించెను. ప్రభువాతనికి దర్శనమిచ్చెను. కోయదొర ప్రభువు చేతికొక లేఖ యందిచ్చెను. ఆలేఖ వామనభట్టు కాటయవేమారెడ్డికి వ్రాసినది. ప్రభుపీవార్తవినిన గలఁతపడిపోవునని వామనభట్టు లేఖ కాటయవేమారెడ్డికే వ్రాసెను. వామనభట్టు చేవ్రాలుచూచి ప్రభువా లేఖను జదువుకొనెను. ఆయనగుండె జల్లుమనెను. లకుమాదేవి సాహసమునకుఁ ద్యాగమునకు నాయన బ్రహ్మానందమందెను. ప్రతిపక్షుల చేఁజిక్కిన యామె యెట్టిబాములపాలగునోయని యాయనకుఁ బ్రాణములు పోవునంత భయమయ్యెను. ఇంతలో నింకొక యుత్తరము చేతఁబట్టుకొని యన్నయమంత్రిగారు పరువిడివచ్చిరి. తానునుకొని నట్లే ప్రభువుమోమున దైన్యమలమికొనినది. అన్నయమంత్రిని జూడఁగనే ప్రభువెదురేఁగి తనచేతిలేఖ నాయనకుఁ జూపించెను. అన్నయమంత్రిగా రాలేఖను జదువుకొని తన లేఖాంశములను బ్రభువునకు వివరించెను. ప్రభువు మల్లాంబికకు ముందుగా రాయప్పచే వర్తమానమంపి గంగాదేవిని, హీరాంబికను గాటయవేమారెడ్డి భవనమునకుఁ బంపెను. ఆయన హృదయమంతయు లకుమాదేవి యావరించెను. ఆమె క్షేమగునోయనున దొక్కఁడే యాయనభయము. కోయనాయకుని సేవను బ్రశంసించి యుచిత సత్కారములచే నాతనిని సపరివారముగ సంతోషపఱచి పంపివైచి కుమరగిరిప్రభువు గోపాలనామస్మరణము గావించుకొనుచు నంతఃపురమున నేమియుఁ దోచక నిటునిటు దిరుగుచుండెను.

మల్లాంబిక గంగాదేవికిని, హీరాంబికకును సాదరముగ స్వాగతి నెఱపెను. కాటయవేమారెడ్డి యంతఃపురమున వారిని విడియించెను. వారికిఁ బ్రత్యేకము పరిచారికావర్గము నియమించెను. అనుక్షణమును వారియవసరములు గనిపట్టుచు వీసమంతయేని లోపమురానీక కాపాడు

చుండెను. లకుమాదేవి యామె కిప్పుడు సంపూర్ణముగ నర్థమైనది. కొండవీటి కొలఁకామె చేసిన సాహసము, కాటయవేమారెడ్డి కొలఁకామె చేసిన త్యాగము మల్లాంబిక మాటిమాటికిని స్మరించుకొనుచు ముగ్ధురా లగుచుండెను. లకుమాదేవి తీరనికోరికలు హీరాంబికయై వచ్చిన ట్లామెకుఁ దోచుచుండెను. దుర్గకాలమంతయు నచ్చటనే వెళ్ళఁబుచ్చుచు మల్లాంబిక సంగీతవిద్యా ప్రశస్తి హీరాంబిక యెదుటను, హీరాంబిక సాహిత్యవిద్యా ప్రశస్తి మల్లాంబిక యెదుటను జరుపుచుండెను. గీత గోవిందగానములతో హీరాంబికను, కాళిదాసశ్లోకపాఠములతో మల్లాంబికను మురిపించుచుండెను. భిల్లనాట్యాభినయములతో నిరుపురను గలిపి యలరించుచుండెను.

చందనవోలునేన లప్పుడింకి కుంచుకూరులఁ బ్రోగైన యచినపు నేన లతో నాగార్జునకొండకుఁ జేరవలెను. వినుకొండ బెల్లంకొండ నేనలు కొండపల్లిలో నుండనేయున్నవి. కోరుకొండ రాజమహేంద్రవర నేనలు పాపికొండల ప్రాంతముల సమీపింపఁబడవలెను. అల్లాడరెడ్డి యుదను చూచి వానిని రాచకొండమీఁదికి నడిపింపవలయును. ఈయేర్పాటెంత వఱకెట్లుగా నడచుచున్నవో కాటయవేమారెడ్డి యేగడియ కాగడియ విచారించుచునే యుండెను. త్రిపురాంతకము వశమైనపిమ్మట నాయన తననేనలను శ్రీశైలమునుఁబఱకు నడిపించెను. గజరావుతిప్పఁడు తప్పించుకొనిపోయెను. రాయపనాయకుఁడు వానిపైఁ గారములు మిరియములు నూరుచుండెను. కృష్ణదక్షిణమునఁ గొండవీటినేనలు, కృష్ణయుత్తరమున రాజుకొండ నేనలు, మీసములు మెలిపెట్టి మిట్టిమిట్టిచూచుచుండెను. కరకరసూరినక్షత్రులు తళతళ మెఱపించుచుండెను. శ్రీశైల నాగార్జునకొండలనడుమఁ గాటయవేమారెడ్డి కృష్ణవేణీతీరమున నివారులుగా నేగుచుండేను. తానే యగస్త్యుఁడైనచో నీపాటికిఁ గృష్ణవేణీ జలము లాపోశనము పట్టియుండును. వెలమనేనను గబళించి గుట్టునఁ

దేశ్రిన్చియుండును. రాజుకొండ దేవరకొండలను బాతాళమంట నణఁగఁ దొక్కియుండును.

విద్యానగర సేనలు వెలమరాజ్యము మీఁదికి వచ్చుచున్నవని వేద గిరినాయనికి వేగరులు వార్తలు దెచ్చిరి. కందనోలునకు రెండామడల దిగువగాఁ గృష్ణవేణి నుత్తరించినవి. వేదగిరినాయకుఁడీవార్త రాజు కొండకుఁబంపెను. విద్యానగర సేనలు రెండులక్షలపైఁబడి యుండుటచే కొత్తకొండయందలి బహ్మనీ సుల్తాను సేనలకుఁ దోడుగా దేవరకొండ నుండి కొంతసైన్యము పోవలయును. ఆసేనకు నాయకులు వేదగిరి నాయకుఁడు వీరభద్రుఁడు. సింగమనాయకుఁడు, కోమటివేముఁడు రాజుకొండలోనుండిరి. పిలుపువచ్చి కొండపల్లెదిక్కునకుఁ బోదువమని వారియూహ. క్రొత్తకొండలో యుద్ధము ప్రారంభమైనది. ఐదు దినములు తుములముగ సమరము జరిగినది. ఆసమరమున నొక వారియుఁ దెన్నునులేదు. మీఁద జడివానలు. క్రింద పెనుజొంపులు గడియసేపు పోరాటమునకు జాముసేపారాటము. కొటలోని సైన్యము నకుఁ బనియేలేదు. ప్రాకుడుపట్టి పచ్చగానున్న కోటగోడల నెగబడు శత్రువీరుఁడేలేఁడు. తడియారనితలలో ప్రాచిపోవుపాదములతో. నెము కలువాలుచు నీదురుగాలులలోఁ, బెళ్ళుసఁ జఱచు జల్లువానలలో విద్యానగర సేనలు రోగములచే సగముచచ్చుచుండెను.

పూర్ణిమనాఁడు పాపికొండలో గోదావరిదాఁటి యల్లాడరెడ్డి యావైపునఁ జొచ్చుకొనివచ్చెను. సింగమనాయకుఁడాయన కెదురుతగి లెను. కోరుకొండ వీరులు జందుర్గ విభాళబిరుదాంచితులు. జొంపులు, నూబులు వారికి లెక్కలేదు. అల్లాడరెడ్డి సేనలోఁ గోయమూకలు దండిగానుండెను. తెరిపియిచ్చినంత సేపు బొమ్మిపోరాటము. ముసురు పట్టినంతసేపు శరవర్షము. కోయదండే యల్లాడరెడ్డికిఁ గొండంతయండ

మైనది. మన్యప్రాంతముల బుట్టిపెరిగిన కోయమూకలు జలుబులను దిగమ్రింగును, జ్వరములను జీర్ణము చేసికొనును.

విదియనాడు కాటయవేమారెడ్డి కొండవీటి సైన్యములను కృష్ణ దాటించి దేవరకొండకు బట్టించెను. దేవరకొండకు గాపుదలగా నన్నెదేవచోడుడు కొంది సైన్యముతో నుండెను. కాటయవేమారెడ్డి లక్షసేనతో గోట ముట్టడించెను. జడివానకు వెనుకాడక నడిరేయి గటికచీకటిలో గోటకు నగ్గలు పట్టించెను. నడుములకు బగ్గములు బిగించి యుడుములను గోటగోడల నెగబ్రాకించెను. వగ్గములవెంట నుక్కుతునకలవంటి యేకాంగవీరులను గోటమీది కెక్కించెను. ఆ వీరులు విడిచిన త్రాటినిచ్చెనలవెంట జట్లుజట్లుగా జెట్టివీరుల నెక్కించెను. రెండుగడియలలో గోటగోడలనిండ గొండవీటిదండే నిండిపోయెను. పైనుండి దొరలునవి బండవాలో, శత్రుశిరాలో, మీదినుండి కురియునవి వర్షధారలో, వైరులరక్తధారలో! తెలతెల వారుచుండ దేవరకొండ కోటతలుపులు తెఱచుకొనెను. అన్నెదేవర చోడుడు పట్టుపడెను.

వేదగిరినాయకున కీ వార్త తెలిసి కొంతసైన్యముతో నాతడు వచ్చిచేరునప్పటికి రెండుదినము లయ్యెను. సింగమనాయకుడు గోమటి వేమారెడ్డితో గొంతసేనను బంపెను. ఆసేన నాల్గవనాటికి జేరెను. కొండవీటి సైన్యమంతయు గోటలో నుండెను. వేదగిరినాయకుడును గోమటివేమారెడ్డియు గోటబయట గొల్లెనలెత్తి విడిసి కూర్చుండిరి. వెలమసేన సగము వెనుదిరుగుటలో విద్యానగరసేనలు విజృంభింప సాగెను. క్రొత్తకొండసేన లీ యొత్తిడికాగలేక కోటలోనికి మూరి తలుపులు బిగించుకొనెను. కోటముట్టడి కెలగోలుమూకల నట్టెయుంచి దేవర కొండ దిక్కున కాశ్వదళమును, గజదళమును, గరవాలబలమును, నెలగోలబలమును బరిఎంపవలెనని హరిహరరాయలు నిశ్చయించెను.

హీరాంబిక దేవరకొండలోనున్నదో, రాజుకొండలోనున్నదో యాయనకుఁ దెలియలేదు. క్రోధావేశమున నాయన వేళగానివేళ దండువచ్చెను. వర్షాకాలపుయుద్ధ మాయన కనుభవమయ్యెను. వచ్చినసేన సమరమునఁ జావలేదు. జబ్బులకుఁ జచ్చెను. ధైర్యముతూలి తాను కాలు వెనుకాడు వేళకుఁ గొండవీటిసేనలు దేవరకొండ ముట్టడించెను. ఆయన గుండెలకు నిబ్బరము కలిగించెను. వామనభట్టాయన వెనువెంటనే యుండి యంతయు జోస్యము చెప్పినట్లు చెప్పుచుండెను. కాటయవేమభూపతి దేవరకొండ కోటలోఁ జేరెనుగదా! తాను కోటబయటి ముట్టడిసేనలను మట్టుపెట్టవలెను.

కోమటివేమారెడ్డికి గుండె జారిపోవుచుండెను. తానొకటి తలఁచిన దైవమొకటి తలఁచినట్లయినది. ఒకదిక్కున హరిహరరాయలు, నింకొకదిక్కున సల్లాడరెడ్డి, యిరువురి నడుమఁ గాటయవేమారెడ్డి—మూఁడుమొనలుగాఁ దాకుదురని యాయన యూహింపఁలేదు. పరమేశ్వరుఁడు తన ఫాలముపైకిఁ ద్రిశూలమునఁ బొడువఁబోవుచున్నాఁడా? బహుళపంచమినాఁడు కొండపల్లి సేనలతో భీమదేవచోడఁడు దేవరకొండ తూర్పుదిక్కునఁ దాఁకెను. పడమట హరిహరరాయల సేనలు, తూర్పున భీమదేవచోడని సేనలు. పెదవేదగిరియుఁ గోమటివేముఁడునుఁ జక్రబంధనములఁ జిక్కుకొనిరి. పెదవేదగిరి నాయకుఁడు ధర్మదార యాదించెను. కోమటివేమారెడ్డి రాయబారము పోవలెను. ఆయనకుఁ దలతీసిపైచినట్లుండెను. యుద్ధమునకుఁ దానే మూలము. సంధిబేరమునకుఁ బోక తనకెట్లు తీరును?

కోమటివేమారెడ్డి హరిహరరాయలవారిని దర్శింపఁబోయెను. రాయలు నిలువెత్తు గద్దెపైఁ గూర్చుండెను. కోమటివేమారెడ్డి యంత పైకిఁ దలయెత్తి చూడలేకపోయెను. "మిమ్ముఁ క్షమింపవలసినది మేము కాదు. కాటయవేమభూపతి" యని మందలించుచు రాయలవారు

కోమటివేమారెడ్డిని వెంటఁబెట్టుకొని కోటలోనికిఁ బోయెను. హీరాంబిక సంగతి రాయలవా రాతని నడుగలేదు. ఆమె విషయము కాటయవేమ భూపతియే చూచుకొనును. దుర్గద్వారమునఁ గాటయవేమభూపతి హరిహరరాయలవారి కెదురువచ్చి యభివాద మొనరించెను. ఆయన మూర్తిమత్త్వము రాయలవారిని ముగ్ధుల నొనర్చెను. రాయలవారాయన నాలింగనము చేసికొని యానందాశ్రువుల నభిషేకించెను. కోమటి వేమారెడ్డికిఁ దల ద్రుంగిపోవుచుండెను. కాటయవేమారెడ్డి "వేమయ్య గారూ! రాజకుమారి యెచ్చట?" నని ప్రశ్నించెను.

కోమటి : ఆమె రాజకుమారికాదు.

కాటయ : అనఁగా ?

కోమటి : లకుమాదేవి.

కాటయ : మీరు పొరపడుచున్నారు.

కోమటి : పొరపాటుననే యామె లకుమయైనది.

హరిహరరాయల కంతయు నగమ్యముగనుండెను. కాటయ వేమారెడ్డి కాశ్చర్యముగ నుండెను. "ఆమె యెచ్చటనున్న" దని యాయన కోమటిరెడ్డిని బ్రశ్నించెను. "పాతాళగృహమునం" దని యాతఁడు తడఁబడుచు బదులుచెప్పెను. ఒక యరగడియలో నామె యచ్చటికిఁ బ్రత్యక్షమయ్యెను. హరిహరరాయ లామెనుగాంచి యాశ్చర్యచకితుఁడయ్యెను. హీరాంబిక యింతపెద్ద దెప్పుడయ్యెను? లకుమాదేవి నడచిన కథయంతయు వివరించెను. కాటయవేమారెడ్డి ప్రశంసామధురమందహాసమున లకుమాదేవిని లాలించెను. హరిహర రాయలవా రామె యద్భుత సాహసౌదార్యముల నభినందించెను. "ప్రభూ! హీరాంబికను గొండవీటికర్పించి నన్ను విద్యానగరమునకుఁ గొనిపొండు. నేను మీకు దైవదత్తయగు పుత్త్రికను" అనుచు లకుమా

దేవి రాయలవారి పాదములచెంత మోకరిల్లెను. హరిహరరాయలవా రామె నాశీర్వదించి "తల్లీ! అహోబిలనృసింహదేవుఁడే హీరాంబిక నత్రవారింటి కంపించెను. మనమాస్వామి యాదేశము శిరసావహించి యానందింపఁదగినవారము మాత్రమే" యనెను.

వామనభట్టు శుభవార్తను మోచికొనిపోయి కుమరగిరి మహీపతికి నివేదించెను. ఆయన మల్లాంబికను బిలిపించి యా విషయము నెఱిఁగించెను. ఆమె యానందముతో నెగిరిపోయి హీరాంబికను గౌఁగిలించుకొనెను. కౌమార్తె కళ్యాణవార్త విని గంగాదేవి పొంగిపోయెను. మల్లాంబిక వామనభట్టునుజూచి "వామనయ్యగారూ! కొండవీటికి మీరు కళ్యాణదూతలైతిరి" యని యభినందించెను. "తల్లీ! ఇదియంతయు నీనోటి చలువమే! ఆనాఁడు నా గళమందలి బిరుదపతకమునుగాంచి 'ఈ మంగళసూత్ర మెవరు కట్టిరి?' అని నీవు చమత్కరించితివి. 'హరిహరరాయలవారు కట్టి' రని నేను హాస్యమునకంటిని. 'కొండవీటికి విద్యానగరమునకుఁ బెండ్లిచేసితివన్నమాట' యని నీ భర్త వ్యాఖ్యానము చేసెను. ఆ వ్యంగ్య మీ శృంగారమైనది. అమ్మా! నీ హృదయ మమృతము గనుక సర్వము నిట్లు సరసముగఁ బర్యవసించినది" అని వామనభట్టు మల్లాంబికను గొనియాడెను.

విజయవార్తయుఁ గళ్యాణవార్తయుఁ గొండవీట జాజిపూల వాసనవలె గుప్పున వ్యాపించెను. విజయలక్ష్మి స్వయంవరశోభన మూర్తియయి కాటయవేమారెడ్డి కొండవీటికిఁ దిరిగివచ్చెను. ఆయనకు స్వాగతమొసంగుటకై కొండవీడు మంగళాలంకృత మగుచుండెను. త్రయోదశినాఁటి యుదయము కొండవీటిదుర్గప్రాంగణమున వెలిమంచు తెఱమఱుఁగునఁ గొండవీటి నగరలక్ష్మి క్రొత్తపెండ్లికూఁతురువలెఁ గులుకుచుండెను. కాటయవేమభూపతి కతిపయపరివార పరివేష్టితుఁడై పంచకళ్యాణిపైఁ దురికినడకలు వచ్చుచుండెను. వీరాస్వామి మాయా

మాళవగౌళ రాగాలాప మాయనకుఁ జల్లగా స్వాగతము పలుకు చుండెను. దుర్గప్రాంగణమునఁ గుమరగిరి మహీపతి యాయన కాలింగ నములతో నానందబాష్పములతో నర్ఘ్యపాద్యము లర్పించెను. మంగళ వాద్యములు జయజయధ్వానములు శ్రవణశుభగములై ధ్వనించి హృదయరంజకములై ప్రతిధ్వనించెను.

కాటయవేమభూపతియు నల్లాడరెడ్డియు పరివారముతోఁ బ్రభు మందిరమున కరిగి ముహూర్తకాల మాయనతో ముచ్చటించిరి. ముఖ్యాంశముల నాయనకు విన్నవించిరి. ప్రభువున కవియన్నియుఁ బట్టినవా ? ఆయన యానందమునఁ బరవశుఁడగుచుండెను. ఈ కథ నిట్లు నడిపించుచున్న దైవలీలావిలాస మాయన యంతరంగమంతయు నావరించియుండెను. ఆ దైవ మాయన నేత్రేంద్రియమంతయు నిండి యుండెను. అల్లాడరెడ్డికిఁ గుమగిరిప్రభుని యార్ద్రహృదయత్వ మాశ్చర్యము గలిగించెను. ఆ యమృతహృదయుని సుకుమారభావనా స్పర్శచే గండశిలలుగూడ కరిగి కళాఖండములై రసము చిప్పిలుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది ! ప్రభువెట్టకేలకుఁ గాటయవేమభూపతికి స్వభవన మున కరుగ ననుమతించెను. వేమభూపతి వెడలిపోయినంతనే ప్రభువు హృదయమున లకుమాదేవి నిండిపోయెను. లకుమాదేవి తనకుఁ బ్రాణము. ఆమె నేఁడు కొండవీటికే ప్రాణమైనది. కొండవీటి విజయ సేనావాహినిపై నామె రాజహంసవలెఁ దేలివచ్చుచున్నది. కొండవీటికి శరల్లక్ష్మివలె విజయోత్సవసంభారములు తెచ్చుచున్నది. ఆమె కాంచన పల్యంకికా వాహకుల యోంకారమనోహరనాదములు క్షణక్షణమును సన్నిహితతరములగుచుఁ బ్రభువు శ్రోత్రేందియమునకుఁ జల్లఁగాఁ దగులుచుండెను.

కాటయవేమభూపతి భద్రతురంగ రింగణ మృదంగ ధ్వనులు మల్లాంబిక హృదయమున ననురణితములై శృంగారము పొంగించు

చుండెను. ప్రాంగణమునఁ దురంగమునవరోహించిన పతికి మల్లాంబిక పాదములు గడిగి తడియొత్తెను. కంఠమునఁ గంకేళికాదామ మలంకరించెను. కన్నులకుఁ గర్పూరనీరాజన మర్పించెను. కాశకుసుమ పాండరములైన యామె కపోలములపైఁ గాటయవేమభూపతి కటాక్షము లిందీవరములై విరిసి యానందమకరందములు చిందెను. ముఖశాల యతిక్రమించి యాయన తన యంతఃపురమున కరుగుటకై దక్షిణాభిముఖుఁడగుచుండ మల్లాంబిక మందహాసముతోఁ "ప్రభువుల యంతఃపుర మన్యాక్రాంతమైన" దనెను. ఆయన తటాలున నాగి "అయినచోఁ బట్టపుదేవి యెట్లూరకున్నది ?" యని ప్రతిహసించెను. "ప్రభువులెట్లు స్వాధీనముచేసికొందురో చూడవలెనని యూరకున్న" దని మల్లాంబిక యుపహాసము గావించెను.

శరత్కాల నిర్మలనదీప్రవాహమువలె విజయానంద భారసుందర మందగామినియైన కొండవీటిసేనావాహిని యాశ్వయుజ ప్రారంభమునఁ గొండవీడు చేరుకొని కోటకుఁ బ్రాగ్దక్షిణదిశల మహాసముద్రమువలె విడిసియుండెను. కోటబురుజులపైనెక్కి జనము తండోపతండములుగ నా సేనాసముద్రమును దిలకించుచుండిరి. అల్లాడరెడ్డి యా దృశ్యమును దిలకించి తాను రాజమహేంద్రవరమున నుంటి ననుకొనెను. పర్వత పంక్తులే పెట్టనిగోడలై గిరిశిఖరములే కట్టనిబురుజులై పరమేశ్వరుఁడీ కొండవీటిదుర్గమును కుమరగిరి మహీపతికొఱకే నిర్మించెఁగావలె. ఆయన సుందరకళాస్వప్నములకు సరిపడునట్లుగా ననపోతమహీపతి యీ గిరిదుర్గమును రాజధానిగా వరించెను.

కుమరగిరిప్రభువు నిముసమేని లకుమాదేవిని విడిచియుండలేక పోవుచుండెను. ఆమె యహోబిలమున కరిగిననాఁటినుండి నేఁటివఱకు నడచిన కథయంతయు తూచాతప్పకుండ దన కామె చెప్పవలెను. చెప్పినదే మరల మరలఁ జెప్పవలయును. ఆ చెప్పినదంతయుఁ దన

కన్నులం గట్టవలయును. హీరాంబికతో నామె యెట్లు కాలముపుచ్చెను? ఆ నవ్వులు, ఆ యాటలు, ఆ పాటలు, ఆ గుసగుసలు సర్వము నామె యప్పు డభినయింపవలెను. వీరభద్రుఁ డపహరింప వచ్చినప్పు డామె యేమిచేసెను? ఆ భయము, ఆ యాందోళనము, ఆ యా కోపము, ఆ దీక్ష, సర్వము నామె యప్పుడు మరల నభినయింపవలెను. కోమటి వేమారెడ్డి తన్నవమానింపవచ్చినప్పు డామె యెట్లయ్యెను? ఆ యభిమానము, ఆ జుగుప్స, ఆ క్రోధము, ఆ యవఘీరణ—సర్వము నామె యప్పు డభినయింపవలెను. పులివాతికిఁ దప్పి బ్రతికివచ్చిన యామెను జూచుకొని కుమరగిరిప్రభువు వాత్సల్యరసకల్లోలినిమైపోవుచుండెను.

౨౦

శరదుత్సవము లుత్సాహభరితములై జరుగుచుండెను. నగరి వాకిటమైదానమున దేవీమూర్తి ప్రతిష్ఠింపఁబడెను. మైదానమున నచ్చటచ్చటఁ గుమరగిరి ప్రభువు నిర్మించిన శిల్పప్రతిమలు దారుపీఠములపై నిలుపఁబడియుండెను. దేవీమూర్తిచుట్టును ప్రభువు పాలఱాతితో నిర్మించినఁ దేవి తొమ్మిది యవతారముల కథాశిల్పములు ప్రదర్శింపఁబడియుండెను. వాని యగ్రమునఁ బ్రభువు ప్రత్యేకమీనడుమ నిర్మించిన శిల్పమూర్తి స్థాపింపఁబడి యుండెను. దుర్గము లోపలఁ బౌరులును, దుర్గము వెలుపల వీరులును తొమ్మిది దినములు దుర్గాపూజలు నిర్వర్తించిరి. పవలెల్ల దేవికి రథగజతురంగమాందోళికాది వాహనములపై నుత్సవములు. రాత్రిలందామె యవతారగాథలు చిత్రించు వేషముల యూరేగింపులు. దేవియే శైవులకు శక్తిరూపిణి, వైష్ణవులకు మాయారూపిణి. వైష్ణవమాయ జగన్మోహిని. శైవశక్తి జగత్సంహారిణి. ఆమెయే లోకమును మోహపెట్టును. ఆ మోహమునఁ జిక్కిన లోకమును సంహరించును. మోహాతీతులకామె ముక్తినిచ్చును. కొండ

వీటిప్రజలు శైవ వైష్ణవభేదము విస్మరించి శరన్నవరాత్రములందా శక్తినే మధుకైటభసంహారిణినిగా, మహిషాసురమర్దనిగా, శుంభని శుంభ సమాలంభినిగాఁ, గంసాసుర భర్జనిగా, దుర్గదైత్యభంజనిగా నారాధింతురు. దేవి నల్లనిది. ఆమెకుఁ బది తలలును, బది చేతులును, బది కాళ్ళును గలవు. ఆమె మహాకాళి. మాతంగిని, శాకాంబరి, చాముండి. ఉత్సాహశక్తి, ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి యామెయే. ఆమెయే సరస్వతి, పార్వతి, శ్రీమహాలక్ష్మి. సర్వవిద్యలు, సర్వమంత్రములు, సర్వ కళలు నామెయే. ఆమె సర్వజగత్ ప్రసవిని. సర్వ రసప్రస్రవిణి.

ఆ తొమ్మిది దినములలో దేవికి వివిధ జంతువులు బలి యొసంగఁ బడెను. అట్లు బలి యొసంగఁబడిన వానిలోఁ, బచ్చమల యడవులలోఁ బట్టుకొనివచ్చిన కాఱుదున్న యొకటి, లకుమాపహరణాపరాధియగు వీరభద్రుఁ డొకఁడు. ఆ తొమ్మిది దినములును కవిపండితులు కవితా గోష్ఠులు, సాహితీశాస్త్ర చర్చలు సాగించిరి. వామనభట్టు, అనంతా మాత్యుఁడు, పెద్దిభట్టు, ప్రకాశభారతీయోగి, ఎఱ్ఱయావధాని, త్రిలోచ నాచార్యుఁడు, లొల్ల మహాదేవ పండితుఁడు, రాయన భాస్కరయ్య, నిశ్శంక కొమ్మన మున్నగు కవులుఁ, బండితులు రీత్యలంకారౌచిత్యా వాదములు చర్చించి రసధ్వని సిద్ధాంతముల సంగీకరించిరి. సంస్కృ తాంధ్ర సాహిత్య సాగరములు మథించి యమృతరసము నాస్వాదించిరి. కొండవీటి ప్రభువుల సారస్వతాభిమానమును గొనియాడిరి. వారి కవి పండిత పోషణౌదార్యము నభినందించిరి. వారి సాహిత్య కృషిని బ్రశంసించిరి. "కొండవీటి ప్రభువులు సంస్కృత సాహిత్యము నారాధించిరి. ఆంధ్ర సాహిత్యము నాదరించిరి. ప్రబంధ పరమే శ్వరుని హరివంశసుధా స్వాదము మఱిగినవారి రసజ్ఞ నీ రసకావ్యము లపై వ్రాలఁజాలదు. వారికవితాదర్శము మహోదాత్తమైనది. కావ్యమునం దాదికవి కథాశిల్పము, శబ్దమాధుర్యము, నర్థవైచిత్ర్యము నుండవలెను.

కవిబ్రహ్మ వాక్పాటవము, పాత్రనిర్మాణము, రసపోషణము నుండవలెను. అట్టి విశిష్టకావ్యమునే వారు స్వీకరింతురు." ఈ విధముగ ననంతామాత్యులు గావించిన రెడ్డిప్రభువుల యభిరుచి వ్యాఖ్యానము పరిషదంగీకారము వడసెను.

నవమినాఁడు కుమరగిరి ప్రభువు నిర్మించిన స్ఫటికశిలాశిల్పము వీథులలో నూరేగింపఁబడెను. సాయంకాల మా మూర్తి రాజసౌధము నెదుటఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడెను. ఆ మూర్తి కలహంసవాహన, కమలకర్ణికాసీన, చతుర్భుజ, చంద్రకళావతంస. సవ్యాపసవ్యకరయుగళముల వీణాదండకహ్లార దండములు ధరించియున్నది. ఉభయపార్శ్వముల భద్రేభములు తుండాగ్రములఁ బుష్కర బీజమాలిక లెత్తిపట్టుచున్నవి. అర్ధనిమీలితములగు నామె నేత్రములు హంస శిరోన్యస్తమగు పుస్తకముపైఁ బ్రసరించుచున్నవి. ప్రభువామూర్తి పాదములఁ బుష్పాంజలి యుంచెను. వక్షమున శ్రీగంధము, కంఠమునఁ గస్తూరి, ముఖమునఁ గాశ్మీరము, శిరమునఁ బటీరజలముఁ జిలుకరించెను. ప్రదక్షిణము తిరిగి సాష్టాంగ ప్రణామ మాచరించెను. ప్రయతాత్ముఁడై యొక క్షణము ధ్యానముచేసెను. ప్రభువునకు బాహ్యస్మృతి లేదు. ఆయన సర్వేంద్రియములు సంతర్ముఖములై యంతరంగమున లీనములయ్యెను. లకుమాదేవి యాదేవతామూర్తికిఁ గర్పూర నీరాజనమెత్తెను. ఆనీరాజన కాంతులు ప్రసరించి ప్రభువొక కాంచన శిల్ప ప్రతిమవలె భాసించెను.

అనంతరము లకుమాదేవి తన శిష్యురాండ్రచే 'రసరాస' మను నృత్యము చేయించెను. రాజసౌధమున దుర్గాధిపసీమాధిప దండనాథామాత్యవర్గము కిటకిటలాడుచుండెను. నానాదేశాగతులయిన కవులుఁ, బండితులు, వీరులు నుచితాసనము లలంకరించి యుండిరి. శరదుత్సవములలో విజయోత్సవములు కలిసివచ్చి కొండవీట సర్వరంగముల నుద్దండులగు పండితులు సమకూడి యుండిరి. యవనికయపసర్పిత

మైనది. రంగమధ్యమునం దష్టదళమును, జిత్రవర్ణమునగు పద మున్నది. దాని కాంచన కర్ణికపైఁ బ్రసన్నవదనము, నిమీలితనేత్రముఁ బద్మాసనస్థమునై శాంతరసము ప్రవేశించినది. మందరశ్మియగు రంగశీర్షము నిస్తరంగ సముద్రమువలె నీల గగనాంగణమువలె నుండెను. వేణు వీణా మృదంగ తాళధ్వనులు విలంబితలయాశ్రయములై యారంభమయ్యెను. క్రమప్రదీప్తరశ్మియై రంగస్థలము మిలమిల మెఱయుచుండఁ దతానద్ధఘన సుషిరవాద్యములు మధ్యద్రుతా నుద్రుత లయాశ్రయములై రంగశీర్షము మందరాచల మంథాన మథ్యమానమగు క్షీరసాగరమును దలపించెను. పద్మకర్ణిక పరికంపితమయ్యెను. అష్ట దళము లష్టబాలనర్తకులై యాడఁ దొడఁగెను. శ్యామ సిత గౌర పీత నీల కృష్ణ రక్త కపోత వర్ణములగు వేషములు దాల్చిన యా బాలికలు శృంగార హాస్య వీరాద్భుత బీభత్స భయానక రౌద్ర కరుణ రసములు. అవి జట్లుగట్టుచు, విడిపోవుచుఁ, గౌఁగిలించుకొనుచుఁ, గయ్యమాడుచు, చిఱునవ్వుచుఁ, జిడిముడిపడుచు, వెక్కిరించుచు, వెక్కివెక్కి యేడ్చుచుఁ బెక్కుతీరుల నృత్యమాడెను. ఒకసారి వీరశృంగారములు యుగళ లాస్యము చేయును. హాస్య మా రెంటి నడుమఁ దల నిక్కించి వెకిలిగా నిగిలించును. కొంతసేపు బీభత్సభయానకములు యుగళతాండవము చేయును. రౌద్రమా రెంటినడుమఁ దలయెత్తి గ్రుడ్లుఱిమి చూచును. ఈ మూఁడింటిని విలయక్రీడలకడలి కరుణము వలవల విలపించును. నేను నేనని యద్భుతరస మన్నింటిని బులుముకొనును. కొంతసేపు దండలా సకమును, గొంతసేపు మండలనృత్యము గావించి నా బాలనర్తకులు మరలఁ బద్మదళములైరి. కంపముశమించి శాంతరసము కర్ణికపైఁ బద్మాసనస్థమై, నిమీలిత నేత్రముఁ బ్రసన్నవదనము నయ్యెను. రంగ శీర్షము యవనికాచ్ఛన్న మయ్యెను. సభయంతయు నద్భుతరసమునఁ దేలియాడెను. లకుమాదేవి రంగపీఠమున నవతరించి పరిషత్తునకుఁ

ప్రభువునకుఁ బ్రణామాంజలిపట్టెను. ముఖ యవనికాపతనము సామాజికులకు నాట్యాంతము నివేదించెను.

విజయదశమినాఁడు దేవినిఁ బల్లంకికలోనుంచి యూరేగించిరి. ఊరేగింపువెంట సమలంకృతములు సమర్చితములునైన భద్రగజభద్రాశ్వములు నడచెను. మైదానమునను, స్కంధావారమునను నాయుధపూజలు జరిగెను. సాయంకాలము ప్రభువు గజాశ్వభట సందోహములు, సామంతదండనాథామాత్యులు వెంటరా మంగళవాద్యములతోఁ గోటవెలుపలి పురాతన శమీవృక్షము సమీపించెను. పెద్దియజ్వ ప్రభువుచే యథావిధి శమీపూజ నిర్వర్తింపఁజేసెను. అనంతరము పెద్దియజ్వ

"శమీ శమయతే పాపం శమీ శత్రువినాశినీ,
అర్జునస్య ధనుర్ధారీ రామస్య ప్రియదర్శినీ"

అని పఠించి "స్వస్తిశ్రీ అక్షయనామ సంవత్సర ఆశ్వయుజ శుద్ధదశమీప్రభృతి ప్రభవనామసంవత్సర ఆశ్వయుజ శుద్ధదశమీపర్యంతము శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ శ్రీ కుమరగిరి మహీపతికి అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధియు, దిగ్విజయ సిద్ధియు నగుఁగాక" యన యాశీర్వదించి ప్రభువు శిరస్సునఁ బుష్పాక్షతలుంచెను. తరువాతఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డి పేరుచెప్పి యట్లే పుష్పాక్షత లుంపబోయెను. యువరాజు రాయప్పయొడిలోఁ గునుకుచుండెను. పెద్దియజ్వ యా కునుకుచున్న యువరాజు శీర్షమునఁ బుష్పాక్షత లుంచెను. ఆ పిమ్మటఁ బెద్దియజ్వ కాటయవేమ భూపతి నాశీర్వదించి పుష్పాక్షత లాయన శిరమునందుంచెను. పేరు పేరునఁ బెద్దియజ్వ, యల్లాడరెడ్డి మొదలుగాఁగల యందఱ శిరములను బుష్పాక్షత లుంచెను.

కాటయవేమారెడ్డి యశ్వముపై ససివారుగాఁ బోయి కొండవీటి నగర సీమాంతమును దాఁటి తిరిగివచ్చెను.

ప్రభువనంతరము మైదానమున బహిరంగముగఁ గొలువుతీర్చెను. దుర్గాధిపతుల విశ్వాసము నగ్గడించియగ్గించెను. సేనాపతుల శౌర్యసాహసముల నభినందించెను. అల్లాడరెడ్డి యండదండలను గొండంతగాఁ గొనియాడెను. కాటయ వేమభూపతి బుద్ధిబలమును, భుజబలమును బ్రశంసించెను. ఆసనమునుండి లేచి రాయప్ప యందిచ్చిన గండపెండెరమును సభకు జూపించి ప్రభువు దానిని గాటయ వేమభూపతి కాలికిఁ దొడుగఁబోయెను. వేమభూపతి యా గండపెండెరమును గరమున గ్రహించి "కుమరగిరి మహీపతులు మహోదారులు. ధర్మమూర్తులు. ప్రభువుల యౌదార్యము ధర్మముఁ బ్రజలకు శ్రీరామరక్ష. మనమెల్లరముఁ గొండవీటి రాజ్యప్రజలము. ప్రజల బలము ప్రభువు బలమే. ప్రజల జయము ప్రభువు జయమే. మనము సాధించిన విజయములన్నియుఁ బ్రభువుపేరిటనే సాధించితిమి. ప్రభువే యీ గండపెండెరము ధరింపఁదగుదురు" అని యా గండపెండెరమును ప్రభువు పాదమునఁ దొడిగెను. కొలువంతయు జయ శబ్దములతోఁ గలఁగిపోయెను. వేమారెడ్డి మఱియు నిట్లుపలికెను: "ప్రభువు కళాశీలి. నాట్యశిల్పములు రెండును ప్రభువునకు రెండు కన్నులు. ప్రభువురచించిన వసంతరాజీయము అపర నాట్యవేదము. ప్రభువు నాట్యసూత్రముల ననుసరించియే నేను కాళిదాస నాటకములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయనభిలషించితిని. శాకుంతల మాళవికాగ్నిమిత్రముల వ్యాఖ్యానము పూర్తియైనది. ఆవ్యాఖ్యానమునకు 'కుమారగిరిరాజీయ' మని నామకరణము గావింతునని యానాఁడు మనవిచేసితిని. ఈశరచ్ఛుభసమయమున నావ్యాఖ్యానమును ప్రభువునకంకితము చేయఁగోరుచున్నాను." ప్రభువు ఆమోద మందహాసముచేసెను. ప్రజలు హర్షాట్టహాసముచేసిరి. వేమారెడ్డి రాయసబాచయ్య చేతులనుండి యందికొని బంగరుపళ్లెమునందలి గ్రంథములను ప్రభువు హస్తములందుంచెను. ప్రభువునకు గంధము, కర్పూర

తాంబూలముఁ జేతికిచ్చెను. కనకాంబరములు భుజములపైఁ గప్పెను. ప్రభువునకుఁ బరిషత్తునకుఁ నమస్కరించి • యవతారికాశ్లోకములు పఠించి కూర్చుండెను.

ప్రభువు కృతిని, కృతికర్తను ప్రశంసించి, తనజీవితచరిత్రార్థతను గొనియాడుకొని, కొండవీడు విద్యానగరముల స్నేహబాంధవ్యముల నుగ్గడించి రాజపురుషులను, రణవీరులను, కవిపండితులను యథోచిత ముగ సత్కరించెను. కృష్ణాష్టమినాఁడు ఉట్లుగొట్టిన యువకులకు పతక ములుఁ, బతాకములునిచ్చి సేనలలోఁ జేర్పించెను. ఈకార్యక్రమ మంతయు ముగియునప్పటి కర్ధరాత్రిమయ్యెను.

మఱునాఁ డరుణోదయవేళ దుర్గాధిప సీమాధిపు లశ్వదళమా త్రానుయాతులై యెవరిదుర్గములకువారు బయలుదేరిరి. కార్తికశుద్ధ పంచమినాఁడు యువరాజు పూర్వదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేర వలయునని కార్తాంతికులు ముహూర్తమునిర్ణయించిరి. దుర్గాధిపులా నాఁటికిఁ గొండవీటికిఁ దిరిగిరావలయును. కవులుఁ బండితులుఁ గుమర గిరిప్రభువు వితరణమును గొనియాడుచు బాలభాస్కర కిరణప్రసార ములలో మూపులయందలి యుడుగరల మోపులు కనకగిరి శృంగములఁ దలపించుచుండ నెవరియగ్రహారములకు వారేఁగుచుండిరి. ఈనాలుగు నెలలుగా శ్రీనాథుఁడెచ్చటనుండెనో యెవ్వరికినిఁ దెలియలేదు. తిప్పయ్య గారాతని సంగతి పట్టించుకొనలేదు. అన్నయమంత్రి వీలయినంత యత్నించెనుగాని యాచోకీ యెంతమాత్రముఁ జిక్కలేదు. అహోబిలము పోయివచ్చినప్పటినుండియు దుర్గయు నాతనిమాట మఱచిపోయి మల్లాంబికా హీరాంబికలనడుమ నాటపాటలతోఁ గాలము గడుపు చుండెను. రసరాసమున శాంతరస మభినయించిన దామెయే. అపచితిప్పయ్యసెట్టి యిచ్చిన క్రొత్తపంచె రెండవానలకుఁ జవికి జీర్ణమైపోయెను. తలయంతయు రెల్లుదుబ్బువలెనుండెను. తిప్పయ్య

గారియింట నాదిసమున దిన్నదేతిండి. కన్నులలోఁ బ్రాణమును పెట్టు కొని శ్రీనాథుఁడు తిరిగితిరిగి యమవసనాఁటి గోధూళివేళఁ గొండవీడు చేరెను. కోమటివేమారెడ్డి కొండపల్లినుండి పలాయనము చిత్తగించి రాజుకొండలో నున్నట్లు కొంతకాలమునకుఁ దెలిసి తానును రాజు కొండకుఁ జేరెను. రాజుకొండలో నొకకాలు, దేవరకొండలో నొక కాలుగాఁ దిరుగుచు శ్రీనాథునకుఁ గోమటిరెడ్డి దర్శనమే చిక్కలేదు. కొండపల్లిపైఁ, గోమటిరెడ్డిపై సింగనమంత్రి తనకుఁబెట్టిన యాస లడవులపాలయ్యెను. సిగ్గువిడిచి మరలఁ గొండవీటికే చేరవలసివచ్చెను. తిప్పయ్యగారాతనికి నాలుగుచీవాట్లుపెట్టి యింతటనైనఁ గుదురుగాఁ గొండవీటినే నమ్ముకొనియుండుమని మందలించి తలకు నొడలికిఁ బట్టిన మడ్డి వదలునట్లు తలయంటి పోయించెను. బావను జూడగనే దుర్గకు మఱుగుపడిన మమకారము మరలఁ దలసూపెను. రుచికరము లయిన వంటకములతో నాతని నాలుక తుప్పువదలించెను. దుర్గ యొక్క యందగత్తెయేకాదు ఆటగత్తెయుఁ బాటగత్తెయునైనది. శ్రీనాథున కామెను జూడగాఁ గవితావేశముఁ బుట్టుకొనివచ్చుచుండెను. చదివిన చదువంతయు నెమరువేయుచు జీర్ణముచేసికొనుచు శ్రీనాథుఁడు తిప్పయ్యగారియింట దీరికగాఁ గూర్చుండి సప్తశతితెలుఁగుసేత తిరిగి క్రొత్తతెన్నున సాగించుచుండెను.

శ్రీశైలాహోబిలములు సీమాంతములుగాఁ గొండవీటికి విద్యా నగరమునకు సంధియైనది. ఆ సంధికిఁ బ్రథమశుభఫలితము హీరాంబికా వేమభూపతుల వివాహము. హరిహరరాయల వారైదువందల యేనుఁ గులను, రెండువేల గుఱ్ఱములను, వెలలేని కాంచనాంబరములను, రత్నా భరణములను, బరిచారికాగణమును హీరాంబిక కరణముగానిచ్చి కుమరగిరిమహీపతి సన్నిధికిఁ బురోహితుని బంపించెను. బహుళ పంచమినాఁడు ప్రభువు వరదగోపీనాథుని సన్నిధిలో హీరాంబికా వేమ

భూపతులకుఁ గళ్యాణము చేయించెను. కాటయవేమభూపతి కళ్యాణ మహోత్సవమును దిలకింపఁ గొండవీడంతయు. గోపీనాథుని యాలయమున గొడ్డిగిలిపోయెను. మందిరప్రాంగణమున మల్లాంబిక మగనికిఁ జెల్లెలికి మంగళహారతులు పట్టెను. గంగాదేవి యంతరంగము ప్రసన్నతామధురమై మధురావిజయమునఁ గావ్యరసము గంగాలహరియై విద్యానగరమున వెల్లివిరిసెను. లకుమాదేవియు. వామనభట్టును గుమరగిరి ప్రభువుతో సల్లాపములాడుచుండిరి. లకుమాదేవి వేమారెడ్డినిఁ బ్రశంసించును. వామనభట్టు హీరాంబికను గొనియాడును. ప్రభువు మా మల్లాంబిక యందఱకంటె దొడ్డదని యానందించును.

విద్యానగరపరివారము వెంట నాగమణి దాసియుఁ గొండవీటికి వచ్చెను. దానిదసలు కొండవీడే. నాగమణి కది పినతల్లి కూఁతురు. అది నాగమణితోఁ గొండపల్లెకుఁబోయి యటనుండి విద్యానగరమునకుఁ బోయెను. తన కైశ్వర్యమబ్బినంతనే నాగమణి దానిని దాసిగాఁ బరిగణింపసాగెను. అది దానికిఁ గడుపులో గుబ్బుగానుండెను. వామనభట్టు దానికిఁ గుమరగిరిప్రభువు దర్శనము చేయించెను. ప్రభువామె సేవను గొనియాడి యడిగినన్ని మడిమాన్యము లొసఁగి యాదరించెను.

౨౧

ఈ పదునైదు దినములునుఁ గాటయవేమభూపతికిఁ గంటిపై ఱెప్పవాల్చుటకుఁగూడఁ దీరికలేదు. పవలెల్ల స్కంధావారమున వీరోపన్యాసములు, విన్యాసపరిశీలనములు. రేయెల్ల మల్లాంబికతో సరససల్లాపములు. హీరాంబికతో శృంగార విహారములు. మల్లాంబికకును హీరాంబికకును బగళ్ళు గడువమియే యగపడుచుండెఁగాని రేయెంత పొడవెడుగుచున్నదియు నగపడుటలేదు. చంద్రశాలపైఁ జల్లని వెన్నె

లలు శయనమందిరమునఁ జిఱునవ్వులగుచుండెను. హీరాంబిక యుప గూహనములలో సొగసులుపోవుచు వేమారెడ్డి పల్లాంబికను మధు రోహలలో పొంగులువాఱించును. పల్లాంబిక మధురాలాపములఁ దేలి యాడుచుఁ గాటయవేమభూపతి హీరాంబికను మందహాస రోమాంచ పారవశ్యమునఁ జొక్కించి సోలించును.

కార్తికశుద్ధచతుర్థినాఁటి సంధ్యాసమయమునఁ గుమరగిరి మహీ పతి కోట తూరుపు బురుజుపై నిలిచి స్కంధావారమునుఁ సమీక్షిం చెను. సంధ్యాతప రాగరంజితములైన శరన్మేఘములు ప్రాగ్దిశాంగణ మున నరుణోదయమును బురుడించుచుండెను. మాణిక్యమణి శిల్పప్రతి మయై కోటకొమ్మున నిలిచియున్న ప్రభువునుగాంచి స్కంధావారము జయనినాద మేదురమై యుప్పొంగిపోయెను. కుమరగిరిప్రభువు చిత్త మునఁ గొండవీడు రాజమహేంద్రవరముగా, నాసేనావాహిని గోదా వరీ గంభీరప్రవాహముగా భాసించెను. కాటయవేమభూపతి ప్రభువున కాస్కంధావారమును జూపుచు "ప్రభూ! రాజమహేంద్రవరమున నింకొక యింత స్కంధావారము సిద్ధముగనున్నది. ఈ ఉభయ సేనా వాహినులను కృష్ణా గౌతమీ ప్రవాహములవలె జోడుగా నడిపించి పూర్వదిగ్విజయయాత్ర మూఁడునెలలలో ముగించివత్తును" అనెను. ప్రభువాయన భుజముపట్టి సేనావ్యూహ జయజయాభివందనములనుఁ జేయెత్తి యందుకొని బురుజుదిగి బయలుదేరెను.

దీపావళినాఁడు చెలరేగిన చిచ్చుబుడ్లింటినుఁ బూవులు చిమ్ము చుండెను. దసరాపండుగలలోఁ దీరని సరదాలను గొండవీటి బాల బాలికలు దీపావళిలోఁ దీర్చుకొనుచుండిరి. రాజవీథులన్నియు నవరాత్ర ములలో సేనాంగముల సంచారములచే సంకులములై బాలల విల్లంబుల యూరేగింపులు సందుగొందులలో నొదిగిపోవలసి వచ్చెను. రాజవీథు లిప్పుడు బాలవిహార యోగ్యములైనవి. దివిటీలు ద్రిప్పికొనుచు, తారా

టువ్వ లెగురవైచుచు బాణసంచుల మ్రోగించుచు బాలవీరులు రాజ వీథులలో స్వైరసంచారములు గావించుచుండిరి. ప్రభు వా పసివారి యుత్సాహమున కానందించుచు భవనములోని కేఁగెను.

మరునాఁ డరుణోదయమువేళఁ గొండవీటి దుర్గద్వారమున రణభేరి మ్రోగెను. భద్రగజముపై నెక్కి యువరాజు దిగ్విజయ యాత్రకు వెడలుచున్నాఁడు. కుమరగిరి మహీపతి విశ్వమంతయు యువరాజు కన్నులలోఁ గనిపించెను. ప్రభువు నేత్రములలో, వదన ములో, సర్వగాత్రమునఁ దృప్తిరూపమగు నానందము వ్యక్తమగు చుండెను. పురోహితు లథర్వమంత్రములు ఘోషించుచుండిరి. పౌరాంగనలు పుష్పాక్షతలు చల్లుచుండిరి. వీరాస్వామి మంగళగానము, వకుళావంజులాదుల మంగళనృత్యము చెలఁగుచుండెను. మల్లాంబిక యల్లుని మొగమున వీరతిలకము దీర్చినది. లకుమాదేవి వామనభట్టు యువరాజును జూపులతో దీవించుచుండిరి. పట్టగజము బయలుదేరినది. వీదెల్ల విరుగఁబడి చూచినది. వృద్ధరామప్ప యూరేగింపుముందు వెఱ్ఱి యానందములో గంతులువేయుచుండెను. దుర్గద్వారమునఁ గాటయ వేమభూపతియు నితర దుర్గాధిప సేనాధిపులు యువరాజునకు జయ వెట్టిరి. యువరాజు పట్టగజము నవరోహించెను. "యువరాజ ప్రతినిధివై పూర్వదిగ్విజయము గావించిరండు" అనుచుఁ గుమరగిరి మహీపతి కుమారునిచేఁ గాటయవేమభూపతికి వీరతాంబూలము, వీరగంధము నిప్పించెను. అట్లే దుర్గాధిపతులకు, సేనాధిపతులకు నిప్పించెను. కోట వాకిట రణభేరి మ్రోగెను. స్కంధావారమున శంఖకాహళతమట నిస్సాణపటహ భేరీధ్వనులు మిన్నందెను. స్కంధావారము కదలి పోయెను. కుమరగిరి కన్నులలో గిఱ్ఱున నీరుదిరిగెను. యువరాజు దిగ్విజయము చేయును. యువరాజు సామ్రాజ్యము నిర్మించును. నరసింహపండితులు నుడివినది సత్యమే.

సేనాముఖమునఁ గైజీతగాండ్రు, సెలగోలుబలము గదలెను. తలకుఁ జుంగులరుమాళ్లు, మేనఁ బొట్టియంగీలు, తొడలకు జల్లడము, నడుమునఁ గాసెదట్టీలు, దట్టీలలోఁ గత్తికటారులు. కాల్బలము నేల యీనినట్లు బెలబెల గదలెను. తలపై దట్టుపాగలు, పాగలలో నెమ్మి కుచ్చులు, నడుమున పచ్చలదట్టీలు, దట్టీలలోఁ జురకత్తులు, వీపున నమ్ములపొదులు, మూపున వెండికట్లవిండ్లు, చిఱుతపులులవంటి భిల్ల సైనికు లా వెనుక నడచిరి. కాళ్ళయం దినుప కడియములు గలుగల్లు రన నేనుంగులవంటి యేకాంగవీరులు భుజములపైఁ బుట్టెడేసి గదలు కుదురుకొల్పి యావెంటఁ గదలిరి. రాగిమీసములు, రక్తలోచనములు, నిగనిగని గిరజాలపై మెలిపెట్టిచుట్టి మేలిరంగుల పాగలు, నడుమున నెఱ్ఱజరీ దట్టీలు, దట్టీలలోఁ బట్టాకత్తులు, చేత బల్లెము, వాతెఱపైఁ దమ్ములము. సుందరవేషులగు బొందిలివీరు లా వెనుకఁ సాగిరి. తల చుట్టు జరీరుమాళ్లు, ఒడలునిండ నిలువుటంగీలు, నడుమునఁ గమర్ బందులు, కమర్‌బందులో రుమీకత్తులు, చేతఁ గరవాలము, జీనులో గండ్రగొడ్డలి, తురికి విల్లు. మొగముల నుక్కుకవచములు దొడిగిన గుఱ్ఱములెక్కి యాశ్వికదళ మా పిఱుఁదున బయలుదేరెను. తలకుఁ గుచ్చులపాగలు, మొగమునఁ బంగనామములు, మేనెల్ల గంధపుఁ బూఁతలు, బొటనవ్రేలిపైఁ బైరిడేగలు, కుడిచేతఁ జిఱుబల్లెములు, పచ్చని యొడలెల్ల గాయపుమచ్చలతోఁ బెద్దపులులవంటి రెడ్డి వెలమ వీరు లా వెనుక నేనుంగున కెనమండ్రుగా నెక్కి బయలుదేరిరి. గొల్లెనలు, పటకుటీరములు, బల్లాకిపెట్టెలు, మంచములు, తమ్మపడిగెలు, బొక్కసములు, బోనకావిళ్లు, నెద్దులపైఁ, బండ్లపైఁ, బల్లకులపై నా సేనాపృష్ఠమున సాగిపోయెను.

బహుళపంచమినాఁటికిఁ బదాతిదళములతోఁ బ్రధానసేనాపతులు రాజమహేంద్రవరమున దిగిరి. గజాశ్వదళములు, సమరసామగ్రి,

యాహారసంభారములు గోదావరి దాటుచున్నవి. సేనలకుఁ గొంత విశ్రాంతియిచ్చి దశమినాఁడు యాత్రారంభము చేయవలయునని యల్లాడరెడ్డితో నాలోచించి వేమభూపతి నిశ్చయించెను. ఆ యయిదు దినములును రాజమహేంద్ర సౌందర్యములఁ దిలకించుటలో, గోదావరీ జలమున నీదులాడుటలో దండునకుఁ గాలక్షేపమగుచుండెను. కాటయ వేమారెడ్డి యనుదినమును గోదావరీస్నాన మాచరించి, గోపీచందన తిలకముదీర్చి గోపీనాథస్వామి నారాధించుచుండెను. కుమారాన్న పోతారెడ్డి విజయయాత్ర నిర్విఘ్నముగా నెఱవేర్పుమని స్వామిని వేడుకొని స్వామి కళ్యాణోత్సవ నిర్వహణమునకై యొకయగ్రహారము సర్పించెను. గోదావరిపై నౌకావిహారము సలుపుచుండగాఁ దీరమున నెత్తయిన గుట్టపై నొక సుందర భవననిర్మాణ మాయన దృష్టి నాకర్షించెను. అదియేమని యాయన యల్లాడరెడ్డి నడిగెను. ఎట్లున్నదని యల్లాడరెడ్డి నవ్వుచు నెదురు ప్రశ్నించెను. లోకోత్తరముగనున్నదని యాయన ప్రశంసించెను.

వసంతోత్సవములనుండి తిరిగివచ్చిన తరువాత నల్లాడరెడ్డి కొక యూహ కలిగెను. కుమారాన్నపోతారెడ్డి యౌవరాజ్యాభిషిక్తుఁడయ్యెఁ గదా. శరదుత్సవముల యనంతర మాయనను రాజమహేంద్రవరము నకుఁ దీసికొనిరావలెను. రాజు కొండవీటిలో నుండును. యువరాజు రాజమహేంద్రవరమున నుండును. గోదావరీతీర నివాసము కుమారాన్న పోతారెడ్డి యారోగ్యమున ననుకూలపరిణామము గలిగింపవచ్చును. యువరాజునకు సుందరమైన యంతఃపురమందిరము కావలయుఁగదా. గోదావరీతీరమునఁ గాటయవేమభూపతి దృష్టి నాకర్షించిన దివ్యభవనమే యది. నిర్మాణ మిప్పుడిప్పుడే పూర్తియగుచున్నది. సేచదేరిన సేనావాహిని దశమినాఁడు దండయాత్ర ప్రారంభించెను. ఆ సేన కృష్ణాగోదావరు లేకవాహినియైనట్లుండెను. రాజమహేంద్రవరమునఁ

జేరిన సేనలో కోయదొరలే యిరువదివేలవఱకు నుండిరి. పదివేల యేనుఁగులు, ముప్పదివేల గుఱ్ఱములు, నైదులక్షల కాల్బలము.

కార్తికమాసమునఁ గొండవీట వెఱ్ఱివెన్నెల లెవరికొఱకుఁ గాసినట్లు? మల్లాంబిక యొడలెల్ల పాలిపోయి, యధరముమీఁది యెఱుపు తూలిపోయి, కన్నులలోని నలుపు తేలిపోయి యామెయే శరచ్చంద్రాకా యామినివలె నైపోయెను. ఆమె చూపులలో వెన్నెలలు, నవ్వులలో వెన్నెలలు. హీరాంబికకుఁ జంద్రశాలమీఁది కేఁగుటయే భయముగ నుండెను. వేమభూపతిలేని వెన్నెలలోఁ దాను వెన్నముద్దవలెఁ గరిఁగిపోవునేమో. వేమభూపతి యుండినచోఁ గరగిపోవు తన్నుఁ గౌఁగిటిలోఁ బట్టుకొనును. అయినను వెన్నెల లా యిరువురను విడిచి పెట్టవయ్యెను. మార్గశీర్షమున మంచుగా డిగివచ్చి వారి యంతఃపురములు ముట్టడించెను. మంచు విరిసిపోయినదని పరిచారికలు ప్రత్యయము గలుగఁ బలుకునంతవఱకును వారిరువురునుఁ గాశ్మీరపు దుప్పటములలో నుండి తలయెత్తకుండిరి. వేమభూపతి విజయయాత్ర గావింపనేఁగి నాఁడు. కనుకనే యీ కౌముదీ సంరంభము తుషార విజృంభణము సాగివచ్చినవి.

వేమభూపతి మొల్లేటిదుర్గముఁ గొల్లగొట్టినాఁడట. వామనభట్టే వార్తను గుమరగిరిప్రభువునకుఁ జెప్పుచుండెను. విఱుచుకొనిపడుచున్న సేనాసాగరమును జూచి మొల్లేటిపాలకుఁడు దుర్గమువిడిచిపఱచినాఁడఁట. పుప్పుల హనుమయ్యను దుర్గరక్షణకు నియోగించి వేమారెడ్డి కిమ్మూరు దుర్గముమీఁదికి దూకుచున్నాఁడఁట. రాయప్ప యీ విజయవార్త యువరాజునకుఁ జెప్పెను. యువరాజు నవ్వఁబోయినాఁడు. ఆ నవ్వుటలో నాయనకుఁ దెగనిదగ్గుతెఱ ముంచుకొనివచ్చినది. రాయప్ప పరుగున వచ్చి ప్రభువునకుఁ జెప్పెను. ప్రభువు భాస్కరాచార్యులవారికిఁ గబురంపెను. యువరాజుస్థితి నానాఁటికిఁ దీసికట్టుగా నున్నది. మార్గశిరమున

నీ మంచు పట్టినప్పటినుండి తడిగాలితగిలి యాయన యూపిరితిత్తులు దెబ్బతినుచున్నవి. ఆయనకు గుండె బరువుబరువుగా నున్నది. భాస్కరా చార్యులవారేవో యౌషధములు పోసి కాలముగడుపుచున్నారు.

మార్గశీర్షమంతయుఁ గొండవీడు విజయవార్తలతో నిండిపోవు చుండెను. కిమ్మీరుదుర్గము మిక్కిలి పురాతనమైనది. కిమ్మీరుఁడను కిరాతుఁడాదుర్గము నేనాఁడో నిర్మించెనఁట. అది దృఢమైన గిరిదుర్గము. చీకట్లుఁ బొగమంచులు దట్టముగఁబట్టిన యొకనాటిరాత్రి పది దినముల ముట్టడి యనంతరమాదుర్గము స్వాధీనమైనది. మంచుచీకట్ల మఱుగునఁ గోటకులగ్గలెత్తి కోయదొరలనుఁ గోడలపై కెగఁబ్రాకించిరి. ఆ కోయ దొరలకడ విషాక్తములగు నమ్ములుండెను. వారు కోటలో నా యమ్ముల వర్షము గురియించిరి. కోటలోని సేనలు గగ్గోలు పడిపోయినవి. ఈ సందడిలోఁ గొండవీటిసేనలు గుంపులుగుంపులుగాఁ గోటలోఁ బ్రవేశించి నవి. కోట వశమైనది. రెడ్డి పెదవెంకప్పరెడ్డి యా దుర్గరక్షణకు నియ మింపఁబడెను. మార్గశీర్షపూర్ణిమనాఁడు బెండపూడిదుర్గము పట్టువడినది.

వడ్డాది రాజ్యమును మత్స్యవంశీయుఁడు ప్రతాపార్జునదేవుఁడు పాలించుచుండెను. ఆయన గతవత్సరము వీరకూట రాజ్యాధిపతియగు పల్లవసౌభాగ్య దేవరాయనితోఁ బోరి నలిగియుండెను. సౌభాగ్యదేవ రాయఁడు వజ్రకూటరాజ్యమును, నొడ్డాదిరాజ్యమును జయించి వీర కూటమును బలమగు రాజ్యముగాఁ బెంపొందింపవలెనని తలఁచెను. యుద్ధమువలన మూఁడు రాజ్యములును బలహీనము లయ్యెనే కాని యేకముకాలేదు. బలపడలేదు. ప్రతాపార్జునదేవుఁడు వేమభూపతికి శిరమువంచి యరిగాపయ్యెను. వీరకూటము రెండు కొండలనడుమ నిర్మింపఁబడిన బలిష్ఠమైన దుర్గము. దుర్గము సప్తప్రాకారగుప్తమై శత్రు దుర్భేద్యముగ నున్నది. కాటయవేమారెడ్డి సైన్యమును రెండు భాగములు చేసెను. అల్లాడరెడ్డి యొకదిక్కు, తానొకదిక్కు దలపడవలెను.

ఉత్తర దక్షిణదిశలఁ గొండలు ప్రాక్పశ్చిమదిశలఁ బ్రాకారములుగల యా దుర్గమును, కొండలుసాధించిననేకాని చొరవీలుపడదు. కొండవీటి సేనలు పర్వతదుర్గములను సాధించుటలో నారితేరినవి. వానకాలమంతయు జుఱ్ఱుసజాలు బండలపై బల్లులవలె నెగఁబ్రాకుట కొండవీటిసేన లభ్య సించియుండెను. వజ్రకూటపుఁగొండలు నాలుగునిలువులయెత్తు నిటా రుగానుండునట్లు చెక్కఁబడియున్నవి. వేమభూపతి యొక యుపాయ మాలోచించెను. పర్వతపాదమున రెండేసియేనుఁగులఁ బరుండఁబెట్టి వానివీపులపై మూఁడవయేనుఁగు నెక్కించి దానితుండాగ్రమునం దొక వీరుఁడునిలిచి తనభుజములపై నింకొకవీరు నెక్కించుకొనవలయును. ఆ యెక్కినవాఁడు వీరుఁడు కొండరాతిలో బెజ్జమువైచి యొక యినుప గూటము నందు బిగింపవలయును. ఆ గూటమునకు త్రాటినిచ్చెన దగిలింపవలయును. త్రాటినిచ్చెనల వెంట సైనికు లొక్కొక్కరుగా కొండకొండకు నరువదిచోటుల నెక్కివచ్చుచుండిరి. కొండమీఁదినుండి వజ్రకూట సైనికులు రాతిగుండులు దొరలించుచుండిరి. దొరలివచ్చు గుండులను దప్పించుకొనుచుఁ గొండవీటిసేన లద్దమువంటి కొండ పలకపై నంటికొని బల్లులవలెఁ బ్రాకుచుండిరి. కోటపైఁ దలయెత్తిన వాని నేటున కొక్కఁడుగాఁ గోయదొరలు పొట్ట నిడుకొనుచుండిరి. కొండకు వేయివంతున నెక్కించి వేమభూపతి తాను క్రొత్తగా గని పట్టిన పేలుడు గుండ్లను గోతాములలో వారి కందఁజేసెను. మఱు నిముసమున వజ్రకూట దుర్గమున నగ్నివర్షము గురియఁదొడఁగెను. కోటలోఁ గలవరము చెలరేగెను. కోట తలుపులు దెఱచి లోపలి సేన యంతయు వెలుపలికి వచ్చెను. రెండు గడియలలో వజ్రకూట దుర్గము వేమభూపతి వశమయ్యెను.

పుష్యమాసారంభమునఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డికి గుండెల బరు వధికమయ్యెను. ఉచ్ఛ్వాస నిశ్శ్వాసములే యాయనకు వశమగుట

లేదు. ఊపిరితిత్తులు తూటులుపడిపోయి యుండును. ఊపిరివాలక యువరాజున కెగతొప్పు ప్రారంభమయ్యెను. ప్రభువున కాందోళన యధికమయ్యెను. భాస్కరాచార్యులవారు తపస్సుచేసి సాధించిన యమృతమయౌషధములు పోయుచుండెను. గుణమేమియుఁ గనఁబడుటలేదు. ప్రభువునకు గుండెలలో గుబులుపుట్టుచుండెను. మల్లాంబిక, లకుమాదేవి, వామనభట్టు సకలవిధముల యత్నించియుఁ బ్రభువునకు ధైర్యము గొలుపఁజాలకుండిరి. రాయప్ప, రాజు పరిస్థితి యువరాజు పరిస్థితిఁ జూచుచుఁ గుమిలిపోవుచుండెను. కుమరగిరి ప్రభువునకు యువరాజు జీవితముపై నాసలు సన్నగిల్లుచుండెను. తాతగారివలెఁ దన బిడ్డయు సామ్రాజ్య మేలునని తా నాశలు పడుచుండెను. ఆ బిడ్డయే తప్ప తనకింక నెవ్వరున్నారు? ఈ నిసుగు మరణించినచో నీదిగ్విజయ మెవ్వరికోఁఅకు? ప్రభువు పారశీకతురంగముపై వేమభూపతికి వర్తమాన మంపెను. రెండు దినములైనది. మూఁడుదినములైనది. యువరాజునకు పైగ్రుడ్లుపడుచుండెను. మైకముగ్రమ్ముకొని వచ్చుచుండెను, అర్ధరాత్రమున యువరాజు నిశ్చలము నిర్నిమేషముగ శయ్యపైఁ బడి యుండెను. ప్రభువు గుండెలు గుండెలలో లేవు. రాయప్ప ప్రభువు చెవిలో నేమోచెప్పెను. ఆయనకు బ్రాణము లేచివచ్చినట్లయ్యెను. ఆ యర్ధరాత్రమున నాయన వీరాస్వామికొఁఅకుఁ బరువెత్తించెను. తన నాద స్వరమునఁ బ్రశమనశక్తి లేదు. ప్రకోపనశక్తి యున్నదని వీరాస్వామి యనెనుగదా! వీరాస్వామి వచ్చి యువరాజుస్థితికి మిగుల శోకముఁ బొందెను. ఆ దుఃఖావేశములో నాతఁడు నటభైరవీరాగము నెత్తుకొనినాఁడు. తనయొడలు తనకేతెలియని యావేశముతో వీరాస్వామి రాగాలాపము గావించుచుండెను. సొన్నాయిగొట్ట మాతని చేతిలోఁ గాలసర్పము పడగవిప్పి యాడినట్లాడి పోవుచుండెను. చక్రాకారమున సొన్నాయిగొట్టమును ద్రిప్పుచు నాతఁడు తారమునుండి యతితారమున

నెగిరి తారలు రాల్చినట్లు స్వరములు గలగలఁ గురియించుచుండెను. తారతరస్వరమున నా నాదస్వరము విని దేవతలుగూడఁ గంపించిపోయి రన్నట్లుండెను. యువరాజు కంఠమునఁ గునుకుచున్న కొనయూపిరి కోడెనాగమువలెఁ బడగవిప్పెను. శిరస్సు చితికిన తాఁచుపిల్లవలె యువరాజు గిలగిలఁ దన్నుకొనసాగెను. కుమరగిరిప్రభు వా పిల్లవాని యాతన చూడఁ జాలకపోయెను. కన్నులు మూసికొని ప్రభువు వీరా స్వామిని పాట యాపుమనినట్లు చేయెత్తెను. నాదస్వర మాఁగిపోయినది. అరనిముసమట్లే తన్నుకొని యువరాజు దీర్ఘనిశ్వాసముతోఁ బ్రాణ వాయువు విసర్జించెను.

ప్రభువు దుఃఖము నెవరుపట్టఁగలరు. కుమారుని కళేబరముపైఁ బొరలి పొరలి రోదించి రోదించి ప్రభువు ప్రాణములు శోషిల్లి మూర్ఛాగతుఁడై పోయెను. తెల్లవాఱువఱ కీవార్త కొండవీట నగ్గివలె నలముకొనెను. పురమెల్ల నొక్కఁడై పురపురఁ బొక్కిపోయెను. ఆనందమందిరమైన యంతఃపురమున శోకదేవత తాండవమాడెను. ఏడవనాఁటికి వేమభూపతి వచ్చెను. ఎవరువచ్చిమాత్ర మేమిచేయుదురు. చచ్చిన యువరాజును బ్రతికింతురా! ప్రభువు శయనమందిరమునఁ గూర్చుండి యుండెను. కాటయ వేమభూపతి యాయనను దర్శించెను. శోకపరిదీనమూర్తి యగు ప్రభువునుగాంచి వేమభూపతి భయకంపితుఁ డై పోయెను. ప్రభువు నిజముగ బ్రతికి యుండెనా? ఆ కూర్చుండినది ప్రభువా? ప్రభువు శిల్పప్రతిమయా! ప్రభువాయనను గాంచినంతనే చివాలున లేచి కంఠమును గౌఁగిలించుకొని "వేమయ్యా! నా బిడ్డ యికలేఁడు" అని యాక్రోశించెను. వేమభూపతికి దుఃఖము పొంగి వచ్చెను. ఒకక్షణముండి యాయన గద్గదకంఠముతో "ప్రభూ! నేను మీ బిడ్డనుగానా? ప్రజలందరు మీ బిడ్డలుకారా? మీరు దుఃఖమును దిగమ్రింగవలెను. మీరు దుఃఖించినచోఁ బ్రజయంతయు దుఃఖించును.

మీరు దుఃఖపడిన నోదార్పఁగలవారెవ్వరు ? ప్రభూ ! కొండవీడంతయు దుఃఖమున మునిఁగి యున్నది. మీరు కన్నీరు దిగమ్రింగి మీ బిడ్డల నోదార్పవలయును'' అనుచుఁ బ్రభువుకన్నులను రెండు చేతులతోఁ దుడిచెను.

పది దినములు గడచెను. ప్రభువు క్రమక్రమముగ స్తిమిత పడుచుండెను. అనంతామాత్యుఁడు ప్రతిదినమును ప్రభువునకు శాంతిపర్వము జదివి వినిపించుచుండెను. ఒకనాఁడు షోడశమహారాజుల చరిత్ర చదివెను. కవిబ్రహ్మ యేమిశిల్పి ! ఒక్కొక మహారాజు చరిత్ర నాయన యొక్కొక్క సీసపద్యమునఁ జెప్పెను. ఒక్కొక్క పద్యము వినినప్పుడు కుమరగిరి కన్నులయెదుటఁ గిరీటకేయూరధారియై యొక్కొక్క మహారాజు సాక్షాత్కరించుచుండెను, పదునాఱు సీసపద్యములును ముగిసెను. ప్రభువు కన్నులయెదుటఁ బదునాలుగురు చక్రవర్తులును సాక్షాత్కరించిరి. ప్రభువున కెక్కడలేని చిత్తశాంతి జనించెను. దేహము లస్థిరములు. ధర్మము స్థిరము. రాజులు స్థాపించిన రాజ్యములు శాశ్వతములుగావు. రాజులు సాధించిన ఘనకార్యములు శాశ్వతములు.

కోమటి వేమారెడ్డి యిన్నాళ్ళనుండియుఁ గొండవీటనే యుండెను. వెలమప్రభువులు వేమభూపతితోఁ జేసికొనిన సంధి ననుసరించి కోమటి వేమారెడ్డిని కొండవీటి కొప్పగించిరి. కొండవీట నాతఁడు తనకొఱకు నియమింపఁబడిన భవనమున నొంటరిగ నివసించుచుండెను. కొండవీటఁ దానెట్లు తలయెత్తుకొని తిరుగఁగలఁడు ? ఇంతకాలము నాతఁడు వీథిలో నడుగిడలేదు. కుమరగిరి ప్రభువుపై నాతనికిఁ గోపము లేదు. ఆతని కోపమంతయుఁ గాటయ వేమభూపతిమీఁదనే. తననోటి కండ నాచికొన్నవాఁడాయనయేకదా ! పరాభవముచే నాతఁడు కొంతకాల ముడికిపోయెను. సిగ్గుచే నాతఁడు కొంతకాలము చిమిడిపోయెను. తన కౌటిల్యమును దలపోసి పరితాపముఁ బొందెను. కుమరగిరి ధార్మికత యాయ

నకుఁ బ్రసాదముగఁ జిత్తమున కెక్కెను. ఆయనకాలమంతయు సంగీత సాహిత్య పరిశీలనలతోఁ గడుపుచుండెను. విద్యావ్యాసంగ మాయన చిత్తమునకుఁ బ్రొత్తవెలుఁగు చేకూర్చెను. కొండవీటికిఁ దానుగావించిన యపరాధమున కాయన యప్పుడప్పుడు పశ్చాత్తాపముపడెను. కుమారా న్నపోతారెడ్డి మరణము విని యాయనయు దుఃఖించెను. కాని యే మొగము పెట్టుకొని తాను కుమారగిరి ప్రభువు మొగము చూడఁగలఁడు? కాటయవేమభూపతి యిప్పుడాయనను బిలిపించెను. ప్రభువు సమక్షము నకుఁ గొనిపోయెను. ప్రభు వాయనవంక నార్ద్రదృష్టులఁ దిలకించెను. ప్రభువు హస్తమునుఁ గోమటి వేమారెడ్డి హస్తమునందుంచి వేమ భూపతి యిట్లనెను: "వేమయ్యగారూ! ప్రభువు మీవాఁడు. రాజ్యము మీది. నేను ప్రభువునం దనురక్తుఁడను. ఆయన ధర్మబుద్ధి, దయా గుణము, కళాసక్తి నన్నాకర్షించినవి. ఈ రాజ్యముపై నా కాశ యెన్నఁ డును లేదు. ప్రభువు నన్ను బెంచి పెద్దవానిఁ జేసెను. విద్యాబుద్ధులు చెప్పించి పెండ్లి గావించినాఁడు. నా బహిరంతరంగములను మల్లాంబి కతో, వసంతరాజీయముతో నలంకరించినాఁడు. నా కింకేమి కావలెను? ప్రభువు శరీరము కుసుమ సుకుమారము. ప్రభువు హృదయము మకరంద మధురము. ప్రభువు నెటు కాపాడుదురో. భారముమీదే." కోమటివేమారెడ్డి యాశ్చర్యచకితుఁ డయ్యెను. ప్రభువద్భుత పరవశుఁ డయ్యెను.

కాటయవేమభూపతి ప్రభువుకడ సెలవు తీసికొని సేనలను గలిసి కొనఁ బోయెను. సూర్యుఁడు మకరసంక్రాంతుఁడై యుత్తరాయణ మారంభమయ్యెను.

— ౨ —

కొండవీటిరాజ్యమంతయుఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డి దివంగతుఁడైన వార్తకుఁ గన్నీటి మంచుతెఱలో మునిఁగిపోయెను. సంక్రాంతి పండుగ

యువరాజ మరణశోక సమాక్రాంతమై పోయెను. రాజ్యమున మెట్ట పొలములను మాగాణములను బంగారములు పండెను. ఎచ్చటజూచినను వరిచేలలోఁ బంటకుప్పలు బంగారుకొండ కొమ్ములవలె నుండెను. మెట్టచేలలోఁ బండిన జొన్నకంకులు పసిడిముత్తెముల కుచ్చులవలె నుండెను. మిరపలు మాణిక్యములు పండెను. మడులలో, గోదమదురులలోఁ గొంగిటి కమరని గుమ్మడిపండ్లు కుందనపు ముద్దలవలె నుండెను. పసిఁడి కడెపలవంటి పచ్చిపసపుదుంపలు కళ్ళములలోఁ గలకల లాడు చుండెను. చేయెత్తుపెరిగిన చెఱకుఁదోటలు వెన్నులువిరిసి కొండవీటి దండు పరువులను దలపించుచుండెను.

కాటయవేమభూపతి వీరకూటమును జయించి సింహాద్రిపాదమున విడిసియున్న తన సేనలను గలిసికొనెను. స్కంధావారమున వీరోత్సాహము నీరసించి విచారపుఁగప్పు వ్యాపించియుండెను. వేమభూపతి యల్లాడరెడ్డిని, భీమదేవచోడని, లింగనమంత్రిని, అన్నయమంత్రిని, దక్కిన దుర్గాధిపసేనాపతులను సమావేశపఱచి దండయాత్ర సంతటితోఁ గట్టిపెట్టుటయా, ముందుకు సాగించుటయాయని యాలోచించెను. ఇంత సన్నాహముచేసి యింతవఱకువచ్చి తిరిగిపోవుట యెవ్వరికిని రుచింప లేదు. కటకము ద్రొక్కిగాని వెనుదిరుగరాదని యల్లాడరెడ్డి పట్టు పట్టెను. సేనాపతుల యుత్సాహము శోకపుఁబొరలో మఱుఁగుపడినదే కాని పదును తఱుగలేదని వేమభూపతి సంతసించెను. సింహాద్రిపాద ముత్తరసీమగా సామ్రాజ్యము స్థాపించుటకును, గటకమువఱకును దిగ్విజయయాత్ర సాగించుటకును నిర్ణయమయ్యెను. సింహాద్రినృసింహ దేవునకుఁ గుమారాన్నపోతారెడ్డికిఁ బుణ్యముగావుటకునై వెలలేని కానుకలు చదివించి సేనలను బురికొల్పుటకై సేనాపతుల నియోగించి కాటయవేమభూపతి స్కంధావారమంతయుఁ గలయదిరిగి యన్ని సేనాంగములయందును నివురుగవిసిన శౌర్యాగ్నులను బ్రజ్వలింపఁ

జేసెను. పుష్యబహుళదశమీ ప్రభాతమునఁ గొండవీటి సేనలు భేరీపటహ శంఖ కాహళ కోలాహలమునుమించు సింహనాదములుచేయుచు సింహాచలమునుండి కటకాభిముఖముగఁ గదలిపోయెను.

యువరాజు మరణించి నెలదినములయినది. కుమరగిరిప్రభువు శాంతిపర్వము వినుచుండెను. ఆయన యతరంగమునఁ బ్రసన్న రస వాహినులు ప్రవహించుచుండెను. ఆయన చిత్తమునంటియున్న సర్వ కామములు, సర్వమోహములు, సర్వశోకములు క్షాళితములయ్యెను. మల్లాంబిక యున్నాళ్ళుగా సన్నగారియొద్దనే యుండెను. రాత్రిలందామెజోలపాడి యాయనను నిద్రపుచ్చవలయును, ఉదయములందామె మేల్కొలుపులుపాడి యాయనను నిద్రలేపవలయును. సూర్యోదయము వేళ లకుమాదేవివచ్చి యాయనకు ఫాలమునఁ దిరుమణి తిరుచూర్ణములతో నూర్ధ్వపుండ్రములు దిద్దవలెను. గడియసేపాయన గోపాలనామ స్మరణము గావించుకొనును. అనంతరము రాయప్ప మణిపాత్రికతో మాధవరసము దెచ్చును. లకుమాదేవి యాపాత్రికను ప్రభువు పెదవుల కందిచ్చును. ఆయనయింద్రియముల కప్పుడు చైతన్యమువచ్చును. ఆయన ముఖశాలలోనికి వచ్చి కూర్చుండును. కోమటివేమారెడ్డి యాయనను దర్శించును. కొంచెముసేపాయన యేదియో చెప్పును. ప్రభువేదియో వినును. ఇంతలో నసంలామాత్యులు వచ్చి శాంతిపర్వము వినిపించును. ప్రభువేకాగ్రచిత్తుఁడై యాలకించును. పిమ్మట వామన భట్టు వచ్చి దండయాత్రా విశేషములు వర్ణించి చెప్పును. కొండవీటి సేనలు ఝాడేశవనము కొల్లగొట్టెను. శిలావంశీయుఁడైన నందాపురేశ్వరుఁడు కొండవీటి సేనలకుఁ బాదాక్రాంతుఁడయ్యెను. ఏరాజ్యమోడినదో, యేకోటకూలినదో ప్రభువునకుఁ బట్టలేదు. ఆయన ముఖమునం దే వికారమును గనిపించదు. కాటయవేమభూపతి పేరువిన్నప్పుడు మాత్ర మాయన కన్నులింత విప్పార్చిచూచును.

హీరాంబికకుఁ బగళ్లు సందడిగా జరిగిపోవుచుండెను. ఉదయములు వామనభట్టు సాహిత్యగోష్ఠితోఁ బోవును. సాయంకాలములు లకుమాదేవి వేమభూపతి విజయవార్తా కథనముతోఁ బోవును. మధ్యాహ్నములు దుర్గ నాట్యగానములతో నిద్రపోనీయదు. వంటయు వడ్డనయు ముగించుకొని దుర్గ హీరాంబికయొద్దకుఁ బోవును. శ్రీనాథుఁడు చెఱకుఁదోటలలోనికిఁ బోయి తిన్నన్నితిని, ప్రొద్దుగ్రుంకువేళ కొరడంటు చేతఁబట్టుకొని యింటికిఁజేరును. దీపముముందు గూర్చుండి దుర్గకు వినఁబడునట్లు బిగ్గరగాఁ జదువుచు శాలివాహనసప్తశతి యను వాద పద్యములు మూఁడో నాలుగో గంటముతోఁ దాటియాకుపై బర బర బరుకును. తిప్పయ్యగారువచ్చి "తిని యూరక తిరుగుటకంటె పోయి యా వామనభట్టుగారివద్ద నేమయినఁ జదువుకొనరాదా ?" యనును. శ్రీనాథుఁడు పద్యములు గీకుచునే "వామనభట్టా ! వాఁడు నాకుఁ జెప్పెడిచదువేమిటి ?" యని వెకిలిగా నవ్వును. "హరిహర రాయలవారిచే బిరుదులందినవాఁడు, అరుణగిరినాథ డిండిమ కవిసార్వభౌముల శిష్యుఁడు — అట్టి వామనభట్టుగారిని వాఁడందు వఁటరా ! నీతిక్క యింకను దిరుగలేదే!" అని తిప్పయ్యగారు చిఱ్ఱుబుఱ్ఱులాడును. శ్రీనాథుఁడు గంటము నాడించుచు "మామా ! మనసంగతి నీ కింకను దెలియలేదు. వామనభట్టుగాడు వానిగురువైనను మనముందు గడగడ లాడవలసినదే" యని హుంకరించును. "అన్నియు సహించితివిగాని యదరిపాటు నింతటఁ గట్టిపెట్టుము" అనుచుఁ దిప్పయ్యగారు వెలుపలికేఁగిరి.

మాఘపూర్ణిమనాఁటికిఁ గొండవీటిసేనలు జంతరనాఁటిని బిల్లిగంతులు వేయించి, బారహదొంతిని నేల దొరలించి, సప్తమాడిమల నొక్కకొలికికిఁ దెచ్చినవఁట. శృంగవరపుకోట జంతరనాఁటి రాజధాని.

సురభివంశ సంభవుఁడు ప్రతాపవీరగంగరాజు జంతరనాఁటి పాలకుఁడు. ఆయనకును, నాయనతమ్ముఁడు సంగవభూపునకును సరిపడుటలేదు. సంగవభూపుఁడు కొండవీటినేని శరణువేఁడెను. వేమభూపతి యాయన కభయమిచ్చి శృంగవరపుకోటఁ గొట్టి వీరగంగరాజునకు శృంగ భంగముగావించి సంగవభూపతిని జంతరనాటికిఁ బట్టముగట్టెను. ఈ విజయమునకుఁ బ్రధానకారణము అల్లాడరెడ్డి. ఆయన ప్రతాపవిజృంభ ణము నెదుట నిలువఁజాలక వీరగంగరా జల్లాడిపోయెనఁట. బారహ దొంతి పండ్రెండు రాజ్యములకూటమి. అదియంతయుఁ బర్వతారణ్య మయమైన మన్యప్రాంతము. ఆ పండ్రెండు రాజ్యముల పర్వతదుర్గ ములు నొకదానిపై నొకటి పేర్చినట్లుండును. బారహదొంతి బల మాకోటలోలేదు. ఆ కోటలంకూటమిలో నున్నది. కాటయవేమభూపతి యాకోటల నేకకాలమున ముట్టడి చేయించెను. అగ్నిదళమును, గజదళ మును బ్రయోగించి రెండుదినములలో సోపానపంక్తినెక్కినట్లు బారహ దొంతిని ద్రొక్కిపోయెను. సప్తమాడియలు పూర్వపర్వత పంక్తులలో మాలా రూపముగ సమరియున్న యేడు మాడెములు. కొండునవర జాతుల యాటవికు లీప్రాంతపుఁబ్రజలు. బలిగూడము, కాలహండి పురము, మండువా, పండువారీమాలికలోని కోటలు. పదివేల యశ్వ దళమును బరవళ్ళుద్రొక్కించి కాటయవేమభూపతి మూఁడుదినములలో నేఁడుమాడెముల నేకముచేసెను. మాఘబహుళ చతుర్దశినాఁడు కొండ వీటిసేనలు కంటకపురమునఁ జలిమంటలు వేయుచుండెను. గంగవంశీ యుఁడు, కంటకపురాధిపతి, యొడ్డెధాత్రీనాథుఁడు నరసింహదేవగజపతి కాటయవేమభూపతి యపఘాత మహాద్భుత చండఖడ్గప్రహారముల ధాటికి నిలువఁజాలక కొండలపాలయ్యెను. కొండవీటి పోటుబంటులు కంటకమునసంటించిన మంటలాకసమునంటి మహాశివరాత్రినాఁడు కోటప్పకొండకుఁ దరలిపోవు శైవప్రజవరెనుండెను.

కొండవీటి నీ విజయవార్తలతోపాటు పండిన పల్లపుఁబంటలు మెట్టపంటలు బండ్లపై వచ్చి నిండిపోవుచుండెను. కొండవీటి రైతులాయెడు కుప్పనూర్పులలో విజయవార్తలే పొలికేకలువైచిరి. సమరక్షేత్రములఁ గొండవీటి రౌతులు కరవాలములతో మునుముట్టి యరిసేనల సూచకోఁత గోయుచుండ సస్యక్షేత్రములఁ గొండవీటి రైతులు కక్కుఁల కొడవళ్లతో మునుములుపట్టి వరిపైరులు గోయుచుండిరి. కొండవీటి మావంతు లేసుంగుల పిండులచేఁ గోటలు ద్రొక్కించుచుండఁ బంటకాపు లెద్దులచేఁ గుప్పలు త్రొక్కించుచుండిరి. విక్రమసింహపురమున, విద్యానగరమున వేమభూపతి విజయవార్తలు పూర్వాపూర్వములు ముగియకముందే యుత్తరోత్తరములు మొదలగుచుండెను. అవచి తిప్పయసెట్టి కా విజయములు తనవిగనే యుండెను. హరిహరరాయలవారి కా విజయములు తనవిగనేయుండెను. కొండవీటి వీరబలాంజ్యధర్మరక్షకులు మహాశివరాత్రి పర్వదినమున నారాధనలతో నభిషేకములతో మహేశ్వరునర్చించి వేమభూపతి విజయపరంపరలను బ్రిభలుగట్టి యూరేగిరి. సింగనమంత్రి యనుయాయులగు మైలారవీరభటులు శ్రీశైలమున వీరశిరోమండపమునఁ గుడియెడమ యఱచేతుల నారతులెత్తువారును, కరచరణసంధులఁ గఱుకునారసములు గ్రుచ్చుకొను వారును, గరువాడియలుగుల గనపపాతర్లలో నుట్టిచేరులుగోసియుఱుకువారును, కటి కమెనాళము గండకత్తెరపట్టి మిడిసిపడి మిడితలలిచ్చువారునునై రౌద్రమూర్తియగు వీరభద్రునకు ఆత్మరక్తధారల నభిషేకములు చేయుచుండిరి.

కుమరగిరిమహీపతి రాయప్పతెచ్చిన గండపెండెరమును బరిశీలించుచుండెను. పెదవేదగిరినాయకుఁడు మొదలుగా నరసింహదేవగజపతివఱకు వేమభూపతికిఁ బాదాక్రాంతులైన మండలేశ్వరు లా గండపెండెరమున శిల్పఖండములై యుండిరి. కంటకము జూరఁగొని

కొండవీటి సేన లింటిమొగము పట్టినవి. ఫాల్గుణ పూర్ణిమనాఁడు సింహాచలమున విడిసినవి. కుమరగిరి మహీపతి చిత్తమున చిత్రచిత్రములగు నూహలు పొడముచుండెను. ఆయన రాయప్పను పేరఁబిలిచి యాతని చెవిలో నేదో గుసగుసలాడెను. రాయప్ప యెండిన గుండెలలో నమృతము చిలికినట్లయ్యెను.

కొండవీటఁ దొలికోయిలకూతఁ కో యనెను. హేమంతమంతయు గన్నీరులు కార్చికార్చి, శిశిరమంతయుఁ జైతన్యము గోల్పడి మోడులయిన కొండవీట లతావృక్షముల కా కోయిల తొలికూఁత వసంతపుఁ దొలకరి యయ్యెను. వేణువనమునఁ దీవతీవకుఁ జెట్టుచెట్టునకుఁ దెల్లవారుసరికిఁ జిగురుఁ బులకలు గుబురుకొనివచ్చెను. రాజసౌధశిఖరమున బంగరుకలశము లేయెండలో మిలమిల మెఱసెను. మల్లాంబిక యువరాజునొడిలో నిడికొని పట్టగజము నెక్కినట్లు పల్లకియెక్కి రాజమహేంద్రవరమునకుఁ బోవుచున్నది. ముందు మల్లాంబిక పల్లకి, ఆ వెనుక హీరాంబిక, ఆ వెనుక లకుమాదేవి. ఆ వెనుక బరివారము. ఆ పరివారము సగ్రమున వామనభట్టు. యువరాజును గడుపులోఁ బెట్టుకొని వేమారెడ్డి వామాంకమునఁ గూర్చుండి మల్లాంబిక రాజమహేంద్రవర సింహాసనమునఁ బట్టాభిషేకమునందఁ బోవుచున్నది. కొండవీటి దుర్గ ద్వారమున నిల్చి కుమరగిరి మహీపతి మల్లాంబిక కళ్యాణయాత్రా సుందర దృశ్యమును బరవశతాలసతాదర నిమీలిత లోచనములఁ దిలకించుచున్నాఁడు. కొండవీడంతయుఁ జివురుగుత్తులలో నరవిచ్చిన విరిగన్నులతో నా యుత్సవము నవలోకించి యానంద మకరంద బిందువులు చిందుచున్నది. హజారమున వీరాస్వామి మాయామాళవరాగము నాలపించుచున్నాఁడు. ఆ యాలాపసుధా వీచికలపైఁ దేలియాడుచు మల్లాంబిక ముత్యాలపల్లికి ముందుకు సాగిపోవుచున్నది. వామనభట్టు వెనుదిరిగి చూచెను. కొండవీటి నడిగడ్డపై రాజ

సౌధ శిఖరము తళతళలాడుచుండెను. కొండవీటి దుర్గ ద్వారమునఁ గుమరగిరి మహీపతి బాలాతపతపనీయ కాంతులలోఁ గాంచనశిల్పము వలె నిలిచియుండెను.

ప్రభవ సంవత్సర మధుమాసారంభ శుభముహూర్తమునఁ బవిత్ర గోదావరీ జలముచేఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై వేమభూపతి మల్లికా హీరా సమేతుఁడై త్రైలోక్య విజయసౌధమునఁ గొలువుతీర్చెను. అల్లాడరెడ్డి యాయన వామపాదమున గండపెండేరము నలంకరించెను. లకుమాదేవి యాయనకు గర్పూరనీరాజన మెత్తెను. గోపీనాథస్వామి యాలయమున ఘంటానాదములు శ్రవణ సుభగములయ్యెను. వామనభట్టు "రాయ వేశ్యాభుజంగ, జగదగోపాల, జగనొబ్బగండ, బారహదొంతిమన్నె సప్తమాదియ దశవిభాళ, కంటకచూరకార, కర్పూరవసంతరాయ, వీర నారాయణ, వేమభూపాల! జయీభవ! విజయీభవ!" యని ప్రశస్తి పఠించి కుమరగిరి మహీపతి మంగళాశాసనము నిట్లు వినిపించెను.

"వేమభూపతీ! కొండవీటిరెడ్డి ప్రభువుల ప్రశస్తి నిన్ను జెందినది. రాజమహేంద్రవరము కేంద్రముగా నీ వీ కొండవీటి సామ్రాజ్యమును బాలింపుము. భారమంతయు నీ భుజములపై నుంచితిని. ప్రసన్నచిత్తుఁడనై యానందోపాసకుఁడనై నే నీ కొండ నడుమ గండ శిలలఁ గరగించి శిల్పఖండములు సృష్టించుకొనుచుందును. నీ భుజబలము, బుద్ధిబలము, ధర్మబలము రెడ్డి సామ్రాజ్యమునకు శ్రీరామరక్ష!"

212

Check List			
Book Number	MB010212	Date	22/12/2021
Front Cover	Yes	Back Cover	Yes
Blank Pages	CI, 210, 211		
Missing Pages	NO		
Prepared By	ch. Ramya	Cutting By	ch. Ramya
Scanned By	Shameera	Pages	219